

PG
3823
B59
R5
C,3

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ

Рідне Слово

Читанка для четвертого року та
позашкільного навчання

ВИДАННЯ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Накладом Видавничої Спільки Тризуб

Вінніпер 1956

LEONID BILETSKYI
UKRAINIAN CULTURAL CENTRE
& MUSEUM
EDMONTON, ALBERTA

PG
3823
B59
R5
c. 3

Р і д н е С л о в о

ЧИТАНКА ДЛЯ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ТА ПОЗАШКІЛЬНОГО
НАВЧАННЯ

ВИДАННЯ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Накладом Видавничої Співки Тризуб

Вінніпег 1956

Published by the Ukrainian Educational Council.

Printed by Trident Press Ltd.

210—216 Dufferin Ave. — Winnipeg 4, Man.

П Е Р Е Д М О В А

Рідко коли знаходимо в шкільних читанках передмову, однак в цьому випадку склалися особливі обставини. Поперше, читанка виходить по смерті її редактора, директора Ради Української Школи проф. Л. Білецького. Подруге, — вважаємо, що треба децю сказати про Раду Української Школи, завдяки якій ця читанка побачила світ.

Рада Української Школи повстала за ініціативою Союзу Українців Самостійників і вже довгі роки веде свою працю на терені Канади. Завданням Ради є систематизувати навчання в українських школах, допомагати вчителям підручниками, порадами тощо. Досі Рада поклала багато праці на полі українського шкільництва в Канаді.

Фінансуванням цієї установи клопотався Союз Українців Самостійників. В кількох останніх роках і до кінця свого життя директором Ради Української Школи був проф. Леонід Білецький. Працюючи в Раді, він виготовляв матеріяли до цієї читанки і вони друкувались на сторінках “Українського Голосу”. Це була широко закреслена праця. Було в плані видати цю читанку в кількох частинах та, на жаль, не встиг проф. Білецький зреалізувати своїх задумів.

Читанка “Рідне Слово” сама по собі дуже цінна. Вона приготувалась за пляном, щоб допомогти українським дітям в Канаді опанувати українську мову. Для того маємо таку силу пояснень до слів. В цій підручнику ми бачимо і читанку, і правописні вправи для учнів, і наголоси. Отже, тим самим читанка є необхідним підручником для українських дітей. Нею можуть користуватися діти і в українських школах, і вчитись по ній

вдома. Для самонавчання вона прекрасно надається. Тимбільше, що по менших місцевостях українські класи доходять до третього року навчання, отже маючи першу підготовку, молодь дуже легко може продовжувати науку української мови з цієї читанки. Це й мав на увазі директор Ради Української Школи проф. Леонід Білецький.

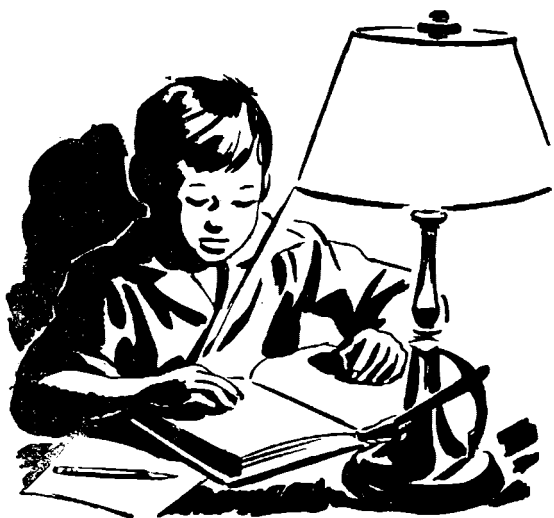
Фінансові засоби Ради не дозволили їй видати цей підручник власними силами. Тому Видавнича Спілка Тризуб взяла на себе фінансування цієї читанки з пошани до пам'яті її редактора і з надією, що українські вчителі і родичі покористуються "Рідним Словом" як у школах, так і в своїх домах.

Видавнича Спілка Тризуб.

УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ,
ДУМАЙТЕ, ЧИТАЙТЕ,
І ЧУЖОМУ НАУЧАЙТЕСЬ,
Й СВОГО НЕ ЦУРАЙТЕСЬ.

Т. Шевченко.

Учися, дитино

Учися, дитино, бо вчитися треба!
Учися, голубко, хай розум не спить,
Хай серце і воля, і дух росте в силу,
Для правди, для світла вас треба учить.

Учися, дитино, бо доля не мати,
Шукать її треба, не прийде сама;
А той її має, той долі зазнає,
Кому у голівці роз'яснена тьма.

Учися, дитино, бо світ цей не хата —
Широкій, розлогий, мов ниви оті;
Знайти в нім дорогу той тільки зуміє,
Хто любить науку, хто вчився в житті!

Учися, дитино! . . . Бог буде з тобою,
Вшанують і люди, світ буде любить,
І сіяти вчися добро поміж люди,
А вічно жить будеш, не згіне твій слід!

В. Масляк.

ПОЯСНЕННЯ:

1. Учїтесь, читайте,
І чужому научайтесь, —
Йї свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає...

Тарас Шевченко.

2. І дух росте в силу — треба розуміти так: і дух набирається сили, стає сильнішим, людина стає розумнішою, серце робиться добрішим і кращим, воля спонукує до праці, змушує працювати. І тоді дитина росте, виростає, і стає гарною, доброю, розумною і працювитою людиною.

3. Для правди, для світла вас треба учить

а) Для правди вас треба учить. Це значить, навчити вас, щоб зівше говорили правду, були правдомовними, щоб ніколи не говорили неправди. Це одне. Друге, щоб ви жили по правді, нікому не робили зла, нікому не робили кривди, нікого не кривдили. Любили Бога, любили свій нарід і для свого народу працювали. Любили своїх тата і маму, любили своїх братів і сестер і їм у біді і взагалі, коли того потребують, їм помагали.

б) Для світла вас треба учить. Це значить, щоб ви не ходили, не блукали, як у темній кімнаті, а щоб знали, куди йти, що взяти, де покласти і як треба зробити, щоб воно було добре. Це одне. Друге, ви повинні навчитись, щоб більше знати, більше зрозуміти в природі: кожную рослину, кожне дерево, кожную живу істоту. Чим більше будете вчитись, тим більше будете знати.

в) Дóля — не мати, шукать її треба, не прийде сама.

Дóля то є щастя: Породила мати сина, дала йому карі очі і чорні брови, та не дала долі. І син той не мав щастя. Не родись багатим, а родись щасливим. Так співає наш нарід і так думає, що щасливим треба народитись, що при народженні мати наділяє його щастям. То правда, що часом щастя людини приходить із її народженням. Та й Т. Шевченко співав:

Отакá то мóя дóля, —
Хоч і не шука́йте!
Когó любить — самá найде.
У ко́лісці найде.

(По́ема “Сліпий”)

Але́ дуже́ рідко́ так бува́є, щоб лю́дина мо́гла сказа́ти, що вона́ щасли́ва. Далéко бiльше́ випадків у житті, що ко́ли лю́дина не учи́ться а по́тім не пра́цює, то й нічо́го не ма́є і біду́є. Тому́ далéко бiльше́ і частіше́ трапля́ється так, що самá лю́дина є кова́ль свого́ щастя. Не дурно́ ка́жуть, як лю́дина дба́є, так і ма́є.

А той її́ ма́є, той до́лі зазна́є,
Кому́ у го́лівці роз’я́снена тьма.

Іншими́ слова́ми, той тiльки́ бу́де щасли́вий, хто ба́гато учи́вся, хто є розу́мний, хто ба́гато зна́є і вмі́є, хто ста́течний, не марну́є своїх сил, хто учи́ться, пра́цює, тому́ ле́гко прихо́дить і щастя.

Ще́ ка́жуть: з ким поведе́шся, з тим і наживе́шся. О́тже, щасли́ва і та лю́дина, хто підби́рає собі́ до́брих, розу́мних і ста́течних товари́шів.

Тому́ учи́ться, діти, чита́йте, пра́цюйте, щоб із вас ви́йшли га́рні робітники́, пра́цюйте на до́бро свого́ наро́ду, своїх ро́дичів, то і вам бу́де до́бре. Тiльки́ тоді́ бу́дете щасли́ві.

2. Сві́т цей не ха́та. Сві́т вели́кий, широ́кий, розло́гий. І в сві́ті цім ле́гко збі́тись із до́роги і заблуди́ти. І тiльки́ той зна́йде для се́бе в нім до́рогу, хто вчи́ться, люби́ть шко́лу, нау́ку, і ба́гато навчи́вся.

д) Бог бу́де з то́бою, вшану́ють лю́ди, сві́т бу́де люби́ть. Іншими́ слова́ми, діти, як бу́дете вчи́тись, бу́дете га́рно пово́дитись, бу́дете га́рними украї́нськими дітьми, то все се́ред вас бу́де перебува́ти і сам Бог, бо Він люби́ть і допомага́є

тільки гáрним і розу́мним дітям. Крім то́го, коли́ навчитесь у шко́лі, то вас, як ви́ростете і займе́те по своїх зді́бностях відпові́дне стано́вище, тоді́ бу́дуть шанува́ти і свої́, і чужі люди́. А пої́дете у широ́кий сві́т, то де ви зупи́нитесь, скрі́зь у сві́ті за ваш ро́зум, працьови́тість і до́брий ста́тєчний ха́рактер бу́де люби́ти і сві́т.

е) І сі́яти вчи́ся до́бро помі́ж люди́ ... Сію́ть, зви́чайно, фарме́рі весно́ю зе́рно на по́лі на фарма́х. З то́го зе́рна на-прот́язі лі́та ви́роста́є бу́йна і коло́сїста пше́ниця, волок-ни́стий овес́, коло́сїстий із до́вгими устю́ками (вуси́ками) ячмі́нь. Це все назива́ється збі́жжя. З пше́ниці люди́ спо-жива́ють гáрний хлі́б, різні соло́дкі сма́чні печи́ва, різні стра́ви, з вівса́ приправля́ють вівся́ні пла́тки, з яких ва́рять ка́шу. Таку́ саму́ по́живу приправля́ють і з ячме́ню. А все це підтриму́є на́ше здо́ровля, да́є нам си́лу до пра́ці і до житт́я.

Та́ке самé зе́рно сі́є, розсїва́є кни́жка і на́ука в шко́лі. Тільки́ те зе́рно є невиди́ме, духо́ве і спожива́є його́ наш ро́зум і се́рце та ці́ла на́ша душа́. І чим би́льше ви, ді́ти, на-учи́тесь, споживе́те то́го невиди́мого, духо́вого зе́рна, за-сі́яного в тих кни́жечка́х, які ви чита́єте і з яких ви учи́тесь, тим ви гли́бше пізна́єте пра́вду і набу́дете знанн́я. А як ви́ростете та ста́нете розу́мними і вче́ними, пі́дете до украї́нської грома́дської робо́ти, то й самі́ там у грома́ді і шко́лі бу́дете сі́яти те зе́рно знанн́я. Тоді́ воно́ зароди́ться в ін-ших украї́нських ді́тях таки́х, як ви тепе́р, і воно́ в них бу́де жи́ти ві́чно, бо вони́ передаду́ть його́ дру́гим ді́тям, а ті́ іншим і т. д. І в них слі́д ва́шої на́уки не зги́не.

Пита́ння:

1. Що чека́є то́го, хто до́бре учи́ться?
2. Хто би́льше зна́є?
3. Хто із вас пам'ята́є із Єва́нгелія опові́дання (прі́тчу) Ісу́са Хри́ста про сі́яча, що сі́яв зе́рно? Неха́й той роз-ка́же те опові́дання.

Завда́ння:

На́ука і пра́ця прино́сять лю́дям ща́стя.

ДОБРЕ ДІЛО

I.

Сёрпень дохóдив до половини. Промайну́ло¹⁾ вже й Спа́са²⁾, а жнива³⁾ щóйно кінча́лись. В одні́м селі́ все збі́жжя⁴⁾ в полі́ бу́ло майже ви́жате. Залипи́лась тільки́ одна́ недожа́та смуга⁵⁾. Нелéжала вона́ одні́й бі́дній вдові́, ма́тері дрі́бних ді́тей, Мо́трі Карпе́нковій, що́ тільки у́ривками⁶⁾ могла́ уді́ляти час, щóб сво́ю пше́ницю жа́ти.

Вона́ дуже́ жури́лась⁷⁾, що́ хлі́б її́ вже обси́пається, пересиха́є, припада́є до землі́ від ва́ги зёрна, а не могла́ нічо́го вді́яти⁸⁾. Не си́ла бу́ла⁹⁾ ї́й одні́й у́поратись¹⁰⁾. За щодéнною пра́цею ко́ло ді́тей, бі́ля господа́рства і в ха́ті не могла́ вона́ вча́сно сво́їх живи́в докінчи́ти.

II.

Одно́го дня́ на покóпшених і ви́жатих поля́х па́сли хло́пці́ сво́ю худóбу й підійшли́ з не́ю аж до поля́ Мо́трі Карпе́нкової́ і здивува́лись, що́ на ньóму ще́ сто́ить недожа́та¹¹⁾ пше́ниця.

— А гля́ньте но, хло́пці́, — промóвив Іва́сь Семеню́к, — óнде пше́ниця сто́ить ще́ на полі́ не ви́жата! Хто́ це та́кий, що́ й до́сі ще́ не зібрався сво́ю пше́ницю в ко́пи¹²⁾ скла́сти. Та́ ж вона́ пропаде́! Що́ ж він зимо́ю бу́де ї́сти, ко́ли так не дба́є¹³⁾ про сві́й хлі́б? Чи́є це по́ле?

— Я не зна́ю, — обі́ззався Петро́ Кошару́к.

— І́ я не зна́ю, — почу́лись голо́си́ інши́х хло́пців. Чи́ не є́ вонó ото́го Макси́ма Попрóпайка, ото́го, що́ все п'я́ний по селі́ хóдить і про́сить¹⁴⁾? — промóвив Васи́лько Майстрéнко. Ко́ли йогó, то дава́йте, хло́пці́, зрóбимо йому́ шту́ку¹⁵⁾: заже́ним у пше́ницю худóбу й ви́товчемо¹⁶⁾ її́, щóб той Макси́м знав, як догляда́ти сво́є до́бро.

— До́бре, до́бре! — почу́лись голо́си́ інши́х хло́пців.

III.

І вони рúшили¹⁷⁾ вже булі до худóби, щоб вíкона-ти¹⁸⁾ свій на́мір¹⁹⁾.

— Почека́йте! — ра́птом²⁰⁾ крі́кнув до них Дми-трó Лапа́тий. — Макси́м немає по́ля, бо сво́є прода́в мо́му та́тові, а гро́ші про́тив. Це по́ле му́сить бу́ти когось íншого.

— Чи́є ж би воно́ могло́ бу́ти? . . . — задумались хло́пці.

— А я зна́ю, — вихопі́вся оді́н хло́пчик, Тодос́ Бурячо́к, що щойно́ при́йшов від худóби, яку́ перейма́в

від збі́жжя ті́єї смúги, — цей хлі́б Мо́трі Карпе́нкової, оті́єї вдові́, що неда́вно поховала́ свого́ чолові́ка.

— А-а! Це ї́ збі́жжя . . . — ма́йже в оді́н го́лос заго-моні́ли²¹⁾ хло́пці.

— Чо́му ж вона́ його́ не дожи́нає? — допи́тувався Іва́сь Семеню́к. Чо́му не дба́є за сво́є добро́?

— Ма́буть не мо́же! — запевня́в²²⁾ Дми́трик, — мо́же хóра, а мо́же не ма́є ча́су! . . . А ти би вже робі́в їй шко́ду²³⁾? — з доко́ром²⁴⁾ зверну́вся він до Іва́ся Семеню́ка.

— А то́бі що? — задері́кува́то²⁵⁾ запитав Іва́сь, —

який сердобольний²⁶⁾ знайшовся! Певне²⁷⁾ любить спати й забула за своє поле, а ми їй нагадаємо, коли тріхн його потолочимо.

IV.

— Ні, хлопці, цього не робіть, — звернувся до Івася Пётрик, — я знаю тітку Мотрю. Вона дуже бідна, а до того ще й маленькі діти... І вона зовсім немає часу жати. Бачите, нажала два полукіпки²⁸⁾, а як гарно їх поклала, так само й мої тато кладуть: сніп²⁹⁾ до снопа, рівненько...

— А ти що за адукат³⁰⁾ такий узівся? — крикнув, підійшовши до нього Івась, — гляди по свого носа³¹⁾, а то побачиш, як уцілю³²⁾ тебе оцією булавою!³³⁾

— За що ти маєш бити Пётрика? — Звернувся до нього Дмитро, — за те, що він боронить добро бідної жінки? Ти, хлопче, не добрий, без серця! Тільки знаєш робити шкоду другим. Вчора загнав худобу в чужий горід і пас там, а сьогодні хочеш наробити шкоди вдові убогій?³⁴⁾ Гляди, Іване, щоб тобі часом не змолось!³⁵⁾

— А тобі яке діло до моєї худоби? Хлопці, давайте заганяти у пшеницю корови! Нехай тріхи попасуться в папні³⁶⁾, а ми побавимось...

V.

— Ні, цього не буде, — твёрдо промовив Дмитрик. — Хлопці, не слухайте Івася, не робіть шкоди другим. Не робіть шкоди і цій бідній Мотрі; вона сама одна і трос маліх дітей біля³⁷⁾ неї... І повернеться язик³⁸⁾ цьому хлопцеві на таке діло?!... Ану попробуй тільки це вчинити³⁹⁾! — з серцем⁴⁰⁾ закінчив він погрозою⁴¹⁾ й аж задихався, лице мінілось⁴²⁾, то блід, то червонів... пальці стискались у кулаки... він гнівно поглядав на Івася.

Але не встиг він закінчити своєї схвилюваної мо-

ви⁴³), як почу́в на лівому плечі сво́му вдар ки́ем⁴⁷); гля́нув на Івася́, а той замірявсь⁴⁵) удру́ге вдари́ти його́. Але зза́ду підбі́г до нього́ Пе́трик, схопи́в за ру́ку й ви́рвав кия́.

Івась кину́вся до Пе́трика; але Пе́трик поча́в із ки́ем вті́кати. А розлю́чений⁴⁶) Дми́тро, почу́вши в плечі́ бі́ль, закрича́в до хло́пців:

— Зв'яжі́ть оцього́ зухва́лого⁴⁷) паску́ду⁴⁸)!

VI.

Го́лос його́ був такий вла́дний⁴⁹), що всі хло́пці як-сті́й⁵⁰), його́ оточи́ли ті́сним ко́лом і сто́яли мо́вчки. Дми́тро у ці́лій свої́й поста́ві⁵¹) й го́лосі мав щось таке́, що й ра́ніше його́ бі́льше слуха́ли, як Івася́, й це са́ме злести́ло оста́ннього.

Ко́ли він був зо́всім обезбро́сений і винувато сто́яв у ко́лі свої́х неда́вніх товари́шів, Дми́тро тоді́ зверну́вся до хло́пців.

— Ба́чили, хло́пці, він мене́ вда́рив і зроби́в мені́ бо́ляче. Що́ я йому́ зроби́в злого́? Я боро́нів тільки́ від злого́ на́міру хлі́б бі́дної вдови́, Мо́трі. Хто́ мав пра́вду, — він чи́ я?

— Ти, Дми́тре! — в оди́н го́лос гукну́ли всі: — Івась хоти́в зроби́ти зле́ й до нього́ закли́кав і нас. Але́ ми його́ не слуха́єм. А за те, що вда́рив він тебе́ невинно⁵²), ми його́ покара́єм.

— Так, покара́єм, — у відпові́дь озва́вся⁵³) Пе́трик, що оборо́нив свого́ прия́теля, — покара́єм!

— Але́ як? — обізва́вся⁵⁴) хтось із гу́рту⁵⁵).

— А ось́ як, — промови́в Пе́трик. — Ми ма́ємо тут па́сти худобу́ до́вший час. І от, протя́гом одні́го тја́жня ми всі́, як оди́н, не промови́мо до Івася́ а́ні одні́го словечка́: ні приві́ту, ні одві́ту⁵⁶), ніби́ серед нас його́ нема́! . . . Що́ б він до ко́го із нас не говори́в, — йому́ не відпові́дати!

VII.

— Дóбре рáдить Пётрик, — проговорів із гурту той сáмий гóлос. Бóдем мовчáти до Івася й відвертáтись від ньóго дóти, дóки перед нáми не визнає свóго злóго нáміру і чýну сýпроти Дмитрá.

— Згóда, згóда! — загомоніли всі разóм.

— Алé це ще не все, — говорів Петрó дáлі. — Ви бáчите он⁵⁷⁾ пшениця вдові? Колі так вонá постó-їть ще кілька днів, то з неї залишиться лиш однá солó-ма⁵⁸⁾. Тож допоможім бідній тítці Мóтрі ту пшеницю зібрати! Скóро смёркне⁵⁹⁾, а вéчир місячний. Заженім нáшу худóбу, а самі пóтайки⁶⁰⁾ заберім серпí⁶¹⁾ і до-жнім її пшеницю, щоб не пропáла. От побáчите, якú зрó-бимо тítці рáдість! . . .

Задумалися хлóпці. Пропозиція Пётрика булá для них якóюсь зóвсім новóю несподіванкою⁶²⁾. Ще так не-дáвно хотіли вони ту пшеницю їй потолочити, а тут враз⁶³⁾, щоб її зібрати в копи. І це остáннє аж нíяк не в'язáлося із попереднім. Заляглá тиша⁶⁴⁾ в гурті і мóвчанка. Чýти булó тільки їх віддих⁶⁵⁾. Очі перебігáли з однóго обличчя на дрóге, і всі чо́гось чека́ли.

VIII.

Нарáз із сáмого зáду хтось пиморгнóв⁶⁶⁾ нóсом і ве-сéлим голоскóм промóвив:

— Так. Дóбле. Злобím. Побізу́ і я додóму, возьму́ сел-на́ й такóз бóду зáти пшеницю тítці Мóтлі⁶⁷⁾.

Хлóпці всі оглáнулися і побáчили малéнького Пав-луся, що на всіх винувáто поглядáв, витираючи рукавóм сорóчки свóго неслухняного нóса. Всі засміялись. Лич-ка стáли рáдісні. Нíби враз усі віднайшли найкращий вíхід із ситуáції, що склáлася. Малéнький Пáвлик до-поміг їм розв'язáти⁶⁸⁾ вóзол тaсмни́ці їх трагічного⁶⁹⁾ конфлікту . . .

IX.

Одін Івась не сміявся, й лице його було похмуре⁷⁰) й вороже. Він мовчки й винувато з-під лоба⁷¹) поглядав на всіх. Злобне⁷²) серце його не було спокійне, а сором, що залишився він один сұпроти⁷³) всіх, що повстали проти нього, не втихомірjовав⁷⁴) його, а замикав у коло його власних обмежених думок⁷⁵). Чув він тільки одне, що хлопці його із свого осередка викинули. Він помалу, тихим кроком вийшов з кола, що його оточувало, і відійшов до своєї корови...

X.

На другий день тітка Мотря вийшла дожинати пшеницю й була страшенно здивована⁷⁶), коли побачила його в копах, що струнко⁷⁷) стояли в ряді через цілу смугу.

А серед женців маленьких був і Семенюк Івась. Він признав свою вину і помирівся з хлопцями, й вони його вину йому простили⁷⁸): він став їх добрим товаришем.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Слова:

1) пролетіло, скоро минуло; 2) 19 серпня по новому стилу **Преображеніє** Господне. В Україні це велике народне свято — **Спаса**. Тоді в церкві святять овочі (яблука). Це перший день, що їх уже їдять. Також святять тоді обжикові, себто по скінченні жнив, вінки з пшениці і жита і святять також лічнічі трави; 3) поря збору хліба: жита і пшениці; їх жнуть і косять; 4) хліб, себто жито, пшениця, овес, ячмінь і т. д.; все це — збіжжя; 5) **смуга** — вузька полоса, загін поля; 6) доривочно, у вільні хвилини від іншої невідкладної праці; 7) клопоталась, хвилювалась, турбувалась; 8) зробити, була в тяжкій становищі; 9) не мала змоги; 10) докінчити, привести до порядку, упорядкувати;

11) ще не зібрана пшениця; 12) копá — 60 снопів пшениці, зложені у два по 30 снопів полукіпки, себто у дві добре зложені купки снопів пшениці; 13) не журиться, не турбується; 14) жéбрає, простягає руку, випрошує; 15) збиток, прикрий, неприємний вчинок; 16) потолóчимо; 17) пішли; 18) зробити; 19) бажання, охóта, добра воля щось зробити; 20) несподівано, не надумуючись, дуже скóро; 21) заголосили, гóлосно і вéсело заговорили; 22) перекóнував, вговóрював; 23) стрáту, злий вчинок; 24) невдовóлено, з жалем; 25) ущíпливо, упéвно, з ви́кликом на спрóтив; 26) з бóлем у серці, чу́лий; 27) ма́буть, напéвно; 28) дві купки по 30 снопів пшениці, по-півкóпи; 29) в'язка пшениці, щоб лéгше бу́ло її складати в полукіпки; 30) адвокат; 31) дбай про себе, обороняй свої інтереси; 32) вдáрю, 33) пáлиця з крúтлою гóловкою на одні́м кінці; 34) бідний; 35) не тра́пилась при́крість; 36) у збі́жжі, себто в пшениці; 37) ко́ло; 38) одва́житься таке сказа́ти; 39) зробити; 40) серди́то, з гнівом; 41) пересторо́гою, попередженням кáри; 42) ми́нялось, робі́лось іншим; 43) схви́льовано сказа́ти; 44) пáлицею, ціпко́м, пати́ком; 45) намі́ривсь, підня́в, підні́с кия́; 46) розгні́ваний дуже, лю́тий; 47) одчайду́шного, зана́дто сміливого, одва́жного; 48) погáного, дуже недóброго; 49) піднесений, ска́заний із влáдою в гóлосі; 50) в тій хви́лі, зáраз же, не вага́ючись ні хви́лини; 51) в ці́лій по́статі, в ці́лім ви́гляді; 52) без вини́; 53) відпові́в; 54) відгукну́вся, сказа́в; 55) з се́ред зібраних; 56) не привіта́ється і не відпові́сть на приві́т, байдуже́; 57) óнде; 58) сухе стеб́ло, на я́кому росте́ пшени́ця; 59) зроби́ться на дворі́ те́мно; 60) та́ємно; 61) ніж, за́гнутий півкóлом, я́ким у старі́м кра́ю жнуть́ жит́о і пшени́цю; 62) без попередження́; 63) ра́птом; 64) ста́ло ти́хо, ніхт́о не ру́хався і не говори́в нічо́го; 65) ди́хання; 66) потягну́в но́сом; 67) Ма́ленький Пáвлусь ще не вимовля́є нізку лі́тер; 68) ви́рішити спра́ву; 69) непри́ємного, тяжко́го, складно́ скомплі́кованого; 70) насупле́не, серди́те; 71) насупленого, воро́же; 72) недóбре, нещі́ре; 73) прóти; 74) не заспоко́ював; 75) його́ особі́стих інте́ресів; 76) несподі́вано вра́жена, при́ємно заско́чена; 77) дуже

добре зложені, вишиковані, добірно зложені, акуратно; 78) подарували, вибачили.

2. Головна думка:

Діти з власної доброї волі допомогли бідній вдові.

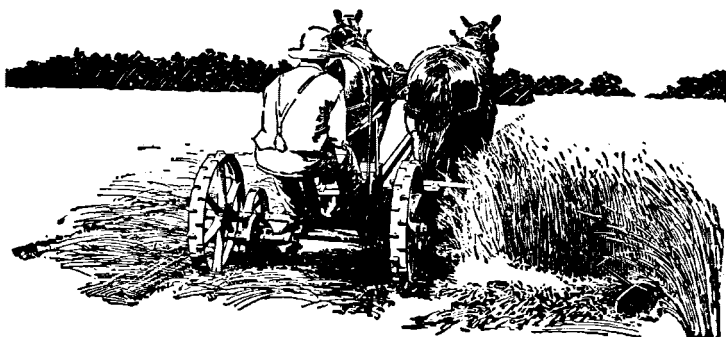
3. Дати відповідь на такі питання:

1. Чиє збіжжя ще не було зіbrane?
3. Що задумав був Івась Семенюк зробити?
2. Якá тому була причина?
4. Що на це відповів Дмитрик Лапáтий?
5. Кого послухали хлопці, Івася чи Дмитрика?
6. Як повівся Івась Семенюк?
7. Що йому зробили хлопці?
8. Як вони Івася покарали?
9. Що вирішили зробити з пшеницею Мотрі Карпенкової?
10. Чи заслугувувала тітка Мотря тієї допомоги?
11. Чим прислужився в цій допомозі Мотрі Карпенковій хлопчик Павлусь?
12. Який був з того наслідок?
13. В чім було добре діло хлопчиків?
14. Що сталося з Івасем Семенюком, чи був він покараний?
15. Якá кара була би тяжча, — чи та, що Івась поніс, чи та, коли б його хлопці були побіили?

4. Завдання:

1. Хліб, збіжжя, що нас живить, ми повинні цініти, шанувати і не робити йому шкоди, чий би він не був.

2. Тим особам, що незалежно від їх волі попадуть у тяжке становище, треба їм допомагати по змозі своїх сил.

Л і т о

Ду́шно¹⁾, аж ди́хати ва́жко²⁾ ...
По́лум'ям³⁾ со́нце пала́є⁴⁾,
Ані дихне́ прохолóда⁵⁾,
В не́бі й хма́ринки нема́є.

Ле́две ворúшиться⁶⁾ рі́чка,
Ве́рби аж со́нні⁷⁾ схи́лились.
Не́бо і лу́ки⁸⁾, і по́ле
Хви́лі прозо́рі відби́ли⁹⁾.

Лю́бо та мило гуля́ти —
Ді́тям оту́т в холодо́чку,
В хви́лях оцїх порина́ти¹⁰⁾,
Що гомоня́ть на пісо́чку¹¹⁾.

Ве́село гра́тися лі́том, —
Та не усі́м тоді́ свя́то¹²⁾:
Влі́тку від ра́ня до но́чі
Лю́дям робо́ти ба́гато.

Кóлос на полі жовтіє¹³),
В лúках травá дозрівáє, —
Їде фармáр на косі́лці¹⁴), —
Там його́ пра́ця чека́є.

Ду́шно . . . Натóмлені рúки
Ча́су не ма́ють спочи́ти . . .
До́ки не зна́єте лі́ха¹⁵), —
Ті́штеся, гра́йтеся, ді́ти!

(“Літо” — збірни. М. Юркевич.)

(5-та строфа пристосована до фармарських умов.)

П О Я С Н Е Н Н Я .

Слова́:

1) ду́шно — гаряче, па́рко, спе́ка; 2) ва́жно — тяжко, трóдно; 3) по́лум'ям — вогне́м, жа́ром; 4) пала́є — горі́ть; 5) а́ні дихне́ прохоло́да — а́ні ворухне́ться холо́док, а́ні пові́є холо́дний, свіжий ві́тер, щоб осві́житись; 6) ле́две во-ру́шиться рі́чка — а́ні поворо́хнеться рі́чка, ні́дної хви́лі на рі́чці нема́є; 7) со́нні — ні́би сплять; 8) лу́ки — по́ле зеле́не, вкрі́те травóю; 9) хви́лі прозо́рі відби́ли — в прозо́рих хви́лях, як у дзе́ркалі, відби́лись: не́бо, лу́ки і по́ле; 10) порина́ти — погружа́ти, зану́рюватись, впи́рнати; 11) що́ гомоня́ть на пісо́чку — хви́лі журко́чуть по пісо́чку, по ка́мінчиках; 12) Та не усі́м тоді́ свя́то — та не всі́ тоді́ святку́ють; 13) жовті́є, — спі́є, достига́є; 14) косі́лка — маши́на, що ко́сить траву́; 15) до́ти не зна́єте лі́ха — по́ки не зазна́єте пра́ці, по́ки не почне́те жури́тись, клопотáтись, працюва́ти.

Зміст:

Влі́ті — си́льна спе́ка, гаря́че сонце пече́ і не пові́є на́віть холо́дний ві́тер, щоб осві́житись. Все завме́рло в приро́ді:

вѣрби, річка, що у своїй прозорій воді відбила небо, поле, луки. Приємно дітям купатись у прохолоді річки, весело гратись, бо ще не мають жадних обов'язків уліті. Літо — то для дітей свято.

Не те родичам і дорослим людям. Вони працюють зраня до ночі. Траву треба косити, і вони машинами косять; збіжжя достигає — треба жати. Отам їх чекає праця, що й часу не стає для відпочинку. А ви, діти, поки не маєте такої праці й журби, грайтесь і тіштеся поки літа, поки не почалась школа.

Питання:

1. Що вліті найтяжче переносити?
2. Який стан природи вліті змальовує вірш?
3. Чому дітям вліті приємно проводити час біля річки?
4. Що чекає вліті по фермах родичів та інших людей?
5. А що чекає дітей?
6. Чому діти вліті мають право на відпочинок і забаву?

Завдання:

1. Моє літо на фермі.
2. Мій один день вліті серед природи.
3. Літо моїх родичів на фермі.
4. Мій один день вліті біля ріки (озера).

Осінь наступає

“Менé сонцем наліто ущёрть,
Менé сонцем до краю наліто,
Зацілoвано сонцем на смерть...
Я лежy тяжковáгее Літо.

Як упáло учóра отyт,
То не мóжу підвéстися й дóсі...
Запрошáю тебе, золотy,
Викликаю тебе, мо́я Осінь!

Ти прийді́ і подінь менé де, —
Вже у мéне по гра́х, по забáвах...”
І сестра́ золотáя іде́,
Підпливáє хупáва, як пáва.

Підійде́ злotoкóса сестра́,
Поцілyє — і Літо́ розтáє...
Так мина́є зелéна порá,
Золотáя порá наступа́є.

Олекса Стефанович.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Менé сóнцем наліто ущёрть.

Так говóрить Літо. Вліті сóнце напóвноє своїм гарячим промінням зéмлю, вигрівáє її, і земл́я тоді стаé пóвна врожа́ю, різного збіжжя: овóчів, хлі́ба, горóдини. Ущёрть — по береги́, до кра́ю.

2. Заці́ловано сóнцем на смёрть...

Гаря́че проміння сóнца грі́є зéмлю вліті, як ма́ти лю́бов'ю грі́є свою́ дити́ну, цілу́є її. І лі́то під полум'я́ним про́мінням сóнца ви́бива́ється із своїх сил; знемо́жена земл́я під палкі́м сóнцем ста́є гарячо́ю й тоді уся рослі́на дозрі́ває, її стеблó со́хне і зами́рає.

3. Я леж́у тяжко́ва́гее Лі́то.

Але́ хоч сте́бла рослі́н і дере́в в'яну́ть і на́віть зами́ра́ють, зате́ зéрно, óвочі дозрі́вають і обтя́жують усі рослі́ни вліті, ро́блять лі́то знеси́леним під тяжко́ю ваго́ю збіжжя́. І тоді лі́то ста́є тяжко́ва́гее від урожа́ю.

4. Як упáло учóра оту́т, То не мо́жу підве́стися й до́сі...

І лі́то під тяжко́ю ваго́ю свого́ врожа́ю па́дає, занепа́дає і не мо́же вже бу́ти такі́м живи́м, свіжи́м, зеле́ним, як бу́ло на свої́м початку́, коли́ все це рослó, ви́роста́ло, не мо́же вже підве́стися, вста́ти, се́бто бу́ти бадьóрим, пóвне молодóї си́ли. І тоді Лі́то прóсить свою́ найбли́жчу сестру́ **О́сінь**, щоб вона́ прийшла́ йому́ на допо́мóгу, се́бто перебра́ла в нього́ його́ збіжжя́, а його́ де́сь поді́ла, бо скінчи́лась лі́тня пра́ця, лі́тні гри́ й забáви. Лі́то сво́є відрóби́ло, напрацю́валось і хóче відпочи́ти.

На допо́мóгу Лі́ту йде́ сестра́, **О́сінь золо́та**. Тоді́ всі рослі́ни і лі́стя дере́в восе́ні жо́вкнуть, покрива́ються золо́то́ю ба́рвою, тому́ О́сінь і **золо́та**!

6. Підпливає хупа́ва, як па́ва.

Хупа́вий, -а, -е — га́рний, -а, -е.

Золота́ Осінь га́рна, як вродлива павічка, легенько й непомітно злітає на зе́млю, тихо підпливає до Літа, підходить...

7. Поцілує — і Літо розтає...

розтає — розпливається, як дим у повітрі, як цукор у воді, так від легкого поцілунку Осени розпливається Літо, а на його́ місце

8. Золотая́ порá наступає.

Вступає у свої права́ в природі — **Осінь**. І тоді літня зелена́ порá в природі відміняється і на її місце наступає в природі порá золотá, бо вся природа тоді набирає золотого тону і ви́гляду.

Так знеможене Літо під вагою врожа́ю викликає на зміну в природі золотокóсу Осінь.

Завда́ння:

1. Моє Літо.
2. В чім я ба́чу набли́ження́ о́сени?
3. Що мені подобається більше: Літо чи Осінь і чому?

ЗАЙЧИК І КРОЛИК

I.

Була́ о́сінь. Заго́ни пу́стіли щора́з більше. Де́куди ще хита́лося від вітру спі́ле коло́сся про́са¹⁾, чорні́ла гі́чка²⁾ пі́зньої карто́плі, нахи́лялася до землі голо́вата ка́пу́ста.

Під кущем на межі сидів зайчик. Тількищо він по-снідав смачну капусту, та навесні³⁾ люди не дали йому сніданку докінчити. Господиня з хлопчиком і дівчиною вийшли рубати капусту, а діти, побачивши зайчика, наробили такого крику й зойку⁴⁾, якби де горіло. Прийшлося зайчикові покинути снідання. Не дуже то він поспішав утікати, бо знав, що діти, хоч як скоро бігли б, то не зможуть його догнати. Тепер приліг він нішком до землі так, що тяжко було його побачити. Його жовто-буре⁵⁾ кожущина мало чим різнилася від зів'ялої трави й сусідньої стерні. Лише придивившись добре, можна було розпізнати край білого живітика й задертий угору хвостик, звérху чорний, а зісподу білий.

Задумався зайчик над своєю долею. Скільки то ворогів у нього: ліси, пси, коті, куні⁶⁾, яструби⁷⁾, сови⁸⁾, навіть ворони, — все те напосілося на бідного зайчика. А вже найгірший ворог, то чоловік, що всякими способами наважується на його життя, щоб поживітися його смачним м'ясцем. А з пухнатої кожущики зробити комір або шапку.

А в його нема ніякого захисту, хіба швидкі ноги. Правда, він має ще по два гострі, довгі передні зуби, але вони не страшні нікому, здатні хіба для того, щоб кору обгризати.

А зараз доводиться йому добре голодувати. Ще вліті та восені всього доволі: і лістя, і галузок, і соковитих рослин, і молодого збіжжя, — а що вже найсмачніше, то ріпа⁹⁾ й капуста. Зайчик під'їсть собі добре, стане кругленький та товстенький. Але зима, зима! . . .

Так думав собі зайчик, і жаль йому себе самого стало. З-під коротких його повік покапали сльози.

Та нараз почувся якийсь страшний голос. Зайчик насторожив довгі вуха, покрутив вусами, порухав коротким носиком, повертаючи на всі сторони.

О, знає він цей зловісний¹⁰⁾ голос, знає добре! Це гавкає лхкий Бровко лісника, що, певно, вибрався на мис. Вже побачив його зайчик своїми банькуватими¹¹⁾

очіма, що ніколи повіками не приплющувалися¹²). Треба рятуватися, поки час!

І зайчик почав утікати. Довгі вуха поклав на себе, а довгими задніми ногами робив такі скіпи, що здавалося, наче б летів, як птиця. Та поки біг по рівному полю, а опісля під гору, то йшло зайчикові добре. Але коли треба було бігти з горбика на долину, то задні ноги почали йому заважати. Бідний зайчик перевернувся раз і другий, покотився клубочком, а лютий Бровко вже щораз ближче. З широко розкритого піска¹³) звисає довгий язик. Як кров червоний, блищать білі гострі зуби. Зайчикові мороз¹⁴) іде поза шкіру; здається, що вже смерть наближається.

Та тут із сусіднього загону, вкритого просом, схопився¹⁵) табун¹⁶) куріпок¹⁷). Залопотіли крилами й понеслися понад самою головою Бровка. Бровко став, наче вкопаний. Не знав тепер, за ким гонитися: чи за зайчиком, чи за куріпками. Ця хвили́на врятувала зайчика. Добіг від до мляки^{17a}), що розляглася в долині під горбком і пропав серед густого комишу.

II.

Минає день за днем, тиждень за тижнем. Надворі стає щораз холодніше, дерева вкрілися інеем, хмари снігом притрушують землю. Щораз тяжче доводиться зайчикові добувати поживу.

Пригадав він собі, що в садку в лісника багато молодих щіпок, а коря на них така ніжна¹⁸), соковита. Скортіло зайчикові корі щіпок похрупати¹⁹), хоч з цього виходила лісникові велика шкода. Закрався зайчик до саду, кору обгризає та тільки оглядається, чи Бровко де не видно.

Аж тут за плотом²⁰) на оборі²¹) щось зашелестіло²¹). Схопився зайчик, уже хотів утікати, коли крізь щілину²³) в плоті побачив цілу громадку таких самих, як він, звіряток, лише що кожущі у них були всякі: в

одних білі, у других сірі, а ще в інших сорокати²⁴). Підбіг зайчик до плоту і з цікавістю крізь щілинку заглядає. Але й ті за плотом, видно, його почули, бо зразу прискочило одне біле товстеньке звірятко. Сіло воно на задніх лапках, вусами ворухить, носиком моргає²⁵) й пильно²⁶) оглядає зайчика.

Дивиться зайчик, дивиться, а далі й питає:

— А як тебе називають?

— Називаюся кролик, — відповідає той з-за плоту, — а ти що з один?

— А я — зайчик! Що ж робите ви тут? Не боїтесь і Бровка недоброго?

— А то ти зайчик! — промовив кролик. — Чули ми про тебе від пана нашого, й Дмитруня, лісничового сина. Він казав нам, що зайці і кролики того самого роду, брати у первих^{26a}) будуть. І ти тим братом приходишся мені. А Бровка ми не боїмось, бо Дмитрик суворо наказав йому не зачіпати нас.

— А як вам живється тут? Чи маєте що їсти? — питає зайчик.

— О, їсти в нас доволі²⁷). Дмитро годіє нас уліті травкою, листям буряків, капуста й конюшиною. Восени дає нам з тополі²⁸) листя, з дуба жолуді²⁹), шишки³⁰) соснові, горідину, картоплю, моркву. Взимі — сіно, кришки з хліба; дає нам ще й галузки обгризати, щоб стіралися в нас зуби.

Голодному зайчикові аж слина з рота потекла нагадку про ласощі такі.

— А де ви мешкаєте? — питає кролика він далі.

— З дощок ми хатку маєм, — відповідає кролик. — Вістелив її Дмитро соломою, щоб було м'яко. Вліті хатка та стоїть в городі, а зимою — в стайні, щоб тепло було нам.

— О, який той Дмитрик добрий! — промовив зайчик. — Він про вас так дбає. І не дивно, що ви такі товстенькі, та що так багато вас.

— Е, нас було даліко більше, — в захопленні про-

мовив кро́лик, — але багатьо́х із нас і то найту́чніших, Дми́трик наказав куха́рці вби́ти.

— Вби́ти? — аж скрікнув за́йчик зляканий³¹). — За́що вби́ти?

— Ти ще не розумієш . . . Та ж куха́рка з м'я́са на́шого ро́бить пече́ню, а Дми́тро на́ші шкі́рки продає на кожушки, щоб лю́дям, бач, було тепліше.

— Чо́му ж ви не вті́каєте, коли вас ло́влять вбива́ти? — запита́вся за́йчик.

— А як вте́чеш, коли навко́ло нас висо́кий пліт. Та й Бровко́ до то́го нас пильну́є.

Замі́слився за́йчик і ка́же кро́ликові:

— Зна́єш, мій лю́бий бра́тіку, хоч у тебе й їсти є дово́лі, й хатку ма́єш те́плу, жити́ волю́ я на во́лі в хо́лоді і го́лоді. Будь здоро́в, бра́те. Коли́сь мене́ згада́єш, як і тебе́ до́брый Дми́трик нака́же куха́рці за́бити і з м'я́са зготува́ти пече́ню, а шкі́ру твою́ прода́сть на ко-жу́шок.

Так про́мовивши, вільний за́йчик ве́село поскака́в у широ́ке по́ле.

ПОЯСНЕННЯ:

1. Слова́.

1) **Про́со** — збіжжя, з яко́го чи́сте зє́рно дає нам пше́но, а зва́рене пше́но дає нам смачну́ кашу; 2) **Гі́чка** карто́плі — баді́лля, зве́рхня від карто́плі поро́сль, ко́рінь яко́ї дає пло́ди; 3) **Наві́сні** лю́ди — недо́бри, пога́ні; 4) **зо́йку** — ви́гуку, верещання, стогнання, кри́ку; 5) **жо́вто-бу́ра** — темно́-жо́вта; 6) **ку́на, -ни**, — куні́ця — зві́рятко — хижа́к, що ло́вить малі зві́рятка і пти́цю й німи́ живи́ться; із шкі́рки куні́ці ви́робляють га́рні і те́плі ху́тра; 7) **я́струб** — птах — хижа́к, що так са́мо живи́ться м'я́сом пташо́к, курча́т і інш. та мали́х зві́рят; 8) **Сова́** — нічний птах — хижа́к; 9) **рі́па**

— а) картопля, б) бульба, в) рід редьки; 10) **зловісний** — що віщує зло, подає злу вістку; 11) **банькуватими** — опуклими, як банькі зверху, наверх відутими; 12) **не припліщувалися** — не прикривалися; 13) **пійска** — мордочки, рота; 14) **мороз поза шкіру** — холод від страху; 15) **схопився** — зірвався з місця, раптом злетів догорі; 16) **табун** — велика кількість, багато; 17) **куріпка** — птах, діка курка, куро́пта; 17а) **Мла́ка** — болото, багно́, трясовина́; 18) **ніжна** — делікатна; 19) **похру́пати** — пожува́ти, посмакува́ти; 20) **пліт, плóту** — загоро́да, віплетена із ліси, хворосту́, тонких ліскових тичо́к; 21) **обо́ра** — місце загоро́жене плóтом для худóби; 22) **зашелесті́ло** — заворуши́лось, зашумі́ло, зробі́ло шелест, шум; 23) **щі́лина** — продовга́ста дірка, отві́р; 24) **сорока́ті** — рябе́нькі, пе́стрі, різноко́льорові; 25) **но́сиком морга́є** — но́сиком вору́шить, пору́хує; 26) **пій́льно** — ува́жно; 26а) **брат у пе́рвих** — двою́ридний брат; діти двох браті́в, бра́та й сестрі́; 27) **дово́лі** — по́вно; 28) **топо́ля** — висо́ке струнке́ де́рево з сокові́тим круглє́ньким лі́стям; 29) **жо́луді** — орі́шки, що росту́ть на дубі́; 30) **ши́шки** — штрипі́хаті продовга́сті бру́натні стрю́чкі, що росту́ть на сосно́вих дерева́х і ялі́цях; 31) **зля́каний** — від зляка́ти — перестра́шений.

2. Питання (дати відповіді):

1. Яка порá о́писується в цім оповіда́нні? (Зробіть о́пис свої́ми слова́ми.)
2. Що робі́в за́йчик у цей час? (Розкажі́ть.)
3. Хто йому́ перешко́див поспі́дати?
4. Від ко́го за́йчик утіка́в?
5. Який ви́гляд ма́є за́йчик восе́ні і який — зимо́ю, і чо́му?
6. Чого́ задума́вся за́йчик над своєю́ до́лею?
7. Чо́му стра́шна за́йчикові зимо́а?

8. Що перешкодило Бровкові піймати зайчика?
9. Чого скортіло (забажалося, захотілося) зайчикові похрупати?
10. Що побачив зайчик за плотом на оборі?
11. Яка різниця між зайчиком і кроликом?
12. Чому кролик подумав, що зайчик йому брат у перших?
13. Чому зайчикові аж сліна з рота потекла?
14. Від чого скрікнув зайчик зляканий?
15. Чому зайчик воліє жити в холоді і в голоді, ніж у розкошах життя кроликів?
16. Чому зайчик **весело** (хоч змерз і був голодний) поскакав у широке поле?
17. Хто жив на волі, а хто — в неволі?
18. Чому зайчикові так дорога воля?

3. Завдання:

1. Написати оповіданнячко на тему: **Пташечка в клітці і пташечка на волі.**
2. **Чому кожний істоті так дорога воля?** (Взяти кілька прикладів із життя й написати власні роздумування).
3. Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!

Т. Шевченко.

Дайте писемну відповідь на тему: **Чому людині в неволі так тяжко дні минають?**

4. Продовжте оповідання "Зайчик і кролик" після того, як зайчик промовив останні слова і весело поскакав у поле, а кролик залишився й почав роздумувати над думками зайчика і своїм становищем у клітці.

Тема: **Думки кролика над своєю долею.**

Івасик-Орлик

КАЗКА.

I.
Був собі хлопчик Івасик.
Йшла Івасикова мати
Снопі в'язати
І взяла Івасика з собою,
Поклала його під копою:
“В холодочку,
В сповиточку¹⁾
Спи у спокій”, —
Відійшла та й за
[перевесло²⁾] . . .
А до дитини орла принісло.
Надлетів скоб³⁾,
Хлопчика — в дзьоб
І поніс
У ліс.
Приніс його в кубло⁴⁾
Орлиці під крило:
“Сиди
Й гляди,
А я лечу на пасіку
Приністи меду Йвасику”.
. . . І росло маленя⁵⁾,
Як орленя.

II.
Якось у тому лісі козакі,
За день втомившись такі,

Відпочин держали⁶⁾,
Коней попасали.
Нараз — межі гілля —
Неначе плач!
— “Це пугач на дубі”⁷⁾
— “А ти полізь-но та
[побач”].
І не пройшла хвили́на, —
Як той із дуба їм гук:
— “Та це дитина, любі⁸⁾”, —
І то вірлина,
А не яка!”
Забрали знайду⁹⁾ —
І гайда!¹⁰⁾
Що це Івасик, — не знали,
А що лежало між орлят,
Як між братами брат,
То *Орликом* назвали.
І дійсно, хлопченя
Був як орленя —
Лиш підросло крапельку¹¹⁾,
Давай йому коня,
Давай шабельку. . .

.
Отак
З маленького Івасика
— Каже казка —
Став козак.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Слова:

1. В сповиточку — в повівач загорнутого, сповитого.
2. Відійшла та за перевесло — перевесло — шнур скру-

чений із пшениці чи жита, яким зв'язується сніп; почала снопи в'язати.

3. Надлетів скоб — надлетів степовий орел.
4. Поніс його в кубло, — себто поніс до свого гнізда.
5. І росло маленя — і росло немовля, і росла дитина.
6. Відпочин держали — відпочивали.
7. Це пугач на дубі — думали, що це закричав на дубі пугач (нічний птах — хижак).
8. Та це дитина, любі, — і то вірлина, — себто дитина орла.
9. Забрали знайду — забрали дитину, яку знайшли.
10. І гайда! — І зразу же поїхали.
11. Лиш підросло крапельку — Як тільки підросло тріхи.

2. Питання:

(Дати писемну відповідь.)

1. Що сталося із хлопчиком Івасиком?
2. Куді орел поніс його?
3. З ким разом жив Івасик?
4. Чи добре Івасикові жилося з орлятами?
5. Хто забрав Івасика від орлят?
6. Чому назвали козаків Івасика Орликом?

Ідея:

7. Що захотів Івасик від козаків?
8. Чим став маленький Івасик?

Вільне і бойовниче життя орлів переродило Івасика із сільського хлопчика в козака.

Завдання:

1. Орел — король птахів (чому?).
2. Український козак — оборонець свого народу і його віри.
3. Що ми знаємо з історії України про козаків?
4. Як Івасик виховався на українського свідомого козака?

БУЗЬКО І КРУК

Був хмарний, осінній день. На вільховій¹⁾ гілці сидів старий Крук²⁾. Вітер роздував йому пір'я. Ставало холодно і непривітно. —

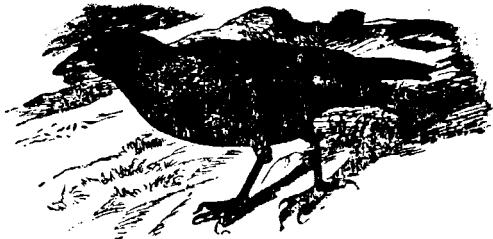
На недалекім вігоні пасли хлопці худобу і грілися при ватрі³⁾.

Забажав Крук і собі погрітися біля вогню та не знав, чи приймуть його пастушки до свого товариства.

— А може такі спробувати? — подумав Крук — і вже хотів летіти, коли несподівано почув за собою:

— Добридень, дядьку Круче!

Крук оглянувся з повагою, як лічило⁴⁾ в його літах і побачив він Бузька⁵⁾.

— Це ти, мій друже? Приємно привітати, — ввічливо озвався⁶⁾ Крук. — Які ж приносиш ти новіни? Живеш між людьми, то й знаєш більш від мене.

— Немає, дядьку, великого добра. Збіжжя не дуже гарне, бо були дощі великі. От і картопля гнити починає. Але зате жаб було в цім році як ніколи.

— Та бачу я, що ти грубенький⁷⁾, — засміявся Крук — Зимі напевне не боїшся!

— Зимі? — здивований Бузько озвався. — Таж я на зиму тут не залишаюся. От учора мали ми над озером свої загальні збори. Готуємося в далекую дорогу — в вирій, до краю теплого. Ви, дядьку, й не знаєте, як там сонце. А знаєте що, дядьку? Летіть із нами! Там краще зиму ви проведете, як тут, та й світ побачите.

Крук повагом хитає головою й каже:

— Друже, леті здоров, куди зібрався, але я такі залишусь тут.

— Чому? — відмовив⁸): — Там у вірію так гарно.

— Хай і гарно, але місце моє тут. Ви, бузькі, перелетні⁹) птиці, й мусите летіти, коли ваш час приходить. А я залишусь у своїй країні. Тут народився прадід мій, мій дід і батько. Скажи ти сам, чи не було би соромно мені, коли б я кинув свою батьківщину лиш тому, що деє там, може, краще сонце світить і проживітись¹⁰) краще можна? Для мене найкраща є країна рідна, хоч бувас в ній зима і холод. Тут я знаю кожний кутик, кожную деревину, мені знайомі й пастушки оті, що там пасуть корови. Тут в оцій країні рідній віріс я; країна ця мене живила і тепер годує. Тому ніколи я її й не кину!

Вклонився Крукові Бузько і мовить¹¹):

— Дядьку, вибачте мені, якщо я вас образив. Тепер я розумію вас і заздрю вам. Найкраще такі жити на рідній, на своїй землі. Серед свого роду і вмирати гоже¹²) . . . Але що ж робить? Я перелетна птиця і летіти мушу. А весною знову я вертаюсь. Здорові будьте, дядьку, бо мені вже час в дорогу.

— Леті здоров, мій друже, та вертайсь в добрі до нас!

— Вернуся напевно, щоб тільки море щасливо пролетіти. А весною ще побачимось! . . .

І Бузько піднявся на крилах вгору, закружляв ще раз над вигоном і разом у гурті приятелів бузьків у далекі сторони полінув.

А весною напевно знову вернеться до нас, бо рідная земля такі з усіх земель найкраща.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Слова:

1) **На вільховій гілці** — на гілці дерева вільхи (вільха — така порода, гатунок дерев. 2) **Крук** або **крюк** — ворон, чор-

ний птах. 3) **Ватра** — вогонь, запалений без сірника (природнім способом) і горить день і ніч (у гуцулів на полонині). Такий вогонь освячений обрядом вигону худоби на полонину. Але тепер під ватрою розуміють всякий вогонь, розпалений на полі. 4) **Як лічило** — як відповідало. 5) **Бузько** — лелєка, черногуз, білий птах із чорним хвостом. 6) **Ввічливо озвався** — ввічливо відповів. 7) **Грубенький** — товстий, добре вигодований, добре випасений. 8) **Відмовив** — відповів. 9) **Перелётний** — той птах, що на зиму перелітає у теплі краї. 10) **Проживітись** — прохарчуватись, прогодуватись. 11) **Мовить** — говорить, каже. 12) **Вмирати гоже** — вмирати приємно, краще.

2. Питання:

1. В якій порі року сидів крук на вільховій гілці?
2. Що він хотів зробити?
3. Хто заговорів до крука?
4. Про що вони розмовляли?
5. Що запропонував бузько крукові?
6. Що на це відповів крук?
7. Чому крук відмовився летіти у теплі краї?
8. Чому крук не захотів покинути свій край?
9. Що значить любити рідний край?
10. Хто більше любів рідний край: крук чи бузько?

3. Ідея:

Любити свій рідний край і свій нарід — це значить ніколи його не покидати, служити йому і ділити з ним і тепло, і холод, і радість, і горе.

4. Завдання:

1. Як розуміти слова Т. Шевченка:
 Як так її, я так люблю
 Мою Україну убогу
 Що
 За неї душу погублю.

2. Яка головна думка в цих словах Шевченка:

Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

3. Яка найбільша любов до рідного краю?

С о н

На панщині¹⁾ пшеницю жала,
Втомилася . . . не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала²⁾
Івана, сина годувать.
Воно сповітеє кричало
У холодочку під снопом.
Розповила, нагодувала,
Попестила³⁾; і ніби сном
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий⁴⁾, і багатий,
Уже засватаний⁵⁾, жонатий —
На вольний⁶⁾, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть⁷⁾ . . .
Тай усміхнулася, небога.
Прокинулась — нема нічого.
На Івася глянула, взяла
Його тихенько сповила
Та щоб дожати до ланового⁸⁾
Ще копу дожинати пішла.

Т. Шевченко.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Слова:

1) **На пánщині** — пánщина за часів Шевчénка — пра́ця на пáна. Тоді селя́ни украї́нські були́ віддані пáнові-земле-власни́кові у пówне розпо́рядження як його́ привáтна влáсність. І селя́нин мýсів працюва́ти без ви́нагороди ко́жного дня. І ця ма́ти таку пánщину на пánськім полі і відробля́ла; 2) **Пошкандибáла** — лédве пішла втóмлена; 3) **Попéстила** — обня́ла, поцілува́ла, приголу́била; 4) **Уродли́вий** — га́рний; 5) **Засва́таний** — ма́є наречénну; 6) **На во́льний** — звільне́ний від пánщини; 7) **Небо́га** — бідна, неща́сна; 8) **Ланови́й** — сто́рож поля; **до ланово́го** — до прихо́ду сто́рожа ма́є встигнути ще нажа́ти копу́ (60 сно́пів).

2. Пита́ння:

1. Хто жав на пánщині пшени́цю?
2. Де пла́кав син, Іва́н?
3. Чого́ ма́ти пішла до сво́го си́на?
4. Що ста́лось із не́ю бі́ля си́на?
5. Який сон їй присни́вся?
6. Чи хоті́ла б ма́ти, щоб її сон став дійсністью (спра́вдився)?
7. Яка різни́ця між сном ма́тері і дійсністью?
8. Чим закінчу́ється пробудже́ння ма́тері?

3. Іде́я:

Чим тяжче життя́ люди́ни, тим кращі́ її мрі́ї і бажáння.

4. Завда́ння:

1. Мої́ золоті́ мрі́ї і бажáння (оповіда́ння).
2. Що бажáла ма́ти сво́му си́нові?
3. Як працю́є моя́ ма́ма?
4. Пра́ця єди́на з нево́лі нас ві́рве.

ДВА СИНИ

I.

Чоловік умер, двоє діток мені кінув, два сини. Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала — усе попродала. Важко нам, убогим, своє добро збувати, що воно в нас кров'ю обкипіло¹⁾!

Збула... клопочуся, бідкаюся²⁾ з ночі до ночі. Ніколи гаразд³⁾ і діточками втішатись⁴⁾... А дітки ростуть, уже і в'ються⁵⁾ коло мене і щебечуть⁶⁾, мої соловейки⁷⁾.

II.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий; веселий був хлопчик, жвавий⁸⁾. Було за день добре мені впечеться⁹⁾ своєю пустотою¹⁰⁾, а ще ліше розважить¹¹⁾. І посварюсь і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумірний¹²⁾: і в хаті не чує, і надворі не видно. Був якийсь задумливий

змálку¹³): чи те, що він у такú тяжкú¹⁴) годíну народівся, хутéнько після мóго чоловіка, чи такú вдáчу¹⁵) йомú Бог дав.

Андрійко село оббіжить, — вёрнеться червóний, сміючись, пустúючи¹⁶); а цей, гляди, під хáтою де-не-будь сидітиме: землею пересипа́ється, абó зілля¹⁷) всякі вишúкує; розкóпує щось — горбóчка ви́гребе, абó метéлика влóвить, — дівиться, дúмає... Гукне́ Андрій, він увéсь і здригнётся. А коли, то бу́ло ля́же в садкú та цілісінький день і пролéжить нерухóмо, мов прислуха́ється до чо́го.

— Що це задúмався, сíну? — спитаю.

— Який цей світ вели́кий, не́не!

Ще хлоп'ям був, при́земком¹⁸), а всі вже зілля знав: і як звéться, і де й коли процвіта́є, і яким цві́том; і коли пташкі́ у ві́рій¹⁹) одліта́ють, і коли приліта́ють з ві́рію — усе́ він те́є знав.

— Це йомú так Бог дав! — бу́ло мені ка́жуть лю́ди. — Нехáйте²⁰) його́ — це йомú так Бог дав!

III.

Отó бу́ло тíми вечора́ми, до́вгими, осі́нніми, як вже сто́мить мене́ робóта, заберу́ обóйко²¹) до себе́ на ко́ліна та почну́ на до́брий ро́зум²²) навча́ть: як умію, так і навча́ю... Розка́зую їм і про те, і про дру́ге — толкúюся²³) з ними. Отже, мій Андрійко хúтко²⁴) і заску́чає: так він і ва́риться²⁵): очі собі́ тре і позіха́є, і зі́дха. “Пустіть вже, ма́мо!” про́ситься. А ско́ро пúстиш — чо́го не зага́дає²⁶)! І гомоні́ть²⁷), і пусту́є²⁸), по́ки й сон не змо́же²⁹). А Васи́лько бу́де хоч цілечку³⁰) ніч т́ю до́вгу ізо мно́ю сидіти, мене́ слúхаючи та мені́ в ві́чі пильне́сенько³¹) дивля́чись. Поспи́мо. Вно́чі прокида́єшся — не спить Васи́лько мій.

— Сíну! Чо́му не спи́ш?

— Так... не хóчу!... Чо́го, ма́мо, ніч те́мна-невідна³²)?)

—Так Бог дав, дитино, що тёмно вночі . . . Спи! — кажú йому! — спи.

Він і замóвкне . . . Тільки довго ще неспокійно ворóчається³³⁾).

Було, як місяць в вікóнечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. А я од людей чула, що не добре, як на сонних³⁴⁾ дітей місяць сіпле³⁵⁾ промінням, то й укриваю, було, їх і наказую Василькові: “Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться³⁶⁾!” Він і зідхне . . . То вже в ряди-годи упаде³⁷⁾ така нічка, щоб він спочів тихим дұхом³⁸⁾, або зóвсім нема́ йому сну, або-ж сни неспокійні³⁹⁾ сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря занялась⁴⁰⁾, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається⁴¹⁾, розкидався-розгорівся⁴²⁾ . . . Як його звéчера трóдно упрохати, так і підняти⁴³⁾ уранці. А прокинувся він, мій пустунчик, — і гұком⁴⁴⁾ його в хаті аж сохи⁴⁵⁾ дрижать⁴⁶⁾! Ну бігать, гомоніть, гайнувати⁴⁷⁾, аж усé підé жу́жмом⁴⁸⁾! А самó такé радіє, весéле, миле! . . . Де то вже, хоч жалко⁴⁹⁾, не жалко, а трéба впиніть⁵⁰⁾, і пострахаєш⁵¹⁾ було і покрикнеш на його . . .

Василько мёньшенський, а навчає старшого брата. Андрійко скорий⁵²⁾ був, пáлкий⁵³⁾, як іскра, — то було трічі на день і більш посвариться з дітьми на вúлиці, а то й поб’ється за яку пустóту.

— Андрійку! — ка́же тоді Василь, — а що ти не-весéлий?

— Бивсь, от що!

— Отó-то й бáчиш, Андрійку, що за твою пустóту тобі не минулось; а як би ти не заводивсь⁵⁴⁾, то й не смуткував⁵⁵⁾ би тепér і не стíдно було б, що тебе по-бито!

А Андрійко йому́ своє:

— І так сидіть нúдно⁵⁶⁾!

Та знов югне⁵⁷⁾ з хати — і слід загúв⁵⁸⁾! . . .

Тихий був Васілько, розсудливий. Хто його ж на розум добрий наставляв⁵⁹, Господь його знає! Чи піде було, чи не піде до товариша, вже й повернувся, вже й дома: не засидиться, не заграється піде! Так ізріс на самоті сам із собою. Не говіркий був, не смітливий⁶⁰). У ко́го вже він вдався⁶¹) такий!

Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щірим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння⁶²) парубоцьке! Цей же, як до чо́го став, — і очей не одведе, і думки ні на що́ не зверне — уся⁶³) душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка⁶⁴) — некру́тчина⁶⁵) цього́ ро́ку бу́де. Як почу́ла, наче мене́ холо́дом обняло́. Погля́нула на своїх парубків — що́ то за хоро́ші, за молоді́, Бо́же мій до́брий!

Одно́го ра́нку — бода́й тако́го ніхто́ не огляда́в⁶⁶)! — сказа́но⁶⁷) мені́, що́ Андрі́йко на черзі́ у не́крути...

Збира́ю оста́ннє, споряжа́ю⁶⁸) його́... Яко́во⁶⁹) то сво́ю дити́ну на ли́хо⁷⁰), на біду́ ви́ряжа́ть! Хто то́го не зна́є, неха́й же мене́ спита́є!... А він то на мо́їх оча́х уже́ прив'я́в⁷¹)... Де той по́гляд⁷²) молодё́нький, де ўсмі́х весё́лий!

Чи мені́ ж те опові́дати, що́ не одна́ не́нька⁷³) ста́ра хло́пцеві́ се́рденько́ слі́зми в'я́лила⁷⁴)? Пла́кали і мо́лоді́ о́чі за ним, за його́ га́рною вро́дою⁷⁵)! Лю́бо⁷⁶) він пі́сні ви́співує́ було́ я́сними зоря́ми⁷⁷). Го́лос його́ по всьо́му селу́ розляга́ється⁷⁸). Отже, й ви́співав⁷⁹) собі́ дівчи́ну лю́бу та га́рну. Лі́тньої́ пори́, ти́хими та те́плыми но́чами, ле́жý було́ до́вго без сну́, — ду́маю та горю́ю⁸⁰) і чу́ю було́ розмо́ву їх ти́ху та лю́бу... Спо́дівала́сь неві́сточки⁸¹), як ла́стівочки⁸²), собі́ на вті́ху... Пішла́ мо́я споді́ванка⁸³) слі́дом за не́крутами!...

V.

Казано в середу везти новобранців⁸⁴) по обіді. Сижу я та дожидаю тієї години⁸⁵), — коли вбігає мій Василько задиханий, блідий, і за ним два чоловіки в хату.

— Пані-матко⁸⁶)! Спорядіть⁸⁷) обох: пан звелів і Василя брати!

Я віри не йму їм⁸⁸).

— Не буде цього! — такі на їх кажуть. — Але ж пан сам людина божя!

— Ні, мамо, промовить Василь, — так воно дійсне єсть, як вони тобі казали! . . .

І всі мені вмовляють, а в мене серце наче замерло і чую, що говорять, і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить.

VI.

Виїжджали три трійки⁸⁹). Усе новобранці. За ними рід⁹⁰) іде, провозжає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить⁹¹), гаї та поля на очі набігають . . .

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не пам'ятаю. Тільки як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до прийому⁹²), повелі їх, а ми стоїмо, ждемо. Мені мов сон хилить та будять мене — хто плачем, хто риданням. Перше вивели моїх . . . Господи, Боже мій! Ти у нас великий, Ти ж милостивий! Лучче б я у землю поховала їх обох! . . .

VII.

Привелі мене у темну якусь хатину — землянка чи лох, чи що воно такé, не скажу.

Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий⁹³), невміваний, під щітиною⁹⁴) увесь, як їжак. Це буде їх старший дядько⁹⁵) . . .

Кланяюсь, прошу: — Не оста́вте ла́скою ва́шою, добро́дію, і мої́х сині́в!

Даю́ йому́, що змо́глась⁹⁶), гроше́ня́т, а то полотна́, і на діто́к де́що . . .

— Не жури́сь, стару́шка⁹⁷)! — прохри́пів, — тро́шки ва́ші синкі́ поску́чують — без то́го не мо́жна в сві́ті, а там злю́биться⁹⁸) — молодці́ бу́дуть, от як і я, прі́міром кажучі́!

Погля́нула я тоді́ спільна⁹⁹) на його́: черво́ний, обду́тий якийсь він, о́чі в його́ я́кось поме́ркли . . . Бо́же-ж мій! . . . А мої́ сині́, мої́ голу́бі сі́зі! Що у́ їх ду́ша тепе́реньки свята́ і по́гляд я́сний і лю́бі облі́ччя квіткою про-цвіта́ють! . . .

VIII.

Попроща́лися. Провели́ мене́ діти за місто . . .

От іще́ й до́сі, як ви́береться лі́том де́нь гаря́чий, ду́шний¹⁰⁰), то й згадаю́ собі́ те проща́ння на́ше: от ідемо́ місто́м . . . позачі́нйовані́ буди́нки, за́пінняні́ ві́кна скрі́зь; за місто́м сосни́на те́мна, дале́ка заступі́ла шля́х піску́ва́тий; суне́ перед о́чіма по пі́ску́ риплі́вий ві́з, на не́бі со́нце пе́куче . . .

IX.

Зоста́лася я сама́ самі́сенька, недугую́чи¹⁰¹). Ні́ сну́ мені́, ні одпочі́нку. Роблю́ че́рез си́лу¹⁰²), нічо́го не зна́ю, не чу́ю . . .

Мина́є рік, і drúгий і п'я́тий . . .

Обня́ла мене́ мов хма́ра чо́рна; ті́льки й сві́тяться мені́, як дві́ зіроньки те́мної но́чі: то діто́нькі мої́.

По Рі́здві, си́жу я одно́го ве́чора; так у́же у́ пі́зні лі́гови¹⁰³), пряду́ . . на дво́рі заві́рюха¹⁰⁴), аж у́ ві́кна б'є, і сві́тло мигті́ть . . .

Ко́ли — стук-стук! Одчи́няю — Васи́ль!

— Васи́лечку, си́ночку мій! А Андри́йко де? . . .

— Нема́ вже, ма́мо Андри́я! Лі́г Андри́й, ма́мо, та й не вста́не вже! . . .

А я наче знала: я його щодня в Бóга, щонóчі оплакала!... А жити б такому та жити! На віріст^{104a}) і на сіллу, й на лічко у батька удавсь: óтже, за батьком і на той світ погнавсь!...

— Постáрились ви, нéнько!... Як вам тут жилóся? Нужди́ прийняли?...

— А так мені жилóся: устаю́ — пла́чу і лягаю́ — пла́чу, так мені жилóся!

— Я, ма́мо, до вас умирати́ прийшо́в!...

Придивляю́сь до ньóго, — лишенько моé!... Воно́ й молодé та вже надлóмлене!...

— Синочку мій! Бода́й я не дїждáла твогó слóва¹⁰⁵) почу́ти!

Отже то щіра прáвда бу́ла, що він сказа́в.

Та́не й та́не мій Васи́лько, як свічка. Полéжав, похірів¹⁰⁶), — та на весні́ й перестáвився¹⁰⁷). Де йому́ й жити́ бу́ло! Воно́ й росло́ так, абí сла́ва¹⁰⁸), а тії́ ви́правки¹⁰⁹) та похóди¹¹⁰) сі́ллу з його́ ви́брали¹¹¹)!...

— Не на те народівсь, мо́я ма́ти, щоб мені́ людéй на війні́ трáтити! — бу́ло ка́же. — Не для́ таких, як я, війна́ й во́йовік¹¹²) з ме́не не жва́вий¹¹³)!

Як у́же в тяжкі́й недúзі лежа́в, то все бу́ло дýма та дýма собі́.

— О, Бо́же, Бо́же! — заговóрить, — який у те́бе сві́т кра́сний! А я й не наживсь¹¹⁴) у сві́ті, а я й не навчівсь, а я й не зна́ю нічо́го!...

І в остáнню годі́ну промóвив:

— Не жив я, ма́мо, на сві́ті, тільки зби́равсь жити!...

Молодé, то як ко́сою ско́сило... А я зостáлася...

Х.

Тільки́ мені́ й поті́хи¹¹⁵), що ко́лі присня́ться мої́ ді́тки. Та все сня́ться вони́ малéнькими, а парубка́ми ні́коли не присня́ться.

І як живі́ї вони́ сто́ять перед душе́ю мо́єю: Андрі́йко весéлий, кучеря́вий, ні́би по хáті бі́гає та гомоні́ть, а

в хаті ясно-ясно! Василько над квітками та зіллям сидить, задумався...

Прокінусь — пүсто! Робота дождає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько¹¹⁶)...

Живу... Дивлюсь, як хата вальється; чую, що й сама я пилом припадаю, — якось дурнішаю, якось туманію¹¹⁷), наче жива у землю вхожу...

Марко Вовчок.

ПОЯСНЕННЯ:

1) Слова:

1) **крів'ю обкипіло** — тяжко з ними розлучатись — такі вони нам дорогі. Речі, набуті тяжкою працею і журбою, за тяжко зароблений гріш, стають нам дуже дорогі і любі, і ми, коли приходить їх збувати, дуже за ними жалуємо, бо вони ніби обкипіли крив'ю нашого серця, що дуже журилось, клопоталось, коли ті речі набувало; 2) **бідкаюся**, — турбуюся, журюся; 3) **гарзд** — добре, як-слід; 4) **втішатись** — тішитись, радіти; 5) **в'ються** — крутяться, все біля мене, де я — там і вони, не відлучаються; 6) **щебечуть** — весело говорять, розмовляють; 7) **мої соловейки**: соловейко — пташка, що зо всіх пташок найкраще співає; мати і дітей своїх прирівняла до соловейків, бо вони для неї найкращі і найспівучіше до неї промовляють; 8) **жвавий** — меткий, рухливий, живий, веселий; 9) **впечється** — надокучить, допече; 10) **пустотою** — свавільною забавою, безжурною докучливістю, дитячою іграшкою; **пустувати** — весело без цілі бавитись; 11) **розважить** — розвеселить, приємно забавить; 12) **сумірний** — спокійний, тихий.

13) **змалку** — від найменших, наймолодших літ; 14) **у таку тяжку годину** — в такий нещасливий час; 15) **вдachu** характер — таким вродився; 16) **пустючи** — весело забавляючись; 17) **зілля** — рослини, трави; 18) **приземком** — маленьким, при самій землі; 19) **вірий** — теплий край; 20)

неха́йте — залишіть у споко́ю, да́йте спо́кій; 21) обо́йко — обо́є; 22) на до́брий ро́зум — на до́брі думкі, на до́бру поведі́нку; 23) толку́юся з ні́ми — тлумачу ї́м, ви́яснюю; 24) ху́тко — шви́дко, ско́ро; 25) ва́ряться — жу́ряться, суму́є; 26) не загада́є — не приду́має, не ви́думає; 27) гомони́ть — гово́рить, розка́зує; 28) пу́сте — сваво́лить; 29) Сон змо́же — сон перемо́же, поки́ не засне́; 30) ці́лечку — цілу́; 31) пильнесе́нко — дуже пи́льно, ува́жно; 32) невída — те́мна, о́чам непристу́пна; 33) неспо́кійно воро́чається — неспо́кійно поверта́ється з бо́ку на́бік, неспо́кійно ки́дається; 34) со́нних — спля́чих; 35) мі́сяць си́пле промі́нням — мі́сяць я́рко (си́льно) світи́ть.

36) не годі́ться — не ва́рто, не тре́ба; 37) упаде́ — насту́пить, на́йде; 38) ти́хим ду́хом — ти́хо, спо́кійно; 39) не-впо́кійні — хвилю́ючі; 40) зоря́ заняла́сь — зоря́ засвіти́ла; 41) висипа́ється — висипля́ється, спи́ть; 42) розгорі́вся — розі́грівся, розгори́вся; 43) підня́ть — розбуді́ти; 44) гу́ком — кри́ком (гу́ком — гу́кати, крича́ти); 45) со́хи — голо́вні стовпи́, на я́ких трима́ється ді́м, ха́та; 46) движа́ть — від двигати́сь — пу́рушувати́сь, хита́тись; 47) гайнува́ти — га́яти час, бі́гати без потре́би; 48) жу́жмом — хаотично, без поря́дку, зі́м'ято; 49) жа́лко — шко́да; 50) впини́ть — спини́ти, припини́ти; 51) постраха́єш — наляка́єш, погро́зиш; 52) ско́рий — бі́стрий, швидкі́й, рухли́вий; 53) палкі́й — гаря́чий, запальні́й.

54) не заво́дивсь — не става́в до бі́йки, не почи́нав, не води́всь; 55) не смуткува́в (від сму́ток) — не сумува́в; 56) ну́дно — сумно; 57) ю́гне з ха́ти — вті́че з ха́ти; 58) загу́в — пропа́в, зник; 59) наставля́в — навча́в; 60) несмі́тливий — несмі́ливий; 61) вда́вся — роді́вся поді́бним до ко́го; 62) гуля́ння — розва́га, заба́ва; 63) уся́ душа́ — уся́ ува́га, вся істо́та; 64) чу́тка — ві́стка, відомі́сть; 65) некру́тчина (ре-кру́тчина) — на́бір воя́ків; 66) неогляда́в — не дочека́вся, не діжда́вся, не діжда́в, не дочека́в; 67) сказа́но мені́ — по-відо́млено мені́; 68) споряжа́ю — приправля́ю, виправля́ю, збира́ю; 69) яковó (від як) — як тяжко́; 70) на ли́хо — на неща́стя, на біду́; 71) прив'я́в — зні́тився, упав на ду́сі; 72)

погляд молодіцький — вигляд бадьорий, сміливий; 73) **ненька** — мати.

74) **в'яліла** — пригнічувала, засмучувала, печалила; 75) **врода** — краса; 76) **любо** — радісно, приємно; 77) **ясними зб'рями** — в зб'ряну ніч; 78) **розлягається** — розходиться, на все село чути; 79) **віспівав** — привабив, прихилив, заворожив; 80) **горюю** — журюся; 81) **сподівалась невісточки** — чекала, що одружиться і приведе до хати дружину, яка матері буде невісткою; 82) **як ластівочки** (ластівка — пташечка) — як ластівка ранньою весною прилітає і приносить радість весні, так і сподівана невістка приносить радість у родину; 83) **сподіванка** — надія; 84) **новобранців** — щойно набраних вояків; 85) **тії години** — того часу; 86) **Пані-матка** — господиня-мама; 87) **Спорядить** — приправте, зберіть; 88) **Я віри не йму їм** — я не вірю; 89) **три трійки** — три вози новобранців по трое коней у кожному; 90) **рід** — уся родина і всі кривні випроважають новобранця; 91) **шлях мигтять** — міняється від скорої їзди; 92) **до прийому** — до місця, де набирають новобранців (у вояки); 93) **розкошланий** — розтріпаний, незачесаний.

94) **під щитиною увесь** — волосся скрізь (на голові і на бороді) стирчить як у їжакі); 95) **старший дядько** — провожатий, наглядач; 96) **що змоглась** — на що мала змогу; 97) **Старушка** — стара баба; 98) **злюбиться** — звикне, призвичається; 99) **спільна** — пільно, уважно; 100) **душний** — гарячий; 101) **недугуючи** — хоріючи, слабуючи; 102) **через силу** — понад силу, вибиваючись із сил; 103) **у пізні лягови** — до ночі, допізна; 104) **завірюха** — метелиця із снігом, снігова буря; 105) **слова** (про смерть) — вістки; 106) **похирів** — послабував, похворів; 107) **переставився** — помер, Богу душу віддав; 108) **абі слава** — ніби ріс, ніби живий був; 109) **віправки** — муштра в війську; 110) **походи** — військові на війну, на вправи; 111) **вїбрали** — позбавили сили, забрали; 112) **войовік** — військовий, вояк; 113) **не жвавий** — не спритний, поганий; 114) **не наживсь** — не довго жив; 115) **потіхи** — радості.

2. Питання:

1. Про ко́го розповіда́є ма́ти?
2. Як назива́лись сині́ її?
3. Яко́ї вда́чі був Андрі́йко?
4. Яку́ вда́чу мав Васи́лько?
5. Чо́го вони́ залиши́ли свою́ ма́му?
6. Чи з до́брої во́лі вони́ це зроби́ли?
7. Як жи́ла ма́ма, ко́ли її сини́ пішли́ до ви́йська?
8. Чи поверну́лись вони́ із ви́йська?
9. Хто поверну́вся, а хто — ні?
10. Яка́ була́ до́ля Васи́лька?

3. Іде́я:

Тяжка́ була́ до́ля ма́тері й сині́в її під час па́нщини в Украї́ні.

4. Завда́ння:

1. Чи поді́бні оди́н до одно́го Андрі́йко і Васи́лько?
2. З'ясу́йте причи́ни сме́рти обо́х сині́в.
3. Хто нам бі́льше своєю́ вда́чею подоба́ється: Андрі́йко чи Васи́лько?
4. Кого́ з них ма́ма бі́льше люби́ла?

О с і н ь

Куче́рі¹⁾ га́ю, зе́лені ко́лісь, —

Бо́женьку мій! —

Куче́рі га́ю вогне́м поня́лись!²⁾

Со́нце ласка́вим пригрі́ло їх про́мінем —

І заго́рілися зо́лотом-по́лум'ям³⁾

Ві́льних безжу́рних⁴⁾ наді́й.

“Дарма́!⁵⁾ — шепоче́ са́мітна в га́ю

Те́мна сосна́ —

Ще прокляне́те ви ра́дість свою́,

Кучері радіщів, щастя безжурного!
Прийде на кучері з неба похмурного
Скоро Зима та страшна.

С. Черкасенко.

П О Я С Н Е Н Н Я:

Слова:

1) **кучері гаю** — лістя дерев; 2) **вогнем понялись** — пожовкле лістя восені, здалеку ніби загорілось, взялось полум'ям; 3) **золотом-полум'ям**: полум'я — вогонь; пожовкле лістя здалеку подібне до золота, яке на сонці горить вогнем; 4) **щастя безжурного** — щастя, яке не знає журби, смутку. 5) **Дарма** — даремне.

Зміст віршика:

Наступила Осінь. Зелене кучеряве лістя дерев пожовкло і загорілось на сонці вогнем-полум'ям. І хоч на зиму дерева завмирають, але родяться в них вільні безтурботні надії на нову весну.

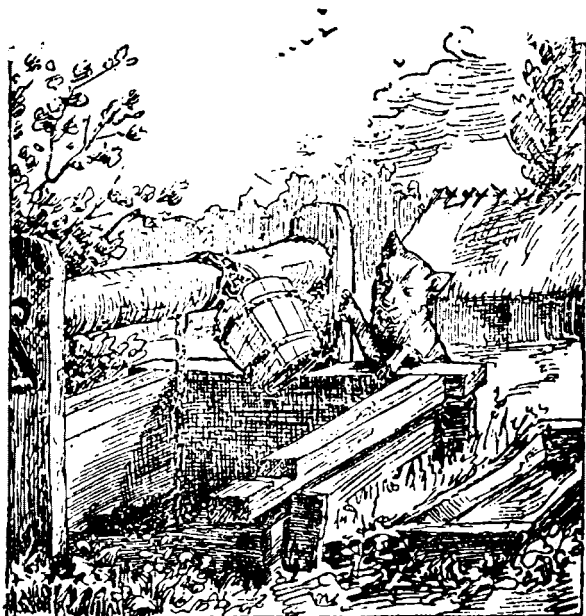
Зелено-темна сосна перестерігає пожовклі дерева: — Не сподівайтесь! Ви ще будете проклинати свою радість, коли на ваше пожовкле лістя прийде з похмурого неба холодна зима.

Питання:

1. Коли дерева були зелені?
2. Коли дерева понялись полум'ям?
3. На що вони надіялись?
4. Що їм каже сосна?
5. Чим вона дерева лякає?

Завдання:

1. Осінь у нашій околиці (опис).
2. У нас уже осінь наступила (оповідання).
3. Березовий ліс і сосна восені (порівняння).

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

1.

Жив собі в однім лісі Лис Микіта, хитрий-прехитрий. Скільки разів гнали його стрільці, травили¹⁾ його псами, наставляли на нього пастки або й підкидали йому затруєного м'яса — нічим не могли йому дошкулити. Лис Микіта глузував собі з них, обминав усікі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, — то не було сміливішого, вигадливішого, зручнішого злодія від нього. Зійшло до того, що він нерідко у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався з порожніми руками.

Це незвичайне щастя і його хитрість зробили його

страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — Величався^{1а)} він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по лісах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

— Ей, годі, не говори дурниць! — умовляли його товариші.

— Що, дурниць? От, побачите! — нахвалявся Лис і вирішив твердо завтра, саме в торговий день, побігти до міста і з базару вхопити курку.

2.

Але на цей раз бідний Микіта такі перебільшив. Поміж коноплі та кукурúзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоті та ховаючись між городовиною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилинку відскочити на вулицю, забігти на базар і вернутися назад. А на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, — вози скриплять, колеса гуркочуть, коні гримлять копитами, свині кувикають, жиди шваргочуть²⁾, селяни гойкають³⁾ — одним словом, клékít⁴⁾ такий, якого наш Микіта і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти? Наважився, то треба кінчити те, що почав. Посидівши кілька годин у бур'яні коло плота, він освоївся з тим гамором. Позбuvвшись першого страху, а надто роздивився потроху, куди й як найліпше бігти, щоб досягнути своєї цілі, Лис Микіта набрав відваги, розбігся й одним духом перескочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато, стояла кúрява. Ліса мало хто й помітив, і нікому до нього не було діла. “От пес та й пес” — думали собі люди. А Микіта тому й рад. Знітився⁵⁾, стулівся та рівом як нечкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачі на решетах⁶⁾, у кошах і в мішках на продаж

ййця, ма́сло, свіжі грибі́, полотно́, насіння, куре́й, качо́к і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базáру, коли йому назустріч біжить пес, з іншого боку надбігає другий, а там бачить третього. Псів уже наш Микіта не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та як не кинуться до нього! Господи, якé страхіття!⁷⁾ Наш Микіта скрутився, мов му́ха в окро́пі: що тут робити? Куді дітися? Недовго думуючи, він шмигну́в у найближчі отворепі сіни, а з сіней на подвір'я. Ску́лився тут і роздивляється, куді б то сховатися, а сам прислухається, чи не біжать пси. Ого! Чу́ти їх! Уже́ близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку́ стоїть якась діжа́. От він, недовго думуючи, скік у діжу́ та й схова́вся.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, як надбігли пси цілою ќупою, дзя́вкаючи, гарча́чі, ню́хаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шука́йте його́! — крича́ли передні.

Ціла́ юрба́⁸⁾ кину́лася по тісненькім подвір'ї, по всіх за́кутках, по́рпають⁹⁾, дря́пають.

Ліса а́ні сліду немає. Кілька разів підходили до діжі, але нега́рний за́пах, який ішо́в від не́ї, відганя́в їх. Не знайшовши нічо́го, вони́ побігли да́лі. Лис Микіта був урято́ваний.

Урято́ваний, але́ як!

У діжі, що та несподівано ста́ла йому́ в приго́ді, було́ більше, як до половіни сіньо́ї, гу́сто на олі́ї розведе́ної фа́рби. Бачите, в тім до́мі жив маля́р, що малюва́в кімна́ти, парка́ни¹⁰⁾ та садові лавкі́. Ма́йже вмира́ючи зо стра́ху, бі́дний Лис Микіта му́сів сидіти у фа́рбі ті́хо аж до вечора́, зна́ючи до́бре, що́ якби́ тепе́р, у тако́му ви́гляді, появил́ся на ву́лиці, то вже́ не пси, але́ лю́ди кинуться за ним і не пу́стять його́ живо́го.

Аж коли́ сме́рклося, Лис Микіта прожо́гом¹¹⁾ ви́скочив із своєї́ незвичайно́ї ќупелі, перебі́г ву́лицю і, неспостере́жений ні́ким, ускочив до садка́, а відси́ бур'я́нами, через плоти́, через капу́сту та кукуру́зи чкурну́в¹²⁾

до лісу. Був голódний, змúчений, лédве живíй. Підкрі́пив-
пися трóхи кíлькама́ яйця́ми, що знайшо́в у гнізді́ пере-
пели́ці, він ускóчив у пéршу-лі́пшу порóжню норú, роз-
горну́в лі́стя, зарив́ся в ньóму з голо́вою і засну́в.

3.

Чи пізно, чи ра́но встав він на дру́гий де́нь і оберéж-
ненько, лі́сячим звича́єм, ви́ліз із норі́. Глип! Глип!¹³⁾
Нюх! Нюх! Усю́ди тíхо, спо́кійно, чі́сто. Загра́ло се́р-
це в лі́сячих грúдах.

— Са́ме до́бра порá на полюва́ння! — подúмав.

Але́ в ту мить зиркну́в¹⁴⁾ на себе́:

— Го́споди! — аж скрі́кнув бідола́шний. — А це що́
такé?

З переля́ку він кину́вся ті́кати, та ба, сам від себе́ не
втече́ш! Зупини́вся і зно́ву придивля́ється: “Та невже́
це я сам? Невже́ це мо́я шерсть, мій хві́ст, мо́ї но́ги?”
Ні, не пізна́є, та й го́ді! Якийсь дівни́й і стра́шний
зві́р, сі́ній-сі́ній, з препогáним за́пахом, покрити́й не
то луско́ю, не то які́мись колю́чими гúдзами, не то їжо́-
вими¹⁵⁾ колю́чками, а хві́ст у ньóго — не хві́ст, а щось
такé величезне, а важке́, мов до́вбня, і тако́ж колю́че.

В тій хвили́ні де не взя́вся Во́вчик-бра́тік. Побáчив-
ши нечу́ваного сі́нього зві́ря, всьогó в колю́чках та гú-
дзах, і з тако́м здоровéнним, мов із міді́ вилитим, хвостóм,
аж завів із переля́ку, а отáмившись, як не пішо́в уті́кати!
Поді́бав у лі́сі вовчи́цю, да́лі ведме́дя, каба́на, о́леня —
всі́ його́ пита́ють, що́ з ним, чо́го так уті́кає, а він тільки́
глі́пає. баньки́¹⁶⁾ ві́тріпив та, зна́й, тільки́ лепече́¹⁷⁾:

— Он там! Он там! Ой, та й стра́шне ж! Ой, та й лю́-
те ж!

— Та що́, що́ такé? — допи́туються його́ своя́кі.

— Не зна́ю! Не зна́ю! Ой, та й стра́шенне ж!

Що́ за діво! Зві́рі присуди́ли йти́ їм усі́м у той бі́к,
куди́ показу́вав вовк, і подиві́тися, що́ там такé стра́шне.
Підійшли́ до то́го місця́, де все ще кру́тився Лис Микі́та,
зі́ркнули й собі́ та й кину́лися врóзтіч¹⁸⁾. Де ж пак! Та-

кого звіря не відано, не чувано, відко́ли світ світом і ліс лісом.

Хоч і як тяжко турбувався Лис своїм виглядом, а все такі він добре бачив, якé враження зробив той його́ вигляд спёршу на вовка, а оцé тепér і на інших звірів.

— Гей, — подума́в собі хитрий Лис, — та це не кéпсько, що вони́ мене́ так бо́яться! Так мо́жна до́бре ви́грати! Стійте лишéнь, я вам покажу́ себе́!

І, піднявши вгору́ хвіст, наду́вшись го́рдо, він пішо́в у гли́б лісу́ до звірячо́го майдáну¹⁹). Прийшо́вши на се́редину майдáну, сів на тім пенéкú, де зви́чайно любі́в сидáти ведмідь. Сів і жде. Не мину́ло й пів го́дини, як довко́ла майдáну зіб́ралося зві́рів і пта́хів ви́димо-невидимо. Стоя́ть здалéка, тремтять.

Тоді́ Лис пер́ший заговори́в до них ласка́во:

— Присту́піть б́ли́жче, я вам усе́ розпо́вím.

Зві́рі трóхи наб́лизились до ньóго.

— Слу́хайте, любі́ мої, і т́пштеся! — ла́гідно й со́лодко говори́в Лис. — Сього́дні ра́но святи́й Микола́й ви́ліпив мене́ з небéсної глі́ни — придиві́ться, якá вона́ блакитна! — і, оживі́вши мене́ свої́м ду́хом, мо́вив: “Зві́ре, Гостромі́сле! У звіря́чím ца́рстві запану́вав не́лад, несправедли́вий суд і неспо́кій. Іди́ на зéмлю і бу́дь звіря́чим ца́ре́м!”

Почу́вши це, зві́рі аж у до́лоні сплéснули.

— Ой, Го́споди! Так це ти бу́деш наш добро́дій, наш цар?

— Так, дітоньки, — пова́жно мо́вив Лис Микі́та.

Нечу́вана раді́сть запану́вала у звіря́чím ца́рстві. За́раз ќинулися робі́ти порядки. Орли́ та я́струби нало́вили ку́ре́й, вовки́ та ведме́ді на́різали овéць, теля́т, і на́несли ці́лу кúпу ново́му ца́реві.

І Лис Микі́та зроби́вся ца́ре́м, жив собі́ як у Бо́га за двері́ма. Тільки́ одно́го бо́вся, щоб фа́рба не злі́зла з його́ шерсті́, щоб зві́рі не пізна́ли, хто він є́ справді́. Він пильну́вав, щоб ні́чим не зра́дити перед свої́ми міні́страми²⁰), що він є́ Лис, а зовсі́м не зві́р Гостромі́сл.

Так мінуv рік з то́го дня, коли він наста́в на ца́рство. Звірі наду́мали святкува́ти врочи́сто той де́нь і спра́вити при цій наго́ді вели́кий конце́рт. Зібра́вся хор з лісів, вовків, ведме́дів і поча́в співа́ти. Чу́до! Ведме́ді ревлі́ ба́сом, аж дуби́ трясли́ся. Вовки́ витяга́ли со́льо, аж о́ко в'яну́ло. Але́ коли́ молоді́ лисі́чки задзявкоті́ли тонё́нками те́норами, то ца́р не міг ви́тримати. Його́ оберё́жність засну́ла, і він підня́вши мо́рду, як не задзявкає́ й собі́ по-лі́сячому!

Го́споди! Що́ тут ста́лося! Всі́ співа́ки відра́зу за́тихли. Ве́сім міні́страм і слуга́м ца́рським відра́зу мо́в по-лу́да з оче́й спа́ла. Та це́ ж лис! Прості́сінький фа́рбова́ний лис! Тьфу! А ми собі́ ду́мали, що́ він не зна́ти хто та́кий! Ах, ти, бреху́не!

Лю́ті за те, що́ так до́вго дава́ли йому́ ду́рити себе́, всі́ кину́лися на неща́сного Лі́са Микі́ту і розі́рвали́ його́ на шма́точки.

Іван Франко.

ПОЯСНЕННЯ:

Слова́:

- 1) **траві́ли** — пуска́ли на ньо́го псі́в; 1а) **велича́вся** — хвали́вся; 2) **шварго́чуть** — по жи́дівськи гово́рять; 3) **го́й-каю́ть** — гово́рять і в мо́ві сво́йй ча́сто вжива́ють: **гой, ой, г**; 4) **кле́кіт** — га́мір, гук; 5) **зни́тився** — зро́бився ма́леньким, незначни́м; 6) **на реше́тах** — в ко́шиках із дірча́стим дном; 7) **страхі́ття** — все те, що́ ляка́є, наво́дить страх; 8) **юрба́** — на́товп, ба́гато люде́й, тут — псі́в; 9) **по́рпаю́ть** — гра́бають у землі́, ку́рка по́рпається́ в землі́, пєс розгрі́бає ла́пою землі́ю (по́рпає); 10) **парка́ни** — тини́, загоро́жі; 11) **прожо́гом** — ра́птов, стрі́мголов; 12) **чку́рнув** — дре́мену́в, ду́же ско́ро побі́г; 13) **гли́п!** — зирк! гли́пнув, гля́нув; 14) **зі́ркнув** — гля́нув, подиви́вся; 15) **ї́жовими колю́чками** — колю́чками як у їжа́ка; 16) **банькі́ витрі́щив** — ви́лупив о́чі (банькі́ — о́чі); 17) **лепе́че** — що́сь незрозумі́ле гово́рить; 18) **врб́зтіч** — в різні́ сто́рони; 19) **майдáн** — плóща, лісо́ва поля́на;

20) **міністри** — найвищі урядники в державі, які нею керують.

Питання:

1. Хто такий був Лис-Микіта?
2. Що він нахвалявся зробити?
3. В яку він попав халепу (біду)?
4. Куді він попав, втікаючи від небезпеки?
5. Яким він лісом став?
6. Як він використав свою біду?
7. Чим він став між звірями?
8. Як він своєю лісячу порόδку прозрадив?
9. Який був його кінець?

Ідея:

Обман ніколи не приведе до добра.

Завдання:

1. Перекажіть коротко зміст цього оповідання.
2. Розкажіть, діти, яку знаєте байку про хитрого ліса.
3. Хитрощі Ліса-Микіти і чим вони закінчились.

І небо невміте

І небо невміте і заспані хвилі
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцім нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

Т. Шевченко.

ПОЯСНЕННЯ:

Слова:

1. **І небо неvmіте** — небо покріте сірими брудними хмарами.

2. **Зáспані хвилі** — мляві, ледве порухуються хвилі.

3. **п'яний очерёт** — похилий.

4. **в незáмкнути́й тюрмі** — Шевченко на заслання жив на острові серед Аральського моря в Азії. Острів був кругом оточений морем. Шевченко вільно на ньому ходив, але через море не міг нікуди вибратись і перебував ніби в тюрмі, в в'язниці, хоч вона на була замкнена на замок. Тому **незámкнута тюрма**.

5. **Нудити світом** — сумувати, журитися, томитися. У вірші **нудити** задля ритму.

Зміст:

Шевченко на острові на заслання. Пішов по-над беріг моря на прохід. Небо похму́ре. Хвилі моря мляві, ледве рухаються. І очерет, що росте над морем, похилився. Сумна картина природи. Шевченкові здається, що він серед цієї природи, як у тюрмі. Все мовчить. Ніщо і не обізнеться. Поет питається у Бога, чи довго він у цій тюрмі буде томитися, нудьгувати? Ніщо йому не говорить правди. Мовчить і пожовкла трава. Так поет і залишився без відповіді, бо ні в кого не може цієї правди добитись.

Питання:

1. Яка картина природи змальовується в вірші?
2. Про що Шевченко питається у Бога?
3. Хто не хоче йому сказати правди?

Завдання:

1. Про яку незámкнуту тюрму піше Шевченко?
2. Про яку “правдоньку” хоче Шевченко довідатись?

ПІД ШКОЛОЮ

Двері в школі прочинилися, і звідтіля, товплячись і на ходу одягаючись, висипали надвір школярі. Гомін, сміхи співи разом вірвалися на свіже повітря.

— Стій, хлопці! — разом крикнуло декілька голосів, — вертайся назад: дощ.

— Дощ! дощ! — загулі школярі й кинулися назад до дверей.

— Ідть собі, йдть! І ще мало голову нагулі?¹⁾ Не глиняні, не розкиснете, — бурчав²⁾ позаду сторож-дід, запираючи за школярами двері.

Деякі з школярів, котрим недалеко було, зразу побігли по домівках. Решта збілася на дощі коло дверей школи й радилися, що робити.

— Он, братця, сухо! — можна переждати! — крикнув один з їх і кинувся до стіни школи, під гілля акациї³⁾. Всі навипередки побігли за ним.

Довго пустували, сміялися, вишихали один одного на дощ, поки такі всі умістилися вздовж мурованої стіни.

Осіньне небо заслалося, немов рядном, сірими хмарами, і без відчалу⁴⁾ сіяв густий та дрібний дощ.

Гомін поміж хлопцями став стихати.

— Рано цього року осінь зайшла, — промовив сухорлявенький⁵⁾, смуглястий школяр у свитині наопацки⁶⁾, — люди гаразд не оборалися. — Вдумливими очима він оглянув сумнеє поле, де сіріли недоорані клапті⁷⁾ стерні⁸⁾. Йому ніхто не одповів. Розмова чогось не в'язалася. Дощ шумів і наганяв нудьгу.

— Ех-ха-ха! — голосно позіхнув один, — мабуть не переждемо до вечора ми цього дощу.

— Давайте, хлопці, заспіваето, або-що, а то ще поспіємо тут, — сказав жвавий і непосидючий Марченко, кращий учень в класі й перший у хорі соліст-дискант.

— А чого ж такі стояти! — охоче згодилися інші, — стоять усі, носі поспускали, як кури на сідалі!

— А ну, хлопці, до мене! — Марчénко виступив наперед, збив по молодéцькому⁹⁾ на потилицю кашкетá¹⁰⁾, узявся рукою за ўхо.

Как на гóрке каліна,
Под горóю каліна —

почáв він вигравáти срібним, як дзвіночок, гóлосом. Усі заворушились. Очі блиснули жартовливим óгником.

Ну что кому́ дéло — каліна!
Ну какóе кому́ дéло — каліна! —

вéсело підхопили вони. Зразу вродився весéлий настрій. Деякі стали притоптувати ногами, інші вибивали такт піснi на спині свого сусіда: всі співали так, немóв зарáні нарадилися когось передражнювати^{10a)}. Хтось у кінці гóлосно ўхнув, голосі пішли врóзтич¹¹⁾, — усі зареготáлися. Без учітеля чогóсь дiло не лáгодилось, і співи скóро спинилися. До тóго ж без упіну шумів дощ і перемагáв пісню. Весéла хви́ля, як скóро зринула, так і зникла.

— Ну й заспівали! — промóвив одiн, — хоч би не страми́лися!^{11a)}

— Чорт ладú не шука́, аби шум! — обiзвáвся дрúгий.

— Ось давайте, брáтця, вжáримо нáшої, мужи́цької!¹²⁾ — почúвся гóлос од крáю.

— Тю . . . що це ти в степу́, чи що! . . . Учiтель почúє!

— Ну то що? . . . це ж не в клáсі: тут мóжна!

Хлопці зразу загомонiли.

— Своєi мужи́цької! “Донця́” давайте! . . . Ні — “Нéньки”! . . . Або крáще: “Iз-за горi, iз-за крúчи!” Хто бóде заводить? — дзвенiли на перебiй голосi.

— Знáєте, брáтця! — ось нехáй Максiм бóде вивóдити, — казáв одiн, — ви не дивiться, що на спiванцi він iззáду стоiть та куняє, — óтже я вам кажú, що крáще за йóго нáших пісéнь нiхтó не вiведе. I Марчénко нехáй пiдé вмиéться!^{12a)}

— Хто — Максим? . . . куді йому!¹³⁾ обізв'явся дехто.

— Е ні, братця! Ви ще його не знаєте! — казав перший, то, що він такий тихий та соромливий, то й не чуть його на співанці, а голос у його добрячий.

— Може й справді вигукався¹⁴⁾ у пасіці з дідом, — згожувалися інші, — а ну, Максиме, виходь!

— Вилась же медовік^{15а)}, чого ж ти!

— Одчепіться¹⁵⁾ од мене — я не вмію! — почувся десь іззаду голос.

— Та ну бо виходь! Бач — як ведмідь опинається!¹⁶⁾

Наперед випхнули хлопця в здоровенних чоботях, у волохатій вивернутій шапці. Лице в його все засмажене сонцем, нестрижений давно чуб білими пасмами вибивався з-під шапки.

— А ну, Максиме, покажи їм! . . . — підбадьорювали його хлопці.

Соромлячись, сміючись і закриваючись рукавом, Максим поривався сховатись за хлопців. Школярі збілись кругом його, сміялися, гомоніли й не пускали.

— Хай он Марченко виведе — я охрип!¹⁷⁾ . . . їй-бо-ж охрип! — просівся Максим.

— Ну, та годі вже тобі, не задавайся!¹⁸⁾ — серйозно^{18а)} обізв'явся до нього смуглявий школяр, — заводь¹⁹⁾, коли заводити!

Максим став посередині, вірівнявся і провів рукою по лиці. Соромливість сплила з його, і вонό стало поважне, навіть строге²⁰⁾. Сірі очі стемніли, чоло побіліло. Хлопці примовкли й налагодились²¹⁾. Оглянувши всіх товаришів, Максим спинив очі на одному, немов збирався щось йому казати; відкашлявся, легенько хитнув головою вправо, хитнув уліво, й не одриваючись од очей товариша тихо заспівав:

У неділеньку рано-пораненьку
Розсёрдився син на свою неньку . . .

Легенька хвіля смутку знялася й пройшла по ди-

ті тих лічках. Усі стали товпитись²²⁾ до гурту. Кожний хотів співати і пробирався наперед. Маленький школяр, босенький, з підкачаними штанами і з школярською торбінкою через плече, довго не міг приєднатися до гурту; він перебігав з місця на місце, поки спинився на дощі, притулившись ззаду товаришів, висунув наперед голову через їх плечі, і в співах задзвенів новий високий дискант. Так і стояв на дощі, мов закам'янів.

Тіхо, повагом заводив Максим перші слова. Всі дивились на його, слухали. Потім очі у всіх здіймалися, тьмарились, голови хитались і разом з усіх грудей виривалися слова жалю й смутку:

Будуть гості усі в бархотині²³⁾,
А ти, мамо, в подертій свитині! . . .

Всі в одне слово виголосили вони, і здавалося — що вони не співали, а словами розповідали про те, що недавно чинилось на їх очах.

І що далі співали вони, все щільніше горнулися один до одного, руки непомітно спліталися в обійми.

Дощ був перестав і знову пішов — вони не помічали: пісня заглушала шум дощу й живим словом розносилася далеко з-під стіни школи.

А за стіною в класі, склавши руки на грудях з кутка в кутік ходив учитель — підійде, потім знову ходить, задумавшись, і тихо наспівує слідом за хлопцями слова пісні.

Якось його побачили.

— Учитель, учитель слухають! — зразу пішло тихо поміж хлопцями.

Всі помалу стихли. Пісня обірвалася.

— Ну, чого ж? . . . давайте співати! — звернувся до товаришів Марченко, — нехай пуслухають . . .

Хлопці пошепталися між собою і стали одкашлюватися. Марченко вскочив у середину, махнув головою і всі «один голос залящали»:

Вот ля — гúшка по до-рóжке
Ска́чет, вітягнувши но́жки . . .

Шкі́льний, казе́нний²⁴) на́стрій зно́ву зрі́нув між
хло́пцями. Макси́м прові́в руко́ю по спі́тнілому ли́ці, на-
су́нув на о́чі ша́пку й тихе́нько схова́вся в гу́рті.

П. Васи́льченко.

ПОЯСНЕННЯ:

Слова́:

1) нагу́ли — нагука́ли, накрича́ли; 2) бурча́в — сварі́в-
ся, виговору́вав; 3) ака́ція — де́рево з колю́чками, цвіте́ бі-
лим паху́чим цві́том, з яко́го пчо́ли лю́блять збирати́ мед;
4) без відча́лу — без перер́ви; 5) сухорля́венький — худі́й,
мізе́рний; 6) нао́пашки — не вдяга́ючи в рука́ві, а ті́льки
накида́ючи на плеча́; 7) кла́пті — шма́ткі; 8) стерня́ — пі́сля
ви́жатої пше́ниці зали́шені при ко́ріні стеб́лини;
9) по молоде́цькому — бадьо́ро, ве́село; 10) ка́шкет — лі́тня
ша́пка з тверди́м наві́сиком над очі́ма (з кози́рко́м); 10а) пе-
редра́жнювати — наподо́блювати когос́ь; 11) в́ро́зтіч — на
всі сторо́ни, в різні бо́ки; 11а) не стра́милися — не соро́ми-
лися; 12) мужи́цької — наро́дної; 12а) вми́ється — потра́-
фить, зрівня́ється; 13) куди́ йому́ — куди́ йому́ рівня́тись;
14) ви́гукався — ви́співався; 15) одчепі́ться — не докуча́й-
те; 16) опи́нається — опи́рається, соро́миться виходи́ти;
17) охри́п — стра́тив го́лос; 18) не задава́йся — не робі́ з се-
бе го́рдого; 18а) серйо́зно — пова́жно; 19) заво́дь — заспі́-
вуй со́льо; 20) стро́ге — пова́жне; 21) нала́годили́сь — при-
прави́лись; 22) то́впитись — купчи́тись; 23) в бархоти́ні;
— в оксамі́ті; 24) казе́нний — офі́ційний, ро́блений, напуск-
ний, урядо́вий.

Пита́ння:

1. Де відбува́ється поді́я?
2. Чого́ школя́рі спини́лись під шко́лою?
3. Що вони́ почали́ робі́ти?

4. Яку пісню?
5. Яку другу почали співати?
6. Яку пісню співали ліпше?
7. Чому?
8. Якою піснею закінчили?
9. Яка причина тому?

Ідея:

Тільки рідна пісня може настроїти дітей на гідне її виконання і створити гідний настрій.

Завдання:

1. Перекажіть, діти, зміст цього оповідання.
2. Чому рідна пісня найкраще співається?
3. Чому діти мусіли співати московських пісень?
4. Чи ми любимо співати своїх рідних пісень?

Тарасова Могила

Над Дніпрóm моги́ла
З ві́тром говори́ла:
“Не забу́дьте, ко́го то я
Для вас схорони́ла!

Це не князь мо́гучий,
На Дніпро́вій кру́чі,
Замкну́в о́чі утомле́ні
З походу́ іду́чи.

Не коза́к хоро́брий
В ко́жнім бо́ю до́брий,
Не архиєре́й, не затво́рник,
Черне́ць преподо́бний.

А співа́к найбі́льший
І найсміли́віший,
Що всю красу́ Украти́ни
Перелі́в у вірші.

Славу України
Зберіг від руїни,
Як гураган віщим словом
Прогнав чорні тіні.

Був тим сонцем, діти,
Що в темряві світить
Научив нас, що кохати
Й чого нам хотіти.

Хоч замкнѹв повіки
Житиме во віки,
Поки ллються в Чорне море
Українські ріки.

Бо він на сторожі
Поклав слова Божі,
Не страшні для нас тепер вже
Удари ворожі.

Над Дніпрѹм могила
З вітром говорила:
“Не забу́дьте, когѹ то я
Для вас схорони́ла!”

Богдан Лепкий.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. **Тарасова могила** — це та могила, в якій похований український найбільший письменник **Тарас Шевченко**. Вона стоїть на горі високій над рікою Дніпро. Так поховали Шевченка, як він заповів у своїм “Заповіті”:

Як умру́, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.

Щоб лані широкополі,
І Дніпрó, і кручі
Було відно, було чути,
Як реве реву́чий.

2. **На Дніпрóвій кручі:** круча — горá стрімкá, що кру́то спускається до Дніпрá.

3. **Замкну́в о́чі** — поме́р.

4. **Архиере́й** — ви́щий духо́вний сан (сту́пінь) у Гре́ко-Правосла́вній Це́ркві.

5. **Затво́рник** — черне́ць у монасти́рі, що відмовився від світу і добровільно на все життя замкну́вся в келі́ї (манасти́рській кімна́ті).

6. **Всю красу́ України,** се́бто все те найкраще́, що Украї́на ма́є: мальовни́ча приро́да, герої́чна сла́вна істо́рія, украї́нський на́рід, що хо́че бу́ти вільним і ма́ти свої́ шко́ли, свою́ це́ркву, свою́ держа́ву і т. д.

7. **Сла́ву України,** се́бто описáв усі найславні́ші події́ з істо́рії Украї́ни і тим збері́г їх від забуття́ (ру́їни), щоб украї́нці про них усе́ пам'ята́ли.

8. **Ви́щим сло́вом прогна́в чо́рні тіні:** ви́щий — той, хто напе́ред усе́ зна́є і передбача́є у майбу́тнім чи добро́, чи ли́хо, що ма́є ста́тись, і попереджа́є від лихóгр. **Ви́ще сло́во** — прорóче сло́во, що викрива́є зло, **чо́рні воро́жі чіни** і прогання́ ті злі́ сі́ли, злих люде́й ("чо́рні тіні"), щоб вони́ не робі́ли Украї́ні шко́ди.

9. **Був со́нцем, що в те́мряві сві́тить,** се́бто, як со́нце да́є нам сві́тло, осві́тлює нам доро́ги, стежкі́, так сло́во і думки́ Шевче́нка осві́тлюють і загріва́ють на́шу ду́шу і ми зна́ємо, що ми украї́нці і ма́ємо трима́тися украї́нських зви́чаїв і тра́дицій, люби́ти украї́нську мо́ву і свій на́рід.

10. **Науча́в нас, що коха́ти,** се́бто навча́в нас, щоб ми люби́ли Украї́ну, свій украї́нський на́рід, за ньóго Бо́га мо́лили, для ньóго працюва́ли.

11. **Научав нас...** й чо́го́ нам хоті́ти, се́бто учі́в нас, щоб ми були́ вільні́, ніко́ли свого́ рідного не цура́лись, бо "хто ма́тір (Украї́ну) забува́є, то́го Бог кара́є" і щоб на́ша

Україна на рідних зéмлях була вільна і незалежна держава.

12. Замкнѳв повіки — замкнѳв очі, помѳр.

13. На сторѳжі поклав слова Бѳжі, сѳбто слова Святого Письма і свої власні слова, щоб вони оберігали український нарід:

.....Возвелічу
Малих отіх рабів німіх!
А на сторѳжі коло їх
Поставлю слово.

Малі раби німі — український нарід, що довго перебував у москѳвській неволі.

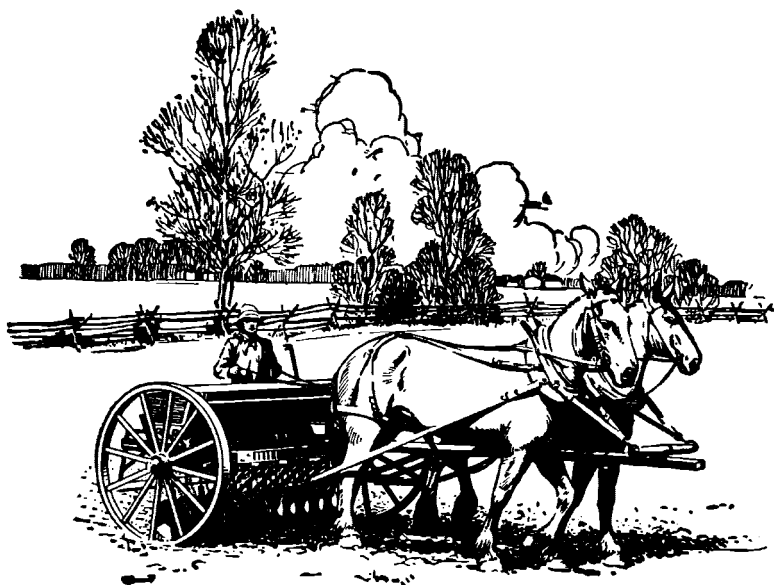
Питання:

1. Щѳ то за могіла, про яку оповідає вгорі вірш?
2. Чомѳ вона називається Тарасова?
3. Де вона знаходиться?
4. Хто в ній спить?
5. Чим він був для України?
6. Чим він є тепѳр для нас?
7. Чомѳ він нас навчав?
8. Що він поставив на сторѳжі українського народу?

Завдання:

1. Розкажіть, діти, що ви знаєте про життя Шевченка?
2. Наѳка Шевченка.
3. Напишіть зараз із пам'яті до зшитка одін вірш Шевченка, який ви найкраще знаєте.

НА ФРУКТОВІЙ ФАРМІ

І. Гриць і Марійка їдуть до вуйка на фάρму.

Веселі й щасливі повертали Гриць і Марійка із школи. І було чого їм радіти. Гриць перший у класі розв'язав задачу, а Марійка намалювала дуже гарного кота, точнісінько такого, як Мурка. Намалювала Марійка й псика, але ніяк не могла впоратись із хвостом. Він все виглядав, як деркач, а не калачик, як у Грицькового Сірка. Та Марійка дала собі, врешті, раду. Під малюнком псика вона підписала: "Це Сірко". І вже не було сумнівів, що це Сірко, а не щось інше. І вчителька похвалила Марійку. Тож і не дивно, що такі щасливі повертались вони із школи додому, щоб там розказати про свої здобутки.

— Тільки мамі розкажемо, — завважив Гриць, — а тато нехай самі відгадають.

— Дóбре, — погóдилась Марійка, — тільки гляді ж, щоб не розказав.

Та ось вони вже біля свої́го до́му. На дзвóник, назу́стріч їм вийшла ма́ма.

— Ма́мцю, я намалюва́ла гарне́сенького ко́тика, а такóж і на́шого Сірка́, і вчи́телька мене́ похвали́ла, — відрапортува́ла Марійка, скида́ючи сво́є пальто́.

— А я пе́рший у клáсі розв'язав зада́чу, — дода́в Гриць. — Але́ що так га́рно па́хне в нас? — завва́жив він роздяга́ючись.

— А ході́ть, побáчите! — сказа́ла ма́ма.

Очі розбі́глись у Гри́ця й Марі́йки, коли́ вийшли вони́ у кімна́ту. На столі́ стоя́ли ко́шики з фру́ктами. Червонобо́кі запа́шні я́блука вигляда́ли з одно́го, на́че переми́гуючись¹⁾ з жо́втими дзвóникоподі́бної²⁾ фо́рми гру́шкaми. По́руч стоя́в ко́шик з розкі́шними пі́чесами (броскви́нами), а за ним кі́лька ко́шиків із сли́вкaми. І все це так га́рно па́хло, що аж дух забива́ло.

— Це присла́в нам напí вуйко́ з фа́рми — завва́жила ма́ма.

— Тре́ба бу́ло б пої́хати до вуйка́, та допомі́ти йому́ збира́ти фру́кти, — дода́ла вона́.

— Пої́демо, пої́демо, ма́мцю, в оди́н го́лос зая́вили Гриць та Марі́йка, підступáючи бли́жче до фру́ктів.

Ма́ма не всти́гла нічо́го відпові́сті, бо почу́вся дзвóник. Це листонóша прині́с лист. Ма́ма розкри́ла кове́рту й почала́ чита́ти лист.

— Лист від вуйка́. Він запро́шує нас до се́бе на фа́рму.

— Пої́демо, пої́демо, ма́мцю! І Сірка́ візьме́мо з собо́ю!

— Почека́йте, при́йде та́то з пра́ці, як він ска́же.

— Ми та́та упрóсимо, зая́вили Гриць та Марі́йка, смаку́ючи пі́чес і гру́шку, що їм найб́ільше припа́ли до вподо́би.

Незаба́ром почу́вся дзвóник. То та́то поверну́вся з робо́ти.

Гриць та Марійка вибігли йому назустріч і з обох боків кинулись татові на шию.

— Поїдемо, татку, поїдемо, — в один голос просіли вони.

— Та схаменіться! Куді й чого поїдемо, — запитав їх тато, не знаючи в чому справа.

Довідавшись від мами про лист від вуйка, тато сказав:

— Добре, поїдемо, але при умові, що ви будете чемні!

— Будемо, будемо, — була одностайна відповідь. — Гриць та Марійка вирішили, що наступної неділі всі поїдуть до вуйка на фάρму.

До неділі залинилось п'ять днів. Щоб швидче йшов час, Гриць і Марійка намалювали на окремих папірцях по п'ять паличок, і ці папірці повісили над своїми ліжками. Щодня вони мали закреслювати по одній табличці. Але пустун Гриць не проминув нагоди, щоб позбиткуватись із Марійкою. На другий день, коли її не було в кімнаті, він гумкою вітер закреслену паличку, та на її місці поставив нову.

Вставши на другий ранок, Марійка першим ділом кинулась закреслювати чергову паличку. Якé ж було її здивування, коли побачила, що у неї паличок більше ніж у Гриця. Зо сльозами на очах побігла вона розказати про свою кривду мамі.

— Гриць не поїде з нами на фάρму до вуйка, — завважила мама.

— Я більше не буду, мамцю, — почав просітись Гриць.

— То перепросі Марійку!

Прийшлося пустуніві перепрошувати свою сестричку, та ще й поцілувати її.

Давно очікувана неділя наступила. Ще ледве почало розвиднятись, як Гриць і Марійка посхоплювались із ліжок, щоб, бува, не заспати. Вони розбудили тата й маму. Мама ще напередодні наготувала повен кошик різної страви.

Поснідавши, вирушили в дорогу. І Сірка взялі з со-

бою. Гриць та Марійка не могли відірватись від вікон авта. Обабіч³) дороги їм зустрічались раз-у-раз чепурненькі хаті, обса́жені квітами. Машина непомітно спу́скалась у глибокі ярі, та так же лéгко залишала їх; про́бігала через гаї та ліски, а то, стішуючи хóду, через місткі. А десь униз́у шуміла б́истра ріка́. По дорóзі назу́стріч їм безупинно сну́вали ванта́жні та особóві авта.

А за яку́сь годину почали́ зустріча́тися фру́ктові фа́рми. Гриць та Марі́йка безупинно вигу́кували:

— Ма́мцю, диві́сь скі́льки черво́них я́блук! Це та́кі, як нам присла́в ву́йко.

— Диві́ться, як ба́гато пі́чесів!

— А ось гру́шки! А чо́му вони́ зеле́ні? Ву́йко присла́в нам жо́вті.

— Це пі́зній га́тунок, вони́ ще не дости́гли, — відпо́віла ма́ма.

Чим да́лі їхали, тим бі́льше фру́ктових фа́рм зустрі́чали вони́ обабі́ч дорóги.

Аж ось, та́тко заверну́в машину́ на бі́чну дорóгу і за кі́лька хви́лін вони́ опини́лись на фа́рмі ву́йка.

II. На ву́йковій фа́рмі.

Ра́до приві́тав своїх госте́й ву́йко.

— Про́шу до ха́ти! — запро́сив він їх. Відпочі́нете з дорóги, та переку́сите, чим Бог посла́в!

По́ки захо́дили вони́ до ха́ти. Сі́рка приві́тав ву́йків Ря́бко́, обни́хуючи його́ зо всі́х бо́ків.

Гриць і Марі́йка, пам'ята́ючи, що вони́ оби́цяли бу́ти че́мними, зайшлі́ до ха́ти, але́ в ско́рому ча́сі поча́ли проси́тись:

— Ми не вто́мились і не голо́дні. Ми хо́чемо тро́хи побі́гати і роздиві́тись на фа́рмі.

— Ну гара́зд, ті́льки че́мно гра́йтеся, — завва́жила ма́ма.

Як ку́лі ви́скочили Гриць і Марі́йка з ха́ти, а за ними́ Сі́рко́. Йому́, як ві́дно, молодече́ товари́ство бу́ло бі́льш до вподо́би.

Та й гáрно ж на фáрмі у вўйка! І чогó тїльки у вўй-ка нема́. Ось стоять стрункі рядї грушо́к. Всі їхні віти обтя́жені вели́кими грушка́ми так, що дея́кі нахили́ються до землі.

За грушка́ми пішли сли́вки. І якіх тїльки серед них нема́! Є дўже вели́кі жо́вті й си́ні, є середнього ро́зміру си́ні, жо́вті, зеле́ні, є черво́ні, а ось цілий ряд зо́всім дріб-не́ньких си́ніх.

— А диві́сь, Марі́йко, які гарні у вўйка пічеси, — завва́жив Гри́ць.

Окре́мо була́ до́сить вели́ка діля́нка виногра́ду. Вели́кі сокові́ті гро́на си́нього та зеле́ного виногра́ду облі́пили ку́щі, визи́раючи з-під зеле́ного лі́стя.

Бі́гаючи між ря́дами виногра́ду, Гри́ць на одні́му ку́щі завва́жив гні́здó пта́шки. Кра́дучись, він нечу́тно наблі́зився до ньо́го, але надаре́мне. Пташо́к там уже́ не бу́ло.

— Пта́шки живу́ть у своїх гні́здах до́ти, по́ки підро-сту́ть і навча́ться літа́ти їхні ді́ти, а тоді пта́шки зали́ша-ють гні́зда, — поясні́в вўйко, що з та́том і ма́мою наблі́-зились до ді́тей. Вони́ ма́ли на собі́ гáрнеси. Це полотня́ні шле́йки, що охо́плюють гру́ди і спі́ну, а спе́реду до них прикрі́плюється ко́шик на фру́кти. Та́ким чи́ном дві ру́-ці у лю́дини вільні для зби́рання фру́ктів.

Вўйко прині́с гáрнес і для Гри́ця. Той гáрнес при-йшо́вся Гри́цеві тро́хи не до ко́лін. Марі́йці ж дали́ ко́шик про́сто в ру́ки. Вона́ була́ ще мале́нька, а для та́ких гáр-неси не прода́ються.

— Наса́мперед бу́демо зрива́ти сті́гли пічеси, — пора́див вўйко, — бо вони́ бу́дуть опада́ти.

Гри́ць і Марі́йка рва́ли пічеси із землі, а вўйко, та́то і ма́ма — з драбі́нок.

— Пічеси зрива́ють тоді́, коли вони́ лише́ почина́ють жо́втїти, а вже в дорóзі в ко́шиках вони́ достига́ють, — поясні́в вўйко Гри́цеві та Марі́йці.

Дру́жно взя́лися до пра́ці.

Наповнені пічесами кошики, ставили на платформу⁴). І Гриць вже поставив кілька кошиків. Марійка, щоб і собі не відставати, поставила і свого кошика на платформу.

Не зчулись, як всю платформу заставили кошиками. Вуйко відвіз зірвані пічеси трактором до клуні, де пізніше він мав їх сортувати.

Покінчивши з пічесами, почали рвати ранні грушки.

Вуйко пояснив, що кожную зірвану грушку, перед тим, як класти у кошик, треба роздивитись, чи не має вона гробакá. Грушки з гробакóм в середині передчасно жовтіють. Такі грушки на продаж не йдуть і їх треба викидати геть.

Швидко наповнювались кошики грушками. Вже їх чимало на платформі. А Гриць і Марійка часто сперечаються між собою за гробачливі грушки.

Кожного разу ці суперечки розв'язував⁵) вуйко:

— Ця грушка гробачлива, викиньте її на землю! А ця грушка добра, — казав він.

Весело працювалось у садку й за працею не зчулись, як надійшла обідня пора.

Обідали всі в садку. І з яким смаком їли всі. Гриць і Марійка не відставали й тут. А вже після всіх нагодували Сірка і Рябка.

По обіді з новими силами взялися рвати сливки. Вони цього літа вродили дуже рясно. Непомітно ряд за рядом ставали кошики із сливками на платформі. А сонце вже зближалося до заходу. Іще за якийсь час вуйко прощав своїх гостей, дякуючи їм за поміч у збиранні фруктів. Раді й веселі повертались Гриць та Марійка з вуйкової фาร์มи. Завтра вони розкажуть усім у школі, як то гарно на фาร์มі у їхнього вуйка. А в авті везли вони з собою чимало кошиків запашних соковитих фруктів, якими нагородив їх за працю вуйко.

М. Муха.

ПОЯСНЕННЯ:

Слова:

1. **перемігуючись** — від **перемігуватись**, **перемóргувати**, **переоглядатись** одне на одного очима, тут у тексті: **грати** **бárвами** одне до одного: червоні яблука хизувались, хвалились своєю **бárвою** перед жовтими яблуками і навпакі.

2. **Дзвоникоподібної фóрми**, се́бто жовті яблука були подібні до дзвоників.

3. **обáбіч** — по обі́два бо́ки.

4. **платфóрма** — підвищення з дощок, щоб фру́кти не лежа́ли на землі і не псува́лись.

5. **розв'язував** — вирішував, куди яку гру́шку кла́сти.

Питання:

1. Звідки Гриць і Марійка поверну́ли додо́му?
2. Що вони́ розповіда́ли ма́мі?
3. Чим вони́ захопи́лись вдо́ма?
4. Яко́го збі́тка зроби́в Гриць Марі́йці?
5. До ко́го вони́ збира́лись їхати?
6. Що вони́ робили́ у вуй́ка на фа́рмі?
7. Чи ма́ли Гриць і Марі́йка ра́дість, що були́ на фа́рмі?

Завда́ння (написа́ти):

1. Мій найпри́ємніший день на фа́рмі.
2. Мій оди́н день у садку́.
3. Розповісти ко́жне від себе́ (ніби їздив на цю овочéву фа́рму): На овочéвій фа́рмі.

Осінь

Бенкетуй, молодá княгине¹⁾, —
Поки сонце ще хóдить радо,
Поки нéбо твоє ще сине,
Бенкетуй, моá Лáдо²⁾ !

Хай несуть із комóр на стóли
Виночérпи і плододáри
Твої віна, міцні, як смóли,
І садів твоїх дáри.

Груди груш, винограду грóна³⁾,
Сині сливи, гради⁴⁾ терніни⁵⁾,
Гóри яблук в огнях червóних
І рубіни⁶⁾ рябіни⁷⁾.

Та просі, господіне гóжа⁸⁾,
У гостіну до себе друзів,
Та сідáй молодá і хорóша,
У весéлому крúзі.

Хай горять золоті брокáти⁹⁾,
Хай цвітуть самоцвітні шáти,

Хай шепочуть до злот шарлати¹⁰⁾
За столами у Лádi.

Задзвоніть, задзвоніте, згúки
І пісень і бéсід весéлих!
Хай із рук переходить в рúки
Злotoкóваний кéлих!

Хай спадають хвилини п'яні,
Як обдiханi сiні слiви.
Хай на бáлю тво́йóму, пáні,
Бúде кóжен — щасливий!

Скóро знóсиш сво́ю пишнóту —
Зáмiсть пúрпуру¹¹⁾ вдáгнеш мáрмур¹²⁾,
Вдáгнеш срі́бло¹³⁾ за́мiсть злóта¹⁴⁾, —
То́ж цвiтi не на-дáрмо.

То́ж п'яни́й і п'яни́й кня́гiне, —
По́ки со́нце ще хóдить ра́до,
По́ки не́бо тво́е ще сiне,
Весели́сь — мо́я Лáдо!

Олекса Стефанович.

П О Я С Н Е Н Н Я:

Слова́:

1) **кня́гiня** — на наро́дньому весiллі молода́ звéться кня́гiня; 2) **Лáдо** — богiня колишньої погáнської віри українців; **мáтiр Лáдо** в українських весня́них наро́дніх піснях: “Благослови́, ма́ти, ой ма́ти Лáдо, весну́ закликáти”! Тут трéба розуміти: **мáтiр Лáдо** — óсiнь, багáту на плóди; 3) **виногра́ду грóна** — кiттях виногра́ду; 4) **гра́ди** — грядкi на горóді; 5) **терни́на** — терно́вий ку́щ з колючка́ми, на я́кóму росту́ть сiні дрібне́нькi сливочкi — **те́рен**; 6) **рубiн** — черво́ний кошто́вний ка́мiнь; 7) **ряби́ни** — черво́ні, як рубiн, я́годи з де́рева — ряби́ни; 8) **го́жий, а, е**, — хоро́ший, га́рний; 9) **брокáт** — шовко́ва мате́рія зо́лотом проши́та; **золоти́й**

брокáт — брокáт жóвтої бáрви, що нагáдує зóлото; тут деревá восені з пожóвклим лiстям, нiби одя́гнені в золоті брокáти; 10) **шарлáти** — червóна матерiя; тут деревá восені, що мáють червóне лiстя, як шарлáти; 11) **пúрпур** — червóна бáрва полум'яного, багряного, вогнистого відтiнку; 12) **мáрмур** — твердiй сiрий аж бiлий кáмiнь; тут холóдна зимá; 13) **вдя́гнеш срі́бло** — обси́пешся бiлим снiгом взимі́, зáмiсть жóвтого лiстя восені́.

Зміст:

Тут поёт звертається до осени, багáтої княгiні на врожа́й і вітає її з її багáцтвом; по́ки ще не наступiла зимá, хай о́сiнь пишáється і цвіте́ рiзними яркiми бáрвами, хай бенкетує, веселiться по́ки ще те́пло.

Питання:

1. Які óвочі в цiм вiршi поёт згáдує?
2. Якiми бáрвами пишáються деревá восені́?
3. Яко́ї радóсти від óсени бажáє поёт?

Завдáння:

1. Óсiнь мóго сáду вдóма (óпис).
2. Óсiнь у лiсі, яку́ я бáчив(-ла).
3. Óсiнь у пáрку мóго мiста.
4. Óсiнь на овочéвiй фáрмi.

ПРО БІЛОЧКУ-МАНДРІВНИЦЮ

I. Білочка всім цікавиться.

Маленька білочка народилася в кінці літа. Вона була зовсім голенька і сліпа.

— Це нічого, — сказала мати-білка її старшим братам і сестрам, що зневажливо подивились на неї, — ви теж були колись такі, а тепер бачите, які у вас пухнаті хвостики і вухка з китичками.

І справді, маленька білочка за кілька днів покрилася м'якою пухнастою шерстю, швидко відкрила свої горіхові очі — вони й завбільшки були, як маленький горішок і кольору такого.

Але як тільки подивилася — очі стали відразу, як великий горіх, бо навколо було цікаво і все хотілося швидше побачити.

Вона висунула гостру цікаву мордочку із гнізда, повелá вухками і спитала мами:

— А що це таке?

— То стара яліна, ми будемо там жити взімку. То хороша стара яліна: на ній багато смачних шишок і велике дупло для нашої хатини.

— А то що?

— А то стрибають пташки... Вони, правда, дуже балакучі, особливо вранці та ввечорі, але шкоди нам не роблять. А он, бачиш, щось крадеться поміж деревами. Отого звіра бережись, то стара лисиця, вона хитріша від усіх у лісі й може тебе з'їсти. Та в тебе скоро віросте хвостик і лапки зміцніють, я навчу тебе стрибати по верхах дерев, і тебе ніхто не спіймає.

Маленька білочка із заздрістю дивилася на своїх старших братів і сестер, що стрибали по зелених ялінах. Їх

немов вітер перекидав з яліни на яліну, вони могли стрибати по всьому лісі. Правда, вони приносили маленькій сестричці червоних ягід і білих грибків і горішків та всі дуже хвалилися, що вони вже великі.

— Хоч би й мені швидше стрибати і бігати, — думала маленька білочка, — а я б їх усіх випередила й забігла б найдалі.

Та от уже і в неї зміцніли лапки; хвістик став пухнастий і вже міг маяти¹⁾ над її мордочкою, як віяло. А над вушками віросли маленькі китички, вузькі й гострі, зовсім як ціточкі на дитячих пензликах²⁾. Мати почала вчити її лазити і стрибати.

— Це добре, що підросла маленька білочка, — сказала матері-білка, — нам тепер багато роботи, і ти теж допомагатимеш нам. Нам треба користуватися гарною годиною і зробити запаси³⁾ на зиму. Тільки ти, білочко, не забігай далеко. Далі дуба й яліни не йди!

Щодня тепер уся родина розбігалася по лісі і зносила до дупла старої яліни горішки, гриби, шишки.

II. Білочка пускається в мандрівку.

Коли вперше вірушила і маленька білочка, був чудовий ранок. Ліс стояв різнокольоровий, барвистий. Жовте, червоне, руде лістя завітчувало дерева, і одне дерево красувалося^{3а)} перед другим. Це були ще перші осінні дні. Небо було синє-синє, і в повітрі літало серпанкове тоненьке павутіння. То ткали його павуки, а воно легенько, від найлєкшого подиху вітру рвалося й летіло, і блищало на сонці, як срібло.

— Я пострибаю далеко-далеко, — подумала маленька білочка. Хіба цікаво стрибати навколо старої яліни й дуба?

Вона все тут знала і вже стільки разів чула, що мурмо́че старій дуб, коли вітер шарудить його листям, а ялі́на тільки ледь-ледь похитує волохатими вітами.

От білочка і пострибала. Назустріч їй летіли кольористі балакучі пташки, стрівалася різна компанія. Всі були заклопотані, поспішали так, як і вона.

— Ой, скільки тут грибів! — скрикнула білочка, побачивши зелену галявину й багато, багато різних грибів.

Вона кинулася збирати їх.

— С-ш-ш-ш, — раптом чує вона страшне сичання і бачить, як до неї повзе довга, покручена, тонка і слизька деревина, тільки без гілля і без листків. То була гадюка. Білочка не знала, але злякалася, бо ніколи не бачила, щоб дерева повзали.

Вона прожогом⁴) кинулася вгору.

— Краще додому побігти! — подумала білочка і пострибала назад. Але перед нею відкривалися все нові й нові, незнайомі місця. Вона переплутала верхі дерев, по яких стрибала, і . . . заблуділа.

— Дук! Дук! — закричала вона, але ніхто, ні мама, ні тато, ні сестри не почули її. Вона ж була далеко.

А вже вечори́ло. Внизу шмигну́в сполоханий сірий зайчик, прищупливши вуха.

— Зайчику, — гукнула вона, — чи ти не знаєш, як пройти до старої яліни?

— Зайчик на мить зупинівся.

— До старої яліни? Хіба тут мало старих ялін у лісі! Ні, не знаю, і ти краще сиди на горі, бо тепер тут бігає хитра руда лисиця й одноокий вовк вийшов на прогульку.

І лисиця, і вовк — це було дуже страшно. Краще вже переночувати тут, а вранці побігти шукати рідну яліну.

На ширóкому гіллі білочка побáчила чималé гніздó з яéчками. Їй хотілося їсти. Гадюка так її налякала, що вона й забула про гриби́. І не довго думаючи, білочка по-випивала яéчка, викинула шкаралу́пки, а сама вмести́лася у гніздéчко.

Гніздó бу́ло вистелене мо́хом, і спáти бу́ло до́бре. Вся ніч пройшла спокійно. Але тільки почало розвидні́тися, господі́ня гнізда́, буркоту́ха-сова́, поверну́лася з нічних про́мислів до́дому. Вона залопоті́ла крі́лами над бі́лкою.

— Ач, злоді́йко! Що ти наробі́ла? Я то́бі о́чі ви́кляю!

Білочка схопи́лася, як опéчена і стрімго́лів кину́лася з гнізда́. Та в той час на гілці чека́ло новé ли́хо. Хи́трі о́чі куні́ці сте́жили за не́ю. Білочка стри́бну́ла вниз і опи́ни́лася на бе́резі ставка́. Куні́ця стри́бала за не́ю. На ставу́ пла́вало латáття⁵), та воно́ не могло́ ві́тримати бі́лочку. Але ось вона́ нагледі́ла: пливé вели́кий шма́ток берéзової кори́. Вона́ миттю стри́бну́ла на ньо́го: він загойда́вся, але ві́тримав. Білочка, як па́рус, розпра́вила свій руді́й хвостик, і ві́тер погна́в бі́лочку чо́вник до проти́лежного бере́га.

— Те́пер я ще да́лі від мо́їх рідних, — з сýмом поду́мала бі́лочка, і хоч на проти́лежному бе́резі був та́кий же га́рний лі́с, але бі́лоцці здава́лося, що все там гі́рше.

III. Бі́лочка безра́дна.

З ко́жним днем холо́дні́шало, опада́ло лі́стя, пташкі́ збира́лись вели́кими згра́ями⁶) і дзві́нко, галасли́во проща́лися з рідними лі́сами й поля́ми. Вони́ му́сили відлі́тáти дале́ко у ві́рій, бо тут узі́мку і хо́лодно для них бу́ло і з їжею ва́жко.

Бі́лочка примості́лася в ду́плі тремтливо́ї осі́ки. Але

душл́о бу́ло мале́ньке, незати́шне, ча́сто вночі дощ мочі́в її до кісто́к. Білочка дуже суму́вала. Вона́ розпиту́вала всіх, як їй пере́правитися на той бі́к ставка́ і знайти́ стару́ яли́ну.

— Я б перене́сла тебе́ на кри́лах, — сказа́ла яка́сь ла́гідна пта́шка, — але́ бою́ся, що ти зло́миш їх, а мені́ ж тре́ба на них далі́ко леті́ти.

— Я б узага́лі тобі́ ра́див не хвилюва́тися даре́мно, — завва́жив хазяїнові́тий їжа́к, а краще́ подба́ти про зи́му, можли́во ти й не зна́йдеш своїх і со́бі нічо́го не влашту́єш, от і замéрзне́ш, коли при́йдуть моро́зи.

— Я не хо́чу жити́ сама́! Мені́ тут так сү́мно! — зі́дхну́ла білочка.

— Ну, то йди́ до мене́, — сказа́в їжа́к. тільки́, зви́чайно, робі́ все, що я накажу́! От за́раз я теж лапту́ю помéщення на зи́му. Ходи́м, я тобі́ покажу́, як це робі́ти.

Вони́ підійшли́ під вели́ке дере́во, де на́падало ба́гато лі́стя. Їжа́к поча́в кача́тися у лі́сті, і лі́стя чіпля́лось йому́ на голкі́. Це бу́ла дуже́ куме́дна карти́на! Лі́стя стирча́ло в усі́ бо́ки, і здава́лося — купа́ лі́стя сү́не по сте́жці. Білочка не стрі́малась і розе́міялась.

— Що́ тут сме́шного? — розсе́рдився їжа́к, ну, на́колюй і ти лі́стя!

Та білочка́ як не кача́лася, лі́стя до не́ї не пристава́ло. Їжа́к розсе́рдився і прогна́в її.

Білочка́ боя́лася відхо́дити від сво́єї осі́ки. Вона́ ж ще бу́ла мале́нька й дурне́нька і могла́ зно́ву заблуди́ти. Та в осі́ці не тільки́ вона́ одна́ жила́, туди́ під кору́ пона́лазили жу́ки, черв'я́ки, різна́ комашні́я, щоб там пере́зимувати́. Що́ ж бу́ло робі́ти? Довело́ся їй за́пастися тро́хи хоч чимне́будь на зи́му. Вона́ принесла́ горі́шків, шишо́к, сухі́х ягі́д.

IV. Зайчик помагає білочці.

А дні минали. Короткі дні, а наче довгі і вже холодні! Вітер дув сердитіше, дощ мочив частіше — і раптом згорі почало падати щось біле пухке і холодне.

— Сніг! сніг! — зацвірінькали снігурі, що не відлітали на зиму у вірій. Маленька білочка лежала, скүлившись), у дуплі. Вона зовсім замерзла. Раптом у дупло просүнулась чиясь біла вухаста мордочка.

— Здорова будь, білочко! А я такі знайшов твою стару яліну. Там твої батьки плачуть за тобою, біжімо до них, уже замерз ставок, і ми пострибаємо навпростець.

Це був той зайць, з яким вона колись розмовляла.

— Я не пізнала тебе зразу, — сказала вона, — ти був сірий, а тепер білий.

— Та я навмисне став білим, — відповів хитро зайчик, — щоб мені не так легко було помічати на снігу.

— Ну, біжімо швидше!

Маленька білочка так зраділа! Ви й уявити собі не можете, як!

— Я хочу понести їм ті горішки й ягідки, що я припасла, — сказала вона.

Зайчик подумав тріхи.

— Добре, ми зробимо ось що: ти сідай мені на спі-

ну і бері в лапки гостинці, а я одним духом домчу тебе додому.

Вони так і зробили. Заїць пострибав до лісу. А білочка сиділа на спині й міцно тримала горішки та ягоди в лапках, а коло старої яліни вже чекали й тато, і мама, і брати, і сестри, і всі білчині родичі, і старий дуб мурмотів, як завжди, і велика яліна ніби хотіла обняти малу мандрівничку волохатими лапами.

Та мандрівничка була вже не мала; вона була вже великою і розумною білкою, знала добре весь ліс і вже ніяк не заблукав в ньому.

П О Я С Н Е Н Н Я :

1. Слова:

1) **маяти** — розвиватись, мигати, виднітись; 2) **пензлик** — щіточка, якою діти розмальовують барвами рисунки; 3) **запаси** — заготівка поживи на зиму; 3а) **красувалося** — пишалося, хизувалося, вважало себе кращим перед другим; 4) **прожогом** — якнайскорше; 5) **латаття** — водяна рослина, що широким листом показується над водою; 6) **зграями** табунами, великою кількістю; 7) **скүлившись** — скрутившись, стулившись, скорчившись.

2. Питання:

1. Якою білочка народилась?
2. Чого вона заздрила сестричкам?
3. Чи білочка цікавилась чимнебудь?
4. Чого вона помандрувала в ліс?
5. Які були її мандри?
6. Які небезпеки зустрічала білочка в дорозі?
7. Які пригоди їй траплялись?
8. Чи їй заздалося заслужено (справедливо) прогнати білочку?
9. Чому білочка навчилась під час своєї мандрівки?

3. Завдання:

1. Розповісти своїми словами про мандрівку білочки.
2. Описати білочку: її зверхній вигляд, її життя і заняття; тема: Білочка, її зверхній вигляд і життя.

4. Ідея:

Хоч і небезпечна була мандрівка білочки, але вона багато де-чому навчилась.

Осінні настрої

Життя!! Пригадую...
Як сон... дитячий, золотий...
Схиляюся і падаю на землю
І серце біля них кладу...
О дорогі мої!

Шуміть мені забуту казку,
П'яніть мене своїм диханням,
Щоб я упівся і не знав —
Де зараз я, — на чужині,
Чи там, ах, там, в краю коханім.

18.

Зно́ву о́сінь . . . но́чі те́мні
І до́щі, до́щі із хма́р . . .
Ду́ми-по́риви нікче́мні,
Ше́лест приви́дів-прима́р

А за о́сінною гнило́ю
Прийде́ біла сме́рть-зима́,
І дити́ною мало́ю
В се́рці мрі́я задріма́.

19.

Дивлю́сь на про́йдену доро́гу,
І гні́в і жа́ль мене́ пече́ . . .
Але́ у на́шу перемо́гу
Усе́ ж я ві́рю гаряче́ . . .

Як за́втра де́нь угле́дять лю́ди,
Як зійде́ со́нце золо́те,
Так Украї́на жи́ти бу́де,
Так на́ша мрі́я процвіте́.

О. Олесь.

П О Я С Н Е Н Н Я :

1. Зміст:

Олексáнדר Олесь ці вірші писав на чужині. Тоді він сільно тужив за рідним краєм, за своєю Україною.

17. Підє він на чужині на прогу́лку в по́ле, побáчить, жи́то в по́лі, — воно́ нага́дує йому́ рідну Украї́ну з її пйш-ними і ко́лосістими житáми. І поёт зату́жить: па́дає на зéм-лю і се́рце його́ з ту́ги гото́ве пла́кати. Олесь не мо́же розлу-

чітись із житáми. Його́ сёрце хóче біля них залиші́тись (І сёрце біля них кладу́”).

18. А восені́ погляне́ на дерева́ й побáчить їх пожóвкле, золотé й червóне лiстя́, — йому́ ввижа́ється чудóва золотá óсiнь в Украiні́, — тоді́ О. Олесе́ві ста́не дуже́ сýмно на сёрці́. І він із стра́хом дýмає про зiму-смерть, коли́ все завмира́є. Тоді́ засне́, як малá дитiна, і поётова́ мрiя в сёрці́.

19. Але не зважа́ючи на свою́ тóгу, на тяжké житт́я на чужині́, Олесь у́ трéтiм вірші́ вислóвлює віру, що Украiна́ вста́не, пере́може во́рога і бу́де вiльна. Поётова́ віра бу́ла така́ си́льна, як віра в те, що за́втра зно́ву бу́де де́нь, і зно́ву зiйде со́нце, так і Украiна зно́ву за́жиге вiльним і незале́жним житт́ям.

2. Слова́:

І сёрце біля них кладу́, — тут Олесь хóче сказа́ти, що йому́ так тяжко́ розлучи́тись із цим полéм, що нага́дує йому́ Украiну, що він гото́вий біля жи́та залиши́ти своé сёрце.

Шуми́ть мені́ забу́ту ка́зку — се́бто, нага́дайте, житá, мені́ коли́сь щасли́ву Украiну, яка́ тепéр, коли́ вона́ в невóлі, ввижа́ється, як га́рна коли́шня ка́зка.

П'яни́ть мене́ свої́м дихáнням, — поёт про́сить, щоб від по́дуву ві́тру він ми́г вдихну́ти па́хощі по́ля, які́ його́ оп'я-ня́ть, упо́ять свої́м чудóвим за́пахом так, що він забу́де на-ві́ть, де він: в Украiні́ чи на чужині́?

Думи-по́риви ні́кче́мні
Ше́лест при́видiв-прима́р.

Ци́ми слова́ми поет малю́є свій на́стрiй, що в порі́ пі́зньої́ дощово́ї і непри́вітної́ óсени́ при́биті́ всякі́ бажáння (по́риви) щось пи́сати, вірші́ скла́дати. І тільки́ ввижа́ються йому́, як у хóрої́ люди́ни, ле́две помі́тні́ які́сь при́види, ле́две відчу́-ті мая́чiння (“прима́ри”) недужо́ї люди́ни.

В сёрці́ мрiя задрі́ма... се́бто засне́ будь яка́ фанта́зiя. Поёт бо́їться́ біло́ї, холо́дної́ і ме́ртвої́ зими́, що ско́вує дум-ку. І в та́кім упа́дку дýха засне́ його́ і поёти́чна мрiя.

3. Питання:

1. Чому житá нагадують Україну?
2. Чому О. Олесь серед безкрайого поля й колосістого жита почуває себе таким сумним?
3. В якому вірші Олесь вірить, що Україна відродиться?
4. Чому осінь зріджує в Олесья такий сумний настрій?
5. В чім ховається віра Олесья, що Україна відродиться?

4. Завдання:

1. Вйучити ці віршики напам'ять.
2. Хто бачив на фармах колосісті поля пшениці, нехай опише їх; **тема:** Я бачу пшеницю в полі.
3. Думки О. Олесья про Україну.

Т о п о л я

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкій
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чума́к¹) іде, подивиться
Та й голову схилить,
Чаба́н²) вранці з сопілкою
Сяде на могілі,
Подивиться — серце нїє:
Кругом — ні биліни!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!
Хто ж ви́кохав тонку́, гнучку́

В степу погибати?
Постривайте — все розкажу,
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покине —
Була б не любила,
Якби знала, що загине —
Була б не пустила,
Якби знала — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала! ... І то ліхо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінется...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Саме серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають, —
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.
Зацєбече соловейко

В лузі на калині,
Заспівáє козачéнько,
Хóдя по долині, —
Виспівує, поки вийде
Чорнобрíва з хáти —
А він її запитáє:
— Чи не бíла мáти? —
Стáнуть собі, обíймуться —
Спíвá соловéйко;
Послúхають, розíйдуться,
Обóє радéнькі . . .
Нíхтó тогó не побáчить,
Нíхтó не спитáє:
— Де ти булá, щó робíла?
Самá собі знáє . . .
Любíлася, кохáлася,
А сéрденько мліло —
Чулó сéрце недóленьку,
Сказáти не вмíло;
Не сказáло — остáлося,
День і ніч воркúє,
Як голúбка без голуба, —
А нíхтó не чúє . . .

Не щéбéче соловéйко
В лузі над водóю,
Не спíвáє чорнобрíва,
Стóя під вербóю,
Не спíвáє, — сиротóю
Бíлим світом нúдить:
Без мíлого бáтько, мáти —
Як чужíї лúди,
Без мíлого сóнце світíть —

Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий—
Козакá немає;
Сóхне вона, як квіточка, —
Мáти не питає:
— Чогó в'янеш, моя дóню?
Старá не спитáла,
За сівого, багáтого
Тихéнько еднáла³⁾.
— Ідй, дóню, — каже мáти, —
Не вік дівувáти!
Він багáтий, одинóкий —
Бúдеш панувáти!
— “Не хóчу я панувáти,
Не підú я, мáмо!
Рушникáми, що придбáла,
Спусти менé в яму.
Нехáй цопí заспівáють,
А дружкí⁴⁾ заплáчуть, —
Лéгше, мáмо, в труні лежáть,
Нíж його побáчить. —

Не слúхала старá мáти,
Робíла, що знáла —
Дивíлася чорнобрíва,
Сóхла і мовчáла.
Пíшла вночі до ворóжки,
Щоб поворожіти —
Чи довго їй на сiм світі
Без милого жiти? . . .

— Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щіру правду —
Де мій — серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить?

Чи забув, покінув?
Скажи ж мені — де мій мійлий?
Край світа поліну!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, коли знаєш...
Мені мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сіза!

Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити . . .
Коли не жив чорнобривий,
Зробі, моя пташко!
Щоб додому не вернулася...
Тяжко мені тяжко!
Там старій жде з старостами . . .
Скажи ж мою долю.

— Дobre, доню! Спочинь трішки . . .
Чини ж мою волю!
Самá колісь дівувала —
Тée ліхо знаю;
Минулося — навчилася:
Людам помагаю.
Твою долю, мої доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.
Пішла старá, мов каламар
Достала з поліці.
— Ось на тобі сього дiва,
Піді до криниці,
Поки півні не співали,
Умійся водою,
Випий трішки сього зілля—
Все ліхо загóїть.
Вип'єш — біжи, я́ко мо́га;
Щоб там не кричало,
Не оглянься, поки ста́неш
Аж там, де прощáлась.
Одпочи́неш. А як ста́не

Місяць серед неба,
Віпий ще раз; не приїде—
Втрете віпить трéба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою, —
А за другий — серед стéпу
Тупне кінь ногою, —
Колі живий козаченько,
То з́араз прибу́де . . .
А за третій, моя́ доню!
Не пита́й, що бу́де . . .
Та щé, чу́єш, не христі́ся—
Бо все пі́де в во́ду . . .
Тепéр же йди, подиві́ся
На торі́шню вро́ду. —

Взяла́ зілля, поклони́лась:
— Спасі́бі, бабу́сю! —
Війшла з хати: — Чи йти, чи ні?
Ні! вже не верну́ся! —
Прийшла . . . Вми́лась, напи́лася,
Мов не своя́ ста́ла,
Вдру́ге, втрéте, та, мов со́нна,
В степу́ заспи́вала:

“Плавай, плавай, лебе́донько!
По си́ньому мо́рю —
Рости́, рости́, тошо́ленько!
Все вго́ру та вго́ру;
Рости́ тонка́ та ви́со́бка
До са́мої хма́ри, —
Спита́й Бо́га, чи діжду́ я,
Чи не діжду́ па́ри?

Рости́, рости́, подиві́ся
За́ сї́нєє мо́ре:
По́ тї́м бо́ці — мо́я до́ля,
По́ сї́м бо́ці — го́ре.
Та́м де́сь ми́лий — чо́рнобри́вий
По́ по́лю гу́ляє,
А́ я пла́чу, лі́та тра́чу,
Його́ ви́гляда́ю.
Скажи́ йому́, мо́є се́рце!
Що́ смію́ться лю́ди;
Скажи́ йому́, що́ загі́ну,
Ко́ли не прибу́де!
Сама́ хо́че мене́ ма́ти
В зе́млю заховати́ . . .
А́ хто ж її́ голо́воньку
Бу́де догля́дати?
Хто́ догля́не, розпи́тає,
На ста́рість помо́же?
Ма́мо мо́я! . . . до́ле мо́я! . . .
Бо́же ми́лий, Бо́же! . . .
Подиві́ся, топо́ленько!
Я́к нема́ — запла́чеш
До́ схід со́нця, ра́нісінько,
Що́б ніхто́ не ба́чив . . .
Рости́ ж се́рце-топо́ленько,
Все́ вго́ру та вго́ру;
Пла́вай, пла́вай, лебе́донько!
По́ сї́ньому мо́рю.”

Ота́к та́я чо́рнобри́ва
Пла́кала співа́ла . . .
І́ на ди́во се́ред по́ля
Топо́лею ста́ла.

Не вернулася додому,
Не діждала пари —
Тонка, тонка та висока,
До самої хмари.

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополь
До самого долу.

Тарас Шевченко.

П О Я С Н Е Н Н Я:

1. Слова:

1. **Чумак** — козак з України, що мав волі і віз на південь до Чорного моря хліб на продаж, а звідти привозив сіль, рибу і продавав у своєму селі; 2) **чабан** — пастух, що пас громадську худобу села; 3) **еднала** — умовлялася, щоб одружити; 4) **дружки**, що на весіллі дівчини ведуть її до шлюбу і супроводять молоду під час весілля. А коли дівчина до одруження помре, то дружки оплакують свою подругу і провожають її до могили.

2. Зміст і сенс твору:

Цей твір Шевченка є заснований на народньому віруванні в непереможну силу ворожки, яка може дівчину навіть перемінити в тополь. Тому вона називається **баляда**, цебто твір, заснований на вірі народу в чудодійні сили природи і ворожки та в чарівну силу зілля.

Т. Шевченко подає історію тополі, що самотньою стоїть у полі при дорозі на тім місці, де спинилась дівчина, напившись чарівного зілля, і перемінилась у тополь.

Поруч цієї історії Шевченко оповідає і про другу подію, а саме — про нареченого дівчини, що був бідний і ві-

дійшов на заробітки чи в похід з козаками і там загинув. Дівчина залишилась одна і тужить за своїм нареченим.

А в той час мати її хоче одружити доньку і віддати її за старого, багатого, якбо дівчина не любить і не хоче з ним одружитись (брати шлюб).

Щоб цьому перешкодити, дівчина йде до ворожки. І ворожка за допомогою чарівного зілля перемінює її в тополь. В цій самій мові ці дві історії луcaться в одну подію про дівчину; що тополею стала. Пісня, яку дівчина співає, оспівує нещасну долю дівчини, тугу за милим і горе.

2. Питання:

1. Якою картиною починається балада?
2. Про що оповідається в баладі далі?
3. Якé життя дівчини в баладі описується?
4. Чого дівчина прийшла до ворожки?
5. В який спосіб задовольнила ворожка бажання дівчини?
6. З якою метою дала ворожка дівчині зілля?
7. Чи любила мати свою доньку?
8. А донька любила свою маму?
9. Чи хотіла мати, щоб її донька була щаслива?
10. Якою подією кінчається балада?

4. Завдання:

1. Перекажіть своїми словами зміст твору.
2. Виучіть напам'ять пісню дівчини.
3. Порівняйте й опишіть, як розуміє щастя дівчини її мати і як розуміє своє щастя сама дівчина. Тéma: Чи розуміють мати і донька щастя дівчини однаково?

У ЖНИВА

Етюд із дитячого життя в одній дії.

Дієві особи:

КАТРЯ	}	діти шкільного віку.
ОДАРКА		
МАРИНА		
ПАНАС		
ПЕТРО		

Степанко — хлопчик років п'яти.

Баба Хорошунка.

Діється на селі в жнива, коли дорослі люди всі в полі.

I.

(Катря хороше прибирає в хаті по своєму, як сама знає: виставила на столі всі зільники з квітками, вряд обвішала стіни кольоровими папірцями, під завітчала зеленим гіллям, на суднишку поставила вряд миски, ложки, тарілки. Зараз вона мете хату. Мелі, мелі, по середині стала, озирнулася і пишається своєю роботою.)

КАТРЯ: Ну, що вже над тую Катрю Петренкову, то й на світі, мабуть, немає такої другої дівчини! Вона ж і повимітає, і підмаже, і вікна повитирає — прибере в тій хаті краще, ніж велика. А їй же всього пішов тільки дванадцятий годочок! — Що ж то буде з неї, як вона літ своїх дійде!

(Взяла вінчик, метé далі, потім знову кидає його: біжить до скрині, соромлячись і озираючись, дістає з неї дівочий вінók. Діставши, вона надіває його собі на голову й опустівши, як молодá, óчi додóлу, соромливо вклоняється, так ніби перед нею стоять якісь люди):

Прохáли бáтько, прохáли мáти, і я про́шу — прихóдьте до нас на весілля.

II.

(В одчiненi двéрi увéйшов Панáс, смутний, невесéлий, алé, побáчивши, що рóбить Кáтря, він одразу поживiшав i повеселiв.)

ПАНАС: А що це ти,

Катерíна — Катюхá
Зарiзала пiтухá,
Постáвила на столi,
Дивiтеся, москалi,

Що це ти рóбиш? Агá?

(Кáтря швидéнько здiймає з голови вінók i ховає його знов у скриню):

Катря: Що такé? Що такé?

ПАНАС: Агá! Що такé? Дúмаєш — не бáчив?
“Прохáли бáтько, прохáли мáти, і я про́шу — прихóдьте до нас на весілля?” Агá! Ось як поприхóдять iз по́ля — усiм порозкáзую! Порозкáзую!

КАТРЯ: Кажi, дúже я бо́юсь . . . Палáжка й ранiш дава́ла менi придiвáти¹⁾ свiй вінók. А ось як я порозкáзую, що ти . . . *(Дáли Кáтря спинiлася, приглядáючись до Панáса)*. Панáсе, анú глянь сюди.

ПАНАС (*лупає очима і зитурбовано озирає себе*): Чого? Чого? Може те, що оце коліно в мене розірване? Це ще я позавчора розірвав, а вчора вже мати й за чуба скубли мене за те.

КАТРЯ: Ні, не те. А чого то в тебе, чого ото вуха червоне, що аж горить? Це вже хтось намяв?

ПАНАС (*похмуро*): Якé там вонó червоне! (*Берётся за вуха*).

КАТРЯ (*приглядаючись*): Анú зажді: матінко! аж кров виступила! Ось про це, то вже скажú!

ПАНАС: Ну-ну! гляді! я тебе — скажú!

КАТРЯ (*тихше*): Хто ж це тебе наскуб так?

ПАНАС (*помовчавши*): Баба Хорошунка.

КАТРЯ: Та за що?

ПАНАС (*нахмурив брови, мовчить. Далі веселіше*): Лазив я, знаєш, по риптованню на дзвіниці, виліз до самого — до самого хреста, та й сижу. Дивлюсь, пкандибає вона од Вавилової хати; я думав — не побачить мене, так де там — побачила. Але ж і хитра вона, я тобі скажú: підійшла до дзвіниці та таким тонесеньким голосочком і гукáє на мене: “а злізь, Панáшику-голúbчику, сюді, а злізь, дитино моя, — підеш зо мною у вишняк та нарвеш мені ягідок, бо я сама не достáну”. А я, дурний, і повірив, та швидше — додóлу. Ех! як ухопíла ж вона мене в рúки! Як почала давати ягідок . . .

КАТРЯ: Отáк тобі й трéба! Отáк тобі й трéба!

ПАНАС: Та жíлувата собі така, що ліхо! Ото здається якá сухенька, а як піймáла в рúки, то на сíлу на велику вікрутився, — за малім úхо не одірвáлось²)! Чíсто тобі баба-ягá, костяна нога³) . . .

КАТРЯ (*з докором*): А спитáть би тебе: чого ото трéба булó тобі лázити по тій дзвіниці?

ПАНАС: Е, — а як так лóвко-лóвко⁴)! і по́ле, і ліс ві́дно, і все, все . . . і де жнуть лю́ди, і де ко́сять, і де під ко́пами обідають . . .

КАТРЯ (*взявши ві́ник, починає мести*): Немає то-бі, Пана́се, чо́го робіти, то ти й вига́дуєш вся́чину. Іди́ вже краще гуля́ть до Гонча́ренка, або до дядька.

ПАНАС: Не хóчу.

КАТРЯ: Що? мо́же вже посерди́лись?

ПАНАС: І не посерди́лись — не під́у. Що я не чув тієї “ко́зі-дере́зі”⁵)? В яку ха́ту не зайді́ — глядь і во́на́ вже тут!

КАТРЯ: Хто, ба́ба Хорош́унка?

ПАНАС: Во́на́ ж. Позаго́нить усе́х до кúпи та й почне́ . . . (*Передра́жнює*). “Шлу́хайте, діти, я вам ка́зочку про ко́жý-дере́жý розкажу́ . . .” Набри́дла з тією ко́зою-дере́зою так, що вже з душі во́на мені ве́рне. Си́дла б собі вдо́ма, — ні, тре́ба от — по ха́тах ні́кати⁶).

КАТРЯ (*навча́ючи*). А то́бі щоб ото́ ста́лося, ко́лі б ти посі́дів та її послухав, хай собі ка́же. На те ж її проха́ли лю́ди, щоб во́на́ за на́ми наглядáла.

ПАНАС: Ет! . . . З та́ким до́глядом! . . . (*Перс-дра́жнює*). “Не біга́йте, діти, в сад, не ході́ть по у́лиці — там жа́ліжна ба́ба ходи́ть, діте́й лóвить. . .” — ті́льки діте́й ляка́є. А во́ні, дурні, й слуха́ють — позапи́рались, позачи́нялись — і в двір бо́яться ви́глянути . . . Тьху́! Аж доса́дно! (*Потяга́ється й позіха́є*). Еха-ха! Ка́тре, чи не порá обіда́ти?

КАТРЯ: Ще ра́но. Ма́ма ка́зали, щоб обіда́ти то́ді, як со́нце осю́ді до пе́чі бу́де світи́ти.

ПАНАС: Ну та й до́вгий же сьо́годні́ день який! . . .

(*Да́лі він за́клав ру́ки за го́лову, підня́в уго́ру ко́ліна і по-чина́є, нудьгу́ючи, ви́качувати́ся; щось прига́дав, шви́д-*

ко зіскакує з по́лу, біжить за стіл і починає шпортатись по книжках. Прихилився до столу, щось пильно малює. Катря чепурно⁷) порядкує в хаті, сама собі осміхається. Часом кідає віник, побіжить, переставить тарілку, повісить рушник і знову візьметься за віник. (Співач): “Та болять рўчки”. (Далі лагідно обзивається до Панаса, вимітаючи те місце, де лежить од вікна промінь).

КАТРЯ: Панасе, Панасе!

ПАНАС: Чого?

КАТРЯ: Загадять тобі загадку?

ПАНАС: Загадуй.

КАТРЯ (стає, дивлячись на промінь): Що це буде такє: мету́-мету́ — не вімету, несу́-несу́ — не вінесу, порá прийде, самó вийде . . .

ПАНАС: Ану́ ще раз скажи́, а то я не вчув до́бре.

КАТРЯ (голосніше): Я кажу́: мету-мету . . . (Далі вона́ позирну́ла до Панаса і замовкла). Та що ти ото́ робиш там, Панасе? Нащо ти розляпуєш чорніло?

(Панас швидко затуляє свою́ роботу́ руко́ю).

КАТРЯ (цікаво): Ану́ покажи́ — покажи́!

ПАНАС (відразу вискакує з-за столу і щось ховає під пахвú. Катря хоче од нього́ відняти, він вибивається і з високою́м тікає з хати. Приспівує):

Гоп чук, чумандра́
Чумандрі́ха молодá! . . .

(Коло поро́га він вихопив із-під пахви́ розмальовану чорні́лом машка́ру, придів⁸) до лиця́, затряс боро́дою, знову схова́в, поверну́вся і ви́біг із хати).

КАТРЯ: Панáсе! Анú покажі! Та покажі ж, Панáсику!

(Кинула віник і сміючись побігла за ним.)

III.

(У хáту вхóдить ба́ба Хорошунка, зігну́та, з вели́ким ко́стуро́м⁹) у ру́ці; вона́ озирну́ла хáту й поча́ла го́лосно го́моніти).

ХОРОШУНКА: Бач! Бач! Нічого ка́зати, дóбра ха-зáйка! Двéрі скрізь порозчиня́ла, поки́нула смі́ття, поки́нула віник серед хáти, а сама́ десь майну́ла!

КАТРЯ *(вбігає заді́хана до хáти)*: Я óсьдечки, бабúсю, я óсьде! — Здорóві бу́ли, бабúсю.

ХОРОШУНКА: Здорóва, дóчко! А чо́го ж це ти, дівко, поки́нула приби́рати та з хáти втекла́.

КАТРЯ: Я тільки на часі́ночку вийшла! Я з́раз ві́мету, з́раз.

(Ка́тря хапа́є ві́ник і швídко почи́нає до́мітати хáту.

Ба́ба Хорошунка сі́ла на ла́ві, схили́лась на ко́стур і почи́нає навча́ти).

ХОРОШУНКА: Не годі́ться, дівко, так робі́ти, не годі́ться! Де воно́ таке́ ві́дано? Тепéр же жни́ва; уся́кий люд, уся́кий гад, уся́ка не́чисть по селу́ швéндяє^{9а})! Тепéр трéба позачиня́тись, позапи́ратись, та й сиді́ти тихéсенько-тихéсенько, щóб вас не бу́ло й ві́дно, щóб і не бу́ло чу́ти.

КАТРЯ: Тепéр же, бабúсю, де́нь Бо́жий, — чо́го воно́ та́я не́чисть бу́де ході́ти!

ХОРОШУНКА: О, ти — дúже розу́мна! Де́нь Бо́жий... Що́ як де́нь? У жни́ва воно́ і вдeнь хóдить. Ко́лі всі́ лю́ди вдóма, — воно́ хова́ється, а як всі́ вели́кі пі́-

дуть у поле, а малі зостануться самі, то вони всі й пови-
лазять на світ, і хвостіща попіднімають.

КАТРЯ: А кажуть же, бабусю, що всього того не-
має.

ХОРОШУНКА: Бач, яка стала зарічана¹⁰)! Де це
— чи не в школі набралася такого розуму? Дуже вже
тебе перехвалили, дочко! (*Сердито розглядає в хаті*).
Розумна-розумна, а в хаті до ладу не вмієш прибрати.
Всі квітки позволікала нащоє на стіл, поналіплювала
якихось папірців . . . Хто тебе вчив так прибирати?

КАТРЯ: Я знаю, як треба! — Це я тільки так . . . Я
поприбираю після обіду вдруге.

ХОРОШУНКА: Чи то пак не ваше поросі ходило
по майдані?

КАТРЯ (*затурбовано*): Наше, а хіба що?

ХОРОШУНКА: Та побіжи ж, дочко, та зажені йо-
го у двір. А то вонó забіжить тобі без вісти¹²)!

КАТРЯ (*спокійно всміхнувшись*): Ні, бабусю, во-
но не забіжить!

ХОРОШУНКА: А ти як знаєш, що не забіжить? —
Не лінуйся, дочко! — Зажені, зажені! Грішка ліну-
ватися.

КАТРЯ: Та мені байдуже, я й зажену, тільки вонó
завжди у нас там пасється.

(*Катря встає і виходить*).

IV.

ОДАРКА (*вбігає швидко в хату — весела, задиха-
на, підстрибує й приспівує: "Ой, чўки-чук!"*): Чи ти
чўла, Катре . . .

(*Далі роздивляється в хаті, побачивши бабу Хорошун-
ку, замовкає*).

ОДАРКА: Що це з нею?

ХОРОШУНКА: Кахі-кахі-ахі-хи-хи... Такій оце мені... кахі-кхи хи... прокляту́щий... ахі-ахі-кхи-кхи... собачий... кахі... кхи... напав кашель, ма́ло грудей не розірве. Кахі-кхи-кхи-кхи...

(Кашляючи, ба́ба швидко пішла з хати. Ода́рка здивовано знізує плечима).

V.

(В хату увихо́дить Ка́тря).

КАТРЯ: О, Ода́рка в хаті! А де ж це ба́ба Хорошунка?

ОДАРКА: Пішла. Та кат з нею! *(Пританцю́вує)*. Ой, чук...

КАТРЯ: Чого́ ти?

ОДАРКА *(спиняється)*: Ой, що я тобі скажу́! — Зна́єш, що в нас на кутку́ діється?

КАТРЯ: Ну, що таке?

ОДАРКА: Таке́ діється, діється! Ой! *(Ода́рка не всто́їть спокійно на місці, кру́титься, кру́титься, підстри́бує, плече́ в долони́)*.

КАТРЯ: Ну, та кажи́ ж уже́, що таке́?

ОДАРКА *(пригинається́ бли́жче до Ка́трі, шепоче радісно)*: Марá бігає по кутку́!

КАТРЯ *(здивовано)*: Марá? Яка́?

ОДАРКА: Оце́ тількищо... тількищо ба́чила... таке́ чорне́ньке... як агня́тко... Таке́ страши́не та таке́ сміши́не... голово́ю тільки: трусь! трусь! Та все круть-верть... Ой! *(Підстри́бує)*.

КАТРЯ: Та ти не верти́сь по хаті та розкажи́ дола́ду, коли́, де ти ба́чила ту ма́ру? яка́ вона́?

ОДАРКА: Оце ж тількищо! Гуляємо ми в Гаркавénка в хаті... ох, задіхалась... я, Пріська та Горпіна... Пріська та Горпіна... *(Роздивляючись у хаті, Одарка умовкла і раптово починає про інше)*.

ОДАРКА: Ой, якже в тебе ловкісінько в хаті!

КАТРЯ: Та ти б уже про одне щонéбудь говорила, а то хочеш про все нараз.

ОДАРКА: Мені аж танцювати захотілося, аж самі ноги ніби задрібали. *(Легідно до Катрі)*. Зажди, Катруську, я трішечки потанцюю в тебе.

(Одарка береться в боки починає танцювати. Катря дивиться на неї, сміється, Одарка спиняється).

КАТРЯ: Ну, вже вітанцювалась?

ОДАРКА *(сідáє на лаві й починає розповідати вже спокійно)*: Сидимó отó, кажú, ми у Гаркавénка в хаті: Пріська, Горпіна і я. Сидимó, вишивáємо. Коли це щось як затарабáнить у напільне¹³) вікно. Ми — зирк! — а воно такé чорне, волохáте, — вітрищило óчі та ме-е-е! Та й сховáлось. Ми — хто куді; Пріська — під стіл, Горпіна — під лáву... Визирнула я у вікно, а воно так і пострибáло, як собáка, поміж пшени́чинням¹⁴).

КАТРЯ *(вéсело сміється)*: Тепér же я знáю, якá то булá марá... Знáєш, хто то такий? То наш Панás!

ОДАРКА *(незадовóлено)*: Ай! Я так не хóчу!

КАТРЯ: Чогó не хóчеш?

ОДАРКА: Я хóчу, щóб то булá справді марá!

VI.

(Швидко вбігає в хату Маріна, заклопóтана, з таємничим вiглядом).

МАРИНА: Гóсподи! Царі́це не... *(Дáлі спотикається на поріг, — скривілася, хапається за ногу)*.

ДІВЧАТА (*обидві разом*): Що такé? Що такé, Маріно?

МАРИНА: Ой... нóгу забíла! Підождіть трóхи...

ОДАРКА (*нетерпляче*): Та кажі швидче.

МАРИНА: Зараз! (*Дáлі вона заплýщила óчі, міцно стуліла губи, дождиáє, по́ки перестáне боли́ть. Переждáвши вона махну́ла голово́ю і розплýщила óчі*). Вже!... (*Ду́має*). Що бо я ка́зати почала́?

ОДАРКА (*швидко*): Ти ка́зала: “Гóсподи! Цари́це небéсна...”

МАРИНА: Ага́! (*Підпира́є щокý руко́ю, як до-ро́сла молоді́ця, і почина́є розповідáти, прихитуючи голово́ю, заплýщуючи часом óчі*). Гóсподи, Цари́це небéсна! Святáя великомученице Варва́ро! Скільки жи́ла — не чу́ла і не ба́чила тако́го, як оце́ довелóся побáчити.

ДІВЧАТА (*нетерпляче*): Що ж такé? Що такé?

МАРИНА (*витира́є губи*): Ось, слýхайте ж мене́, мої голубóчки, всю чі́сту правду́ б́уду вам ка́зати — не збрешу́ ні на от сті́лечки! (*Пока́зує кінчик мизі́нчика¹⁵*). Сидимó ми в Юхíмихи в сiнях, позачиня́ли двéрі, просла́ли до́лі рядю́жку¹⁶), говóримо. Я почала́ бу́ло розка́зувати їм про русáлок, а дáлі зга́дала, що́ я вдóма поки́нула хáту незапéрту... (*Видра́зу змовка́є, зля́кано б’є в долóні*). Ой, Бóже мій! Це́ ж я так і не навідала до́дому! Що́ ж це́ я собі́ ду́маю!

ОДАРКА: Та не бійся, що́ там ста́неться їй?

МАРИНА: Еге́! не бійся! (*Сму́тно*). Двéрі поки́нула одчíнені, в хáті — ні ду́ха, щось втелéвкається та все геть повинóсить із хáти! (*Трóхи поду́мавши, швидко підводíть го́лову вгóру*). Гóсподи, пошли́, щоб ніхтó нічо́го не вкрав із на́шої хáти! (*Дáлі вже спо́кійно розповідáє*). Ну, от я й ка́жy дівча́там: підy я погля́ну на хá-

ту, а тоді вернуся та й докажѹ. Тільки одчинїла я сїнешні двєрі — коли щось у мене попід рука́ми — та пусть у сїни. Глянула на нього: ма́тіночко мо́я рїдна! — патла́те, та волоха́те . . .

ОДАРКА (*з радо́щів не всї́дить на місці*): А що? А що? Я ж ка́зала?

КАТРЯ (*до Ода́рки*): Та ось цить! (*до Марини*). Ти його́ до́бре роздиві́лась?

МАРИНА: Свої́ми ж, свої́ми очі́ма ба́чила.

ОДАРКА (*перебива́ючи*): Таке́ як ба́ранчик — пра́вда?

МАРИНА: Де там тобі, як ба́ранчик — бі́льше! Таке́ бу́де, як до́бре те́ля.

ОДАРКА (*до Ка́три*). А що́? Ти не йня́ла віри! Не йня́ла віри!

КАТРЯ: Та зажди́ ж, Ода́рко, — неха́й вона́ все розка́же . . . не перебива́й . . . (*До Мари́ни*). Ну й яке ж вонó — з хвостóм, чи з рога́ми?

VII.

(Одчинїлися ві́дрізу двє́рі, і в ха́ту вбі́гає зади́ханий і переля́каний Петро́. По́перед се́бе він тари́нить за поперéк Степа́нка. Степа́нко тільки крє́че і мї́цно де́ржить у рука́х свої́ цяцкї́).

ПЕТРО: Ой, Бо́же мій. Ой ряту́йте мо́ю ду́шу! Двє́рі запира́йте шви́дше!

ДІВЧАТА (*всі разóм*): Що́ таке́? Що́?

ПЕТРО: Ма́ра гна́лася за мно́ю, аж до са́мих двє́рей!

КАТРЯ: А зажди́ть, я побі́жү побáчу!

(Шви́дко бі́жить із ха́ти).

VIII.

*(Петро спускає додо́лу Степа́нка, який за́раз сів до́лі і почав гра́тися з своїми ця́цкками. Ма́ріна бі́жить ди-
вита́сь до ві́кна. Ода́рка бі́гає по ха́ті, озира́ючись на
всі бо́ки).*

ОДАРКА: Ой, ма́ра — ма́ра — ма́ра! Ой, беріть швидче лопату, рога́ч¹⁷), ві́ник, поліно¹⁸), ма́кого́н¹⁹)! Ой, коли́ б же дав Бог, щоб вона́ не вті́кла од нас, голу́бонько, щоб я хоч роздіві́лася на не́ї.

ПЕТРО *(плаксі́во передра́жнює її)*: “Голу́бонько”. От розу́мна, та розу́мна! Сядь та сиді́!

ОДАРКА: А як же — оце́ я тебе́ так і послуха́ю!

КАТРЯ *(вхо́дить у ха́ту)*: І де він т́ю ма́ру наба́чив?

ОДАРКА *(розча́ровано)*: А хіба́ ж нема́є?

КАТРЯ: Нема́є й па́м'яті²⁰)! *(До Петра́)*. Ой. ти, па́рубче!

ПЕТРО *(га́роче)*: Що, набреха́в? Щоб мене́ грі́м убі́в, коли́ брешу́!

КАТРЯ: Та не бо́жися — то ж грі́х!

ПЕТРО: А чо́го ж ти не віри́ш? Ось і Степа́нко ба́чив. *(До хло́пчика)*. Ба́чив, Степа́нку, чо́рта? ба́чив? *(Степа́нко тільки поді́вився на ньо́го й зно́ву почина́є гра́тися з ця́цкками. Петро́ присі́кується до ньо́го)*.

ПЕТРО: Та чо́го це ти зно́ву мовчи́ш? Чом не гово́риш? Говори́, ато́ бу́ду бі́ти!

КАТРЯ: І чо́го бо ти чи́пляє́шся до дити́ни! Воно́ ж, ка́жуть, німе́ у вас!

ПЕТРО: Еге́! Німе́! Ма́ти ка́жуть, що ото́ оно́ упе́рте таке́, — гово́рить не хо́че, а як сам оста́неться, то, як старі́й, сам до се́бе гово́рить, ма́ти ка́жуть: бі́ти його́ тре́ба, щоб гово́рив!

(Степáнко з-під лóба тiльки зiркнув на його i знову починає гратиcя. Петро свáритьcя на Степáнка).

ПЕТРО: Ось прийде марá, вона тебе навчить говóрити!

КАТРЯ: Трéба тобі отó лякати дитiну! (*Витирає Степáновi пiд нóсом*). Не бiйся, Степáнку, ми мару́ — пáлицею.

ОДАРКА (*сидить на лáви, скучаючи*). А я думала — вона сюди прийде, а її й немає...

ПЕТРО: Бач, якá смiлива знайшлася! (*Лякає*). Зажди — ще прийде, то й не рада бóудеш!

IX.

ХОРОШУНКА (*стóкає у вiкно*): А чогó ви бiгаєте по хáтi? Чому́ не посiдаєте тiхо? Он, кáжуть, марá по кутку́ бiгає! Посiдайте менi зáраз, та й не пiснить²¹)!

(*Пiшла*).

X.

ПЕТРО (*крiзь плач*): А що? бач? — Давáйте посiдаємо тихéнько та бóудемо молитóв спiвати!

КАТРЯ: Справди́, давáйте посiдаємо та й будéмо хóроше гуляти. (*Навóдить у хáтi поря́док*).

МАРИНА: Знаєте що, дiвчáточка! Ось послóхайте сюди: давáйте позатуля́ємо вiкна та й будéмо казóк казáти! Я знаю одні́ї гáрної-гáрної. Ось давáйте!...

ВСI: Казóк! Казóк!

(*Дiти швидко затуля́ють вiкна хусткáми, плáхтами, або́ чим iншим ко́льоровим, в хáтi стає напiвтёмно: хóдять ко́льоровi сýтини²²). На гру́бi²³) побiгли ра́йдужни́ зáйчики*).

МАРИНА: Ба́чте, як хóроше! А тепéр дава́йте ще повдяга́ємось у вся́чину та й посіда́ємо на по́лу в́ряд.

ПЕТРО: Та й на щó оцé затіва́ти?²⁴⁾

МАРИНА: Е, ти там щось зна́єш: годі́ться так!²⁵⁾

(Діти т́ихо, але шв́идко, метну́лися по ха́ті, як ті́ні хапа́ють, що ко́му подóбається, химерно одяга́ються: одно́ заку́тується в ху́стку, дру́ге — в рядно́, те — в кожу́х во́вною наве́рх, що попáло надіва́ють на го́лову; да́лі всі в́ряд посіда́ли на по́лу, по-туре́цьки²⁶⁾ підібра́ли під се́бе но́ги).

МАРИНА *(суво́ро)*: Тепéр не гомоні́ть же не во-руші́ться! Хто там ка́пляє? — Т́ихше! *(Всі сидя́ть нерухо́мі, як стату́ї)*. Ота́к же й сиді́ть.

(Ма́ріна пережда́ла ще яку́сь хвили́нку і почина́є оповіда́ти ка́зку, т́ихо таємни́че).

ПЕТРО *(перебива́ючи ка́зку)*: Сті́йте! Ні́би щось на горі́щі стука́є!

(Ка́зка перерива́ється — всі прислуха́ються. На горі́щі спра́вді чу́ти гу́ркіт).

ПЕТРО: Побі́й мене́ золоті́й хрест — стука́є! *(Крі́зь плач нашивидку́ він затя́гує молитви́)*. От-че-на-аш... же есі́... на не-бе-сі́-и... *(До дити́ни)*. Христі́ся, Степа́нку, христі́ся!

КАТ́РЯ *(диву́ється)*: І як воно́ затеса́лося на горі́ще — я ж і двéрі запе́рла.

(Ода́рка рапто́во вста́ла з по́лу²⁷⁾ і пішла́, виплі́скуючи в доло́ні, крути́вшись по ха́ті).

ПЕТРО *(крі́зь плач до не́ї)*: Сядь! Ся-дь, я тобі́ кажу́!

ОДА́РКА *(пританцо́вує)*:

Ой, марá, марá,
Мáрочко ти мо́я,
Черво́ная ягі́дко
Ти мо́я . . .

(Да́лі рапто́во хапа́є здоро́в'я́нне по́ліно). Ану́, дівча́та, ході́м! (Дівча́та з га́мором²⁸) біжа́ть за не́ю).

ПЕТРО: Не ходіть! Не йдіть! Дурні! Сидіть у хаті!

XI.

(Тільки дівча́та ви́бігли з ха́ти, Петро зіска́кує з по́лу і лі́зе під піч. Ві́строми́вши з-під пе́чі го́лову, він сті́хає на Степа́на).

ПЕТРО: Лізь сю́ді, Степа́ночку! Чу́єш? Лізь шви́дше! Лізь, бісова ні́мту́ра²⁹), а то ма́ра з'ї́сть.

(Степа́нко кру́тить го́ловою — не хо́че).

ПЕТРО: Ну, зажди́, ви́лізу, то я то́бі дам!

(Посва́ривши́сь на хло́пчика, він хова́ється під пі́ччю).

XII.

(Степа́нко, ози́рну́вшись навкругі́ з-під ло́ба, підво́дить го́лову, надува́ється і почи́нає вира́зно, з про́тягом говори́ти).

СТЕПАНКО: А я ма́ру — па́лицею! па́лицею! . . .

(Тим ча́сом у си́нях зді́ймається го́мін, смі́х, ві́гуки):

“Держи! Держи́ його́, Ка́тре, а то вте́че! В ха́ту! В ха́ту тягні́мо його́, дівча́та!”

XIII.

ДІВЧАТА *(із смі́хом та з го́моном втяга́ють під*

руки в хату Панаса в машкарі. В хаті Панас зриває з себе машкару, його випускають. Він сідає на лавці й витирає на лиці піт. Дівчата розглядають машкару, вигукуючи): Ой, якé поганé! — Якé страшнé! — Якé кумедне!

ПАНАС: Ху, впáрився³⁰)! (*Побáчивши Степáнка*). О, ти вже тóта, Степáнку? (*Сміється*). Що, дóже наляка́лися? (*До всіх*). Комедія бу́ла з нíми! (*Сміється*). Ото́й Петро́, отé дурне́ лёпетро, кози́ня голо́вка, не бо́їть-ся ні соба́ки, ні сірого во́вка, та гуля́в із дити́ною на майда́ні. Дити́на сиди́ть у візо́чку, а він на порі́жкú³¹) у ляльки собі гуля́є. Як же тільки побáчив мене́ — як не схопи́ть-ся, та за візо́к, та як дремене́³²)! Візо́к переки́нувся, дити́на ви́пала в пісо́к, а він не чу́є — тарга́нить³³) візо́к, кі́лько є́ ду́ху...

ДІВЧАТА (*регочуться*): Пе́тре! Пе́тре! Де ти?

ПАНАС: А хіба він тут?

ОДАРКА (*зазирає під ніч*): Ось де він! Пе́тре, ви́лазь! Чого́ ж ти під ніч забра́вся?

(*Всі заглядають під ніч. Сміються*).

XIV.

ПЕТРО (*вилáзить із-під пéчі*): Та це Степáнко за-котів сюди ко́пійку³⁴), то я шука́ю тут.

(*Всі дóжче сміються*).

КАТРЯ: У, отакíй здорова́нь та й зляка́вся! Диви́-ся, он Степáнко та й той не бо́їться!

ПЕТРО: Чого́ там я зляка́вся б. Я зра́зу догада́вся, що це Панас. І пита́ні Панасо́ві, і дірка он на колі́ні. (*Пока́зує руко́ю*).

ОДАРКА: Догадався! — А хто оце отченашу співав? (*Передражнює Петра*). “Христіся, Степанку, христіся!”

(*Всі регочуть: засоромлений Петро скребє потилицю*).

ПАНАС (*до Петра*): Ех ти, ляльковий тато! (*Сміється*). Ну, тепер знаєте, що будемо робити?

ВСІ: А що? А що?

ПАНАС: Давайте поскликаємо усіх дітей з кутка.

КАТРЯ (*відразу всіх спиняє*): А мовчіть! Хтось ніби дверіма стукає. (*Діти замовкли, Катря дивиться у вікно. Зразу*). Хорошунка йде! (*З досадою*). От іще морока! Часінки не дасть посидіти спокійно.

ПАНАС: От напасть³⁵) — не баба. Це почне вичитувати — хоч із хати тікай.

МАРИНА: Та й ніде не сховаєшся од неї — скрізь вона тебе знайде.

XV.

ПАНАС (*зразу*): Знаєте що? А давайте бабу Хорошунку налякаємо тріхи! То вона все дітей лякає, тепер давайте її!

ДІТИ (*стіха, радісно*): Давайте! Давайте!

ПАНАС: Тільки глядіть мені — не смійтеся! — Понабирайте води в рот, щоб не сміятися.

(*Панас хапає машинку і лізе на піч. Діти швидко, весело набирають з глечика в рот води. Далі вони посідають на лаві, похилили голови, — сидять*).

XVI.

(*В хату входять Катря і баба Хорошунка*).

ХОРОШУНКА (*до дітей*): А що, чули, що ото ро-

бійться на кутку? Не вірили бабі: бреше баба! дурна баба! Отож вам за тесе! Отож сидіть тепер та й не піснить. *(Сідає на лаві)*. Ось заждіть тропки, я одпочину та розкажу вам казочку, — тільки щоб завжди слухалися мене... про тую... як її... про козу-дерезу.

КАТРЯ *(зразу, ніби плаче)*: Бабусю! — Не треба! Не треба! Ми ж не пустємо! Не треба!

(Всі діти на лаві, тільки почули про казку, скривілися, почали хитати головою і як одне заскиглили, не розтуляючи рота):

“Ммм... мм... м...”

ХОРОШУНКА: Як то не треба? Що це за своя воля така! Коли я кажу — треба слухати! *(Приглядається до дітей, дивується)*. Та чого це вони посхилялися? *(Сердито)*. Чого ж мовчите? *(До Катрі)*. Плачуть чого, чи що?

XVII.

(Із-за комина висувается Панасова голова в машкарі. Панас починає швидко кахкати по качиньому).

ПАНАС: Кках — кках! Кках!

ХОРОШУНКА *(зіркнувши вгору)*: Ох, мені ліпшенько! Що воно такé?

(Машкара ховається, діти, щоб не сміятися, починають густі):

“Мм... м...”

(Панас зіскакує з печі й починає бігати по хаті знову кахкаючи):

“Кках! Кках! Кках!”

ХОРОШУНКА (лякається): Ой, Бóже, рятуйте ж мене, діточки, рятуйте!

(Ховається за дітей. Діти зіскакують із лави, починають пірскати водою на стіни в кутки).

КАТРЯ (заклопóтано): Не бійтеся, бабúсю, не бійтеся! Це Панас!

ХОРОШУНКА: Якій Панас? Якій Панас?

КАТРЯ: Наш Панас. (До Панаса). Панасе — гóді! Що це ти вігадав! Гóді, а то татові розкажý!

ХОРОШУНКА: Кажі, шибенику, кажі, розбишáко, — ти Панас, чи ні?

ПАНАС (здіймаючи машкару): Ку-ку!

ХОРОШУНКА (здивовано): Дивись, справді Панас! Ах ти ж...

(Баба підіймає палицю, хоче вдáрити Панаса. Панас знову машкару на голову. У баби ципóк із рук падає. Затуляючись рукою, вона кричить):

ХОРОШУНКА: Покинь! Покинь оте кá-зна-що! Покинь — тобі кажý!

(Катря зривáє з Панаса машкару, підносить до баби).

КАТРЯ: Та ви не бійтеся, бабúсю, Це тільки такий папір обмальований — дивіться!

ХОРОШУНКА: І дивітися не хóчу! Кинь його — хай вонó щéзне!

(Катря зімняла машкару й кинула додóлу. Баба, тільки одним óком позираючи на машкару, однихáє її до порога пáлицею).

ХОРОШУНКА: Отуді її! Отуді її к лихій годíні!
(Діти регочуться).

ХОРОШУНКА: Ох... (*Одпочівши*). Так, любі дітки, з ко́го ж це ви смієтеся — Оце на те мене настановили над ва́ми, щоб ви з мене сміялися?

КАТРЯ (*стиняє всіх*): Годи́, ну, та годи́ вже!

(*Діти по́малу затихають*).

ХОРОШУНКА: Оце́ ви такі розу́мні! Оце́ ви такі слухня́ні! Оце́ ви таких ба́тьків діти? Та я вас!... (*Сту́кає па́лицею об ла́вку*). Ну, бері́ рога́чі в ру́ки та станові́ся мені на ко́ліна! Всі до о́дного станові́сь! Чу́єте?

КАТРЯ: Іди́ть, станові́ться!

(*Діти ве́село стано́вляться коло пе́чі всі вря́д на ко́ліна, вхо́пивши в ру́ки хто лопа́ту, хто рога́ч, а хто ві́ник. Там же почи́нають сти́ха змага́тися, одніма́ючи одне́ від о́дного знаря́ддя*).

ХОРОШУНКА: Стий́ рівно! (*Діти затихають, сто́ять, ві́рівнявши́сь, як воя́кі; ба́ба Хорошунка сі́дає вто́млена*). Ох... Ота́к же й бу́дете сто́яти в мене до са́мого ве́чера, аж по́ки з по́ля не поверта́ються лю́ди! (*Да́лі почи́нає вичи́тувати*). Де воно́ таке ви́дано³⁶), де воно́ так заведе́но, щоб ота́ке заводи́ли діти! А гри́х, а со́ром! Та коли́ б же ви бу́ли до́брі в ба́тьків діти...

(*Степа́нко тим ча́сом добра́вся до машка́ри, роздивля́ється на не́ї, розго́ртає, да́лі наді́в собі на ли́це, підійшо́в збо́ку до Хорошунки та то́встим го́лосом*).

СТЕПАНКО: Ба́бо, ба́бо! — А гу!...

ХОРОШУНКА (*зі́ркнувши на ньо́го, зно́ву поло́хається з несподи́ванки*): Ой!... Хай ти... ски́сни³⁷), вра́жий ві́лупок³⁸)!

(*Діти не втри́муються, ки́дають рога́чі, захо́дяться од ре́готу*).

ХОРОШУНКА: Та що це з вами, вражого заводу діти?³⁹) Показілися — чи що? Та я як візьмусь до вас. *(Заміряється палицею).*

(Діти розбігаються по хаті, як котенята, припадають до землі, кихкотять⁴⁰), удіряючи сміх).

ХОРОШУНКА *(б'є об полі руками)*: Жила й не бачила такої пустині! *(Сердито)*. Тьху на таких дітей! Та коли так, от нехай же вам чорт! Піду, хоч голови тут собі поскручуйте! Хоч хату рознесіть — і на поріг не ступлю! Тьху!

(Повернулася і сердито пішла з хати. Одарка дивиться у вікно).

ПАНАС: Пішла?

ОДАРКА: Пішла і не озирається.

(Відразу в хаті здійснюється гамір, так ніби вірвався він із зачиненої якої скрині. Діти починають стрибати, танцювати, бігати по лавках: одне співає, друге сміється, те в заслонуку вистукує. Дитина крутиться, плазуючи⁴¹) по хаті).

КАТРЯ *(починає спиняти)*: Ось слухайте сюді, я щось скажу! Та не бігайте, а то ви мені знову в хаті барліг зробіте! Слухайте, що я буду казати! Чуйте? Та слухайте ж! Коли гуляти, то гуляти доладу! *(Кричить)*. Та слухайте ж мене! . . .

(Ніби ніхто й не чує її, Катря опускає руки й починає плакати).

МАРИНА: Чого ти, Катрюсю?

КАТРЯ: Ой, що його робити, — це мабуть діти подуріли!

МАРИНА (*сміється*): Та ні, Катре, — це вони так раді, що ба́би позбу́лися. (*До дітєй кричить*). Ей, чортенята! — Слу́хайте ж, що ось бу́де Ка́тря каза́ти! (*Діти зра́зу, як одно́, спиняються: те на одній нозі, дру́ге — з піднятими рука́ми*).

КАТРЯ (*витираючи слю́зи*): Я кажу: дава́йте ста́немо в кружо́к та й бу́демо гарне́нько метели́цю танцюва́ти!

(*Діти зно́ву, як по кома́нді, починають стрибати вже ритмі́чно*):

“Метели́ця! Метели́ця! . . .”

ОДАРКА: Та бері́ться ж за ру́ки! Пана́се! Пе́тре! Мари́но! Сюди́.

(*Ода́рка шви́дко зладжує ко́ло, вникає в се́редину Степа́на, наді́вши йому машка́ру. Починають доладу́ танцюва́ти метели́цю, приспівуючи малому*):

“Метели́ця, метели́ця,
Чому́ старі́й не же́нитися! . . .”

З а в і с а .

С. Васи́льченко.

ПОЯСНЕННЯ.

Слова́:

1) **придіва́ти** — приміряти; 2) **за мали́м у́хо не оді́рва-лось** — ма́ло у́хо не оді́рвалось; 3) **ба́ба-яга́, костяна́ нога́** — це о́браз старо́ї ба́би з наро́дної ка́зки. Вона́ зна́лась на ча́рах: була́ чарівни́цею, жи́ла в лісі у хатці, що стоя́ла на одній ку́рячий нозі. Костя́на нога́ тому́, що ба́ба-яга́, так ду́має на́рід, ма́ла костяну́ ногу; 4) **ло́вко-ло́вко** — до́бре, га́рно; 5) **коза́-дере́за** — о́браз кози́ із наро́дної ка́зки; 6) **ни́ка́ть, нікати** — блука́ти, ла́зити, ве́штатись; 7) **че́пурно** —

чисто, прибрано, гáрно; 8) **придів до лиця** — приміряв, припасува́в, прикла́в; 9) **косту́р** — па́лиця; 10) **за-річа́ний, а, е,** — той, що любить суперечити, заперечува-ти, не погоджуватись; 12) **бэзві́сти** — невідомо куди; 13) **у напі́льне ві́кно** — у ві́кно за́дної сті́ни се́лянської ха́ти; 14) **пшени́чиння** — нів́а, на якій бу́ла ви́жата пшени́ця, стерня́; 15) **мизі́нчик** — найме́нший па́лець ру́ки; 16) **ря-дю́жка** — ма́ле рядно́ з гру́бого се́лянського полотна́; 17) **рога́ч** — кухо́нний при́лад, яки́м витяга́ють се́ляни горшкі́ з пе́чі; 18) **полі́но** — кусо́к де́рева, обру́бок з де́рева; 19) **мако́гон** — кухо́нний при́лад, яким се́ляни у ма́кітрі (рі́д глибо́кої ми́ски) розтира́ють сі́ль, ма́к, пше́но й інш.; 20) **нема́є й па́м'яті** — зо́всім нема́є, нема́ ніяко́ї; 21) **та й не пі́снить** — сиді́ть ти́хо, мовчи́ть; 22) **су́тіні** — півті́ні; 23) **гру́ба** — пі́ч на дро́ва для огрі́вання ха́ти; 24) **заті́вати** — заду́му-вати щось, приправля́тись до чо́гось.

25) **годі́ться так** — так ре́ба — так муси́ть бу́ти; 26) **по-ту́рецьки** — так як ту́рки сидя́ть; 27) **пі́л, по́лу** — до-щане́ лі́жко в ха́ті, на яко́му спля́ть господа́рі; 28) **га́мір, га́мору** — шум, кри́к, голо́сна розмо́ва; 29) **ні́мтура́** — від сло́ва **ні́мий**, — це ті, що не розумі́ють або́ не чу́ють того́, що до них гово́рять; 30) **впа́ритись, впа́рився** — впрі́в, зігрі́в-ся; 31) **морі́жок, на морі́жку** — на тра́ві; 32) **дре́менути, дре́менé** — побі́жить; 33) **тарга́нить** — тя́гне, воло́че; 34) **копі́йка** — моско́вська грошова́ моне́та, поді́бна до кана-ді́йського чи аме́ріканського це́нта; 35) **напа́сть** — бі́да, не-ща́стя; 36) **де воно́ таке́ ви́дано** — де так во́диться, хто так ро́бить, де таке́ бува́є; 37) **хай ти ... ски́сни** — щоб ти ски́с, щоб ти пропа́в! 38) **ві́лупок** — те (курча́), що щойно́ з яйця́ ві́лупило́сь, (тут в лайлі́вому се́нсі): ні́кче́ма, по́гань; 39) **вра́жого заво́ду ді́ти** — ді́ти-воро́гі, воро́жого ро́ду; 40) **ки́хкотя́ть** — кі́хкають, сме́ються; 41) **плазува́ти** — ла́зити по ха́ті на ру́ках і но́гах.

Сенс твору:

Це драматичний невеликий твір (етюд), веселий жарт на одну дію із дитячого життя, коли всі старші (родичі) у

жнивá, працюва́ли на полі. Драматичним назива́ється він тому́, що дія його́ від початку́ до кінця́ все в розмові між дійовими особа́ми. А сама́ розмова́ назива́ється дія́лог. Цілий цей твір призначений для сцени́ в теа́трі; але беруть у грі́ участь діти́ молодшого́ віку́ (до 13 ро́ків віку́). Головна́ те́ма цього́ жа́рту — **по́ява ма́рі в се́лі**, що ляка́є люде́й і діте́й.

В деяких се́лах на Украї́ні вірили, що під час жнив ходи́ть по се́лі нечи́ста си́ла, захо́дить у хати́ і ро́бить шко́ду. Тому́ діти́ ма́ють сидіти́ по хата́х ти́хо, не бігати́ по у́лицях і хати́ ма́ють бу́ти за́мкнені. На цьо́му вірува́нні і побудова́ний жа́рт про ма́ру, це́бто нечи́сту си́лу, що ходи́ть по се́лі. Ба́ба Хорошунка́ ма́є за дітьми́ наглядати́. Але́ діти́ ба́бу Хорошунку́ не злю́били і ви́рили ї́й ма́рою наляка́ти.

Тому́ в ці́м жа́рті хлопець зроби́в таку́ машка́ру, наді́в ї́й на го́лову, ляка́в діте́й і ляка́в ба́бу Хорошунку́. А в дійсно́сті ніяко́ї ма́рі не бу́ло, а ро́лю ма́рі відогра́в Пана́с.

Пита́ння:

1. В яку́ по́ру ро́ку відбува́ється поді́я в жа́рті?
2. Що ста́лося в се́лі, що діти́ бу́ли в триво́зі?
3. Що задума́в зробити́ Пана́с?
4. Що робі́ла ба́ба Хорошунка́?
5. Хто пе́рший поши́рив чу́тку про ма́ру?
6. Хто то бу́ла спра́вжня ма́ра?
7. Хто викону́вав ро́лю ма́рі?
8. Хто з діте́й найбі́льше бо́явся ма́рі?
9. Чого́ із Петра́ смі́ялись діти́?
10. Чим кінчи́лась поді́я про ма́ру в ці́м жа́рті?

Завда́ння:

1. Розкажі́ть усно́ зміст цього́ жа́рту.
2. Діти́ під час жнив в Кана́ді на фа́рмі.
3. Дитя́чі заба́ви із стра́хиттями або без них.
4. Опиші́ть одну́ найкра́щу ка́зку, яку́ хто чув (від ба́би, ді́да, ма́ми, та́та).

Назка про вбиту сестру і про калинову дудку¹⁾

Був собі дід та баба. У діда — дочка і в баби — дочка. От і пішли вони в гай²⁾ по ягоди. Так дідова дочка збирає тай збирає, та й назбирала повну міску; а бабина, що візьме ягодку, то й з'їсть. От, і каже дідова: “Ходім, сестро, додому, поділимось.”

От, ідуть та йдуть пляхом, а бабина дочка говорить: “Ляжмо, сестро, одпочіймо.”

Полягали. Дідова втомившись заснула, а бабина взяла ніж та й устромила їй у серце, та викопала ямку та й поховала її. А сама пішла додому та й каже: “Дивіться, скільки я ягід назбирала.”

А дід і питає: “Де ж ти мою дочку діла?”

“Іде ззаду.”

Коли ж ідуть чумаки та й кажуть: “Станьмо, братця, отут одпочінем.”

Та й стали. Глянуть: над пляхом могила, а на могилі

такá гáрна кáліна віросла! Вони вірізали з тієї кáліни сопілку, та й став одін чумáк грáти, а сопілка говóрить:

“Ой помáлу-мáлу, чумачéньку, грай,
Та не вразі могó ти сéрденька вкрай.
Менé сестріця з світу згубіла —
Ніж у сéрденько та й устрóмíла.”

А дрóгí кáжуть: “Щось вонó, брáтця, знáчить, щó кáлінова сопілка так промовляє!”

От, прийшлí вони в селó та й натрáпили якраз на тóго дíда: “Пустí нас, дíду, переночувáти, ми тобі скáжемо пригóду.”

Він їх і пустів. Тíльки вони увійшлí в хáту, зáраз одін сів на лáві, а дрóгий біля йóго та й кáже: “А ну, брáте, вийми сопілку та загрáй!”

Той віняв. Сопілка й говóрить:

“Ой помáлу-мáлу, чумачéньку, грай,
Та не вразі могó ти сéрденька вкрай.
Менé сестріця з світу згубіла —
Ніж у сéрденько та й устрóмíла.”

Тодí дíд кáже: “Щó вонó за сопілка, щó вонá так гáрно грáє, щó аж мені плáкaть хóчeтьcя! А кe³), я за-грáю.”

Він йомóу й дав. А та сопілка говорíть:

“Ой помáлу-мáлу, мій тáточку, грай,
Та не вразі могó ти сéрденька вкрай.
Менé сестріця з світу згубіла —
Ніж у сéрденько та й устрóмíла.”

А бáба, сíдя на печí: “А кe лиш сюдí, старíй, і я загрáю.”

Він їй подáв; вонá стáла грáти, — сопілка й говó-

рить:

“Ой помалу-малу, матусенько, грай.
Та не вразі могó ти сёрденька вкрай.
Менé сестриця з світу згубіла —
Ніж у сёрденько та й устромила.”

А бабіна дочка сиділа на печі у сáмому кутóчку.
Ізлякалась, що дізнаються. А дід і каже: “А подай їй, щоб
заграла.”

От, вона взяла, аж сопілка й їй одказує:

“Ой помалу-малу, душогубко, грай,
Та не вразі могó ти сёрденька вкрай.
Ти ж менé, сéстро, з світу згубіла —
Ніж у сёрденько та й устромила.”

Тоді то вже всі дознались, що воно є. По дідовій же
дочці обід поставили⁴), а бабину прив’язали до кінського
хвоста та й рознесли по полю⁵).

Пантелеймон Куліш.

П О Я С Н Е Н Н Я .

Слова:

1) дудка — сопілка; 2) гай — невеликий лісок; 3) а ке
— а дай; 4) обід поставили — обід справили, улаштували; 5)
рознесли по полю — це́бто кінь поволік її по полю й вона
загинула.

Сенс цього твору:

Це казка, це́бто таке оповідання, в якому оповідається
про подію або з життя природи, або з життя і побуту людей.
В казці подія описується й оздоблюється (прикрашується)
ще небувалими фантастичними пригодами, як у цій казці

дудка (сопілка) грає і разом із тим оповідає про те, як бабіна дочка із заздрости забиває дідову дочку, і в той спосіб викриває злочин.

Казка ця побутова, бо вона оповідає про діда й бабу і про їх дочки. Разом із тим ця казка **поучна**, бо вона навчає про те, що злий вчинок (бабиної дочки) ніколи не сховається, хоч був виконаний без свідків; але свідком стала каліна, з якої була зроблена сопілка, яка і відкрила злий учинок бабиної дочки.

Тому ця казка учить, щоб ми всі робили тільки добре діло, бо лихе діло тяжко карається.

Питання:

1. В когось було дві дочки?
2. Кудись ці сестри пішли?
3. Що вони в лісі робили?
4. Що зробила бабина дочка?
5. Що сталося потім?
6. Як була покарана бабина дочка?
7. Яка дочка була добріша?
8. Чому дідова дочка була ліпша?

Завдання:

1. Розкажіть цю казку своїми словами.
2. Напишіть, яку хто знає поучну казку.
3. Напишіть від імени бабиної дочки, коли її злочин був відкритий, все те, що вона з своєю сестрою зробила: тема оповідання: **Бабина дочка оповідає про свій злочин.**

В е р б а

На широкій млаковині¹⁾ віросла верба.

Її ніхто не плекав, не доглядав, — сама вона віросла.

І старенька вже вона собі. Самою опоною²⁾ тільки дёржиться, бо в середині дуплава³⁾, зовсім дуплава. Та вона ж такі не подається⁴⁾. Щорóку виростають з її кучерявої голови⁵⁾ нові віти.

Збиточний вітер знущається над нею; безупину хилить її гілля до самого долу. Невдячна пташина⁶⁾ вигрівається по її дуплах і за це занечіщує її. Забагливі⁷⁾ люди деруть із неї кору собі на іграшку, немилосердно деруть... Хто хоче, знущається над нею.

Другі дерева споглядають⁸⁾ із глúмом⁹⁾ на неї з плодовитих горбів. — А її протé байдуже. Вона ні з ким не перечиться¹⁰⁾, нікому не супротивиться¹¹⁾, — нішком¹²⁾ заплаче та й тільки. Побачить чиконéбудь кривду-горе, то ще дужче плаче. Така вже в неї чудна вдача!

Вона знає, що плачем не добúде собі лóччої долі, — як не добúла її безталанна Україна, — та все такі за́любки плаче...

Дівна собі тая верба! Неправда ж, дівна?...

Марко Черемшина.

П О Я С Н Е Н Н Я .

Слова:

1) млаковина — болотяна місцевість, мочар; 2) опоною — краєм стóвбура і корóю; 3) дуплава (від — дуплó) — порóжня в сэредині; 4) не подається — не занепадає, не падає з сил; 5) голови — корони, верхів'я; 6) пташина — пташки; 7) забагливий — вибагливий, запопадливий; 8)

споглядають — дивляться, задивляються, спозирають; 9) **із глұмом** — з погórдою, з призірством; 10) **не перéчиться** — не заперéчує, не сперечáється; 11) **не супротівиться** — не протівиться, не рóбить óпору; 12) **ни́шком** — тихéнько.

Сенс цьогó твору:

На вбóгому мiсци вiросла вербá. Булá вонá вже старá, убóга i лéдве тримáлася на окрáйках свогó стóвбура; мáла вели́ке дуплó. Птáхи її зневажáли, занечiшували, лóди дёр-ли з не́й кору́, — хто хотiв її зневажáв.

А протé вербá булá дóбра: вигрiвáла у своiм дуплi пта-шóк, дозволя́ла з не́й дёрти ко́ру i не занепадáла. Дрúгi дере-вá дивiлись на вербу́ з погóрдою. Вербá нiчогó з тóго не робiла, терпiла i як тiльки моглá робiла добрó, бо булá чутли́ва на крiвду i гóре. Такá булá її дóбра вдáча.

Ча́сто пла́кала, хоч зна́ла, що плачём крáщої дóлi не здобóде.

Отакi бува́ють i лóди: скрóмнi, невивáгливi, але дóбрi, спочу́тливi на чужé гóре i стара́ються зробити якесь добрó дрúгим. Вербá нага́дує нам не одну́ ма́му, що дóуже лóбить своiх дiте́й, хоч ча́сто бува́ють дiти невдя́чнi. Такiх людéй, а особли́во своiх рóдичiв, трéба шанувáти i лóбити.

Питáння:

1. Де рослá вербá?
2. Якá вонá булá?
3. Що їй робiли птáхи, лóди?
4. А що робiла вербá птáхам i лóдям?
5. Як стáвились до вербi дрúгi деревá?
6. Яку́ ма́ла вербá вдáчу?
7. Чи подóбалась вам ця вербá?

Завдáння:

1. Перекажiть цей вiрш у про́зi своiми слова́ми.
2. Опишiть, що нага́дує вам ця вербá.
3. Напишiть щось про такiх людéй, якiх ви зна́єте.

Перший сніг

1. Новіну сьогодні зранку
День вчорашній нам приніс:
Білі стріхи¹⁾, білі призьби²⁾
Біле поле, білий ліс.

2. Ліс стоїть такий поважний,
Мов дідусь старий та сівий,
Погляда на шлях широкій,
На просторі³⁾ білі ниви.

3. Тёмні сосни та ялінки
Простягли далёко віти
І поблискують на сонці,
Снігом-інеєм⁴⁾ укріті.

4. З-між дерев не обізвётся
Ні звірина, ані птаство, —
Та кортіть санчата⁵⁾ взяти
І піти в зимове царство.

5. Там бадьорістю⁶⁾ подихать,
Побродити⁷⁾ свіжим шляхом,
Чи з горбóчка⁸⁾ вниз спустітись,
Пролетіти бистрим птахом!

6. А опісля в тёплу хату
З мандрування⁹⁾ повертатись
І мамусі любій-мілій
Всі пригоди розказати.

Олена Пчілка.

ПОЯСНЕННЯ.

Слова:

1) **стріха** — покриття хати соломою, очерéтом; 2) **прйзба** — підмурівок вздовж стіни під хатою для сидіння; 3) **простóрі** — ширóкі; 4) **інеем** — намерзлими тонким льодом, наморозем (наморозь); 5) **санчáта** — саночкí; 6) **бадьóрістю** — свіжістю, свіжим повітрям; 7) **побродіти** — походити; 8) **горбóчка** — невисóкого прйгорка, невисóкої могилки; 9) **з мандрúвання** — з мандрівки, з подорожі.

Зміст вірша:

Змальовується картина снігу, що щóйно впёрше вíпав. Враз із тим розкривáються ті перші дитячі почуття радості й настрої, що повстають під впливом несподіваного першого снігу й нових розваг на саночках, на скóвзальцях.

Питання:

1. Яку картину вимальовує перший сніг?
2. Як виглядають дерева і ліс у цілому?
3. Які розваги для дітей дають перші дні зимí?
4. Що чекає дитину в тёплій хаті після розваг на морóзі?

Завдання:

1. Мій перший день зимí.
2. Опишіть, як виглядає природа під час першого снігу.
3. Перший сніг і мої забáви.

Мурашка та коник польовий

Жвавий коник-скакунець
Доцвірінькався вкíнець,
З гулянок йому не зчулось¹⁾,
Як те літечко минулось,
Як у вічі — гульк — сама

Сі́ва дя́дина зи́ма!
Всі́ дібро́ви ста́ли го́лі,
І тра́ва посóхла в по́лі,
Со́нця я́сного не́ма!
Хма́ра хма́ру го́нить, крі́є,
Ві́тер сто́гне, ві́тер ві́є,
Сні́гом по́ле укри́ва.
А наші ко́ник все трива́²),
Чи не ве́рнеться ще лі́то,
Чи не зі́йде з сні́гу жи́то,
До щодня́ бу́ло наші грач³)
Мав і ха́ту со́бі й ха́рч?
Але ж лі́течко — шко́да! —
Дві́чі на́ рік не впа́да!
От тепе́р, без хлі́ба й ха́ти,
Довело́сь йому́ ко́нати:
Бо вже з ти́ждень скаку́ну
Ані́ рі́ски, ані́ сну!
Бідола́сі не до со́ли,
Го́ді гра́ти на басо́лі⁴),
Безкожу́хого⁵) пройма́є⁶).
От він сі́лоньки збира́є
Й до мура́шки прилі́за⁷):
“Ой, кума́сю⁸), се́рце, лю́бко!
Поряту́й, мо́я голу́бко,
Безприту́лу⁹)-сироту́!
Прохарчу́й мене́ до лі́та,
По́ки со́нця, по́ки сві́та¹⁰),
Не забу́ду ла́ску ту!”
“Ра́да б я, мій куме́ лю́бий,
Запо́бігти тво́їй згу́бі¹¹) —
Так бі́дую ж і сама́;
Бо вже зві́сно — рі́ч жіно́ча:

Як та рібонька тріпóчеш¹²⁾,
 А залишку¹³⁾ все нема!
 Тільки дивно мені дуже,
 Що ти хліба прóсиш, дру́же:
 Чом же сам ти не придба́в?"¹⁴⁾
 "Ех, голубонько-небо́го!
 Чи бу́ло ж мені до то́го
 Ціле літечко я грав¹⁵⁾:
 Кругом пта́шки, співи, квіти...
 Де ж у ка́та¹⁶⁾ тут робіти?"
 "А! так ти...". "Та я й не спав:
 Грав, кажу́, все на басо́лі,
 А тепе́р з лихóї до́лі,
 У їднóму жупанцю́¹⁷⁾
 Й довелóсь мені зоста́тися!"
 "Так ти грав все? Й то, бач, пра́ця...
 Ну, тепе́р же потанцю́й!"

Миха́йло Ста́рицький.

П О Я С Н Е Н Н Я :

Слова́:

1) **не зчу́лось** — не зчу́вся, не згля́нувся, не завва́жив;
 2) **все трива́** — все чека́є; 3) **грач** — той, що гра́є; музика;
 4) **на басо́лі** — на віо́льонче́лі; 5) **безкожу́хого** — то́го, що
 нема́є ко́жу́ха, що не одя́гнений те́пло; 6) **сльо́за пройма́є** —
 пла́кати хо́четься; 7) **прилі́за** — прихо́дить; 8) **кума́сю** —
 від слова: кума́ (пестли́ва на́зва), а кума́ — жінка, що
 трима́є дити́ну до хреста́ і то́му вона́ ма́мі тієї дити́ни є ку-
 ма́; 9) **безприту́лу** — від сло́ва: безприту́ла, це́бто та, що не-
 ма́є за́хисту, приту́лку, нема́є до ко́го приту́литися; 10) **по́ки
 со́нця, по́ки сві́та** — по́ки жи́ти бу́де й по́ки йому́ бу́де світи́-
 ти со́нцє, це́бто до кінця́ свого́ житт́я; 11) **запо́бігти тво́й
 згу́бі** — помо́гти в тво́їм неща́сті; 12) **тріпóчеш** — ряту́єшся,

бідкаєшся, журишся; 13) **залишку** — лишнього, запасу, зберёжень; 14) **Чом же сам ти не придбав?** — чом же сам не постарався про себе? 15) **Ціле літечко я грав...** — це́бто ці́ле лі́то розва́жався, забавля́вся; 16) **у ка́та (кат, -а)** — це той, що стра́чує лю́дину, засу́джену на смерть; ще ка́жуть — у чо́рта, у бі́са; 17) **жупа́нець** — від слова: жу́пан — святко́вий наро́дній о́дяг.

Розу́міння твóру:

Цей вірш — **ба́йка**, це́бто такий алегоричний (з подвійним значенням) твір, в якому під мура́шкою й ко́ником тре́ба розу́міти люде́й: робо́тящих і дбайли́вих, що ду́мають і дба́ють не тільки про сьо́годнішній де́нь, але́ і про т. зв. чо́рні, тяжкі дні зими́, неду́ги і т. д. Такі лю́ди пра́цюють не тільки для се́бе, але́ і для грома́ди, для це́ркви і для наро́ду взага́лі. Вони́ пра́цьовіті, як мура́шка, і дбайли́ві. Натомі́сть, дру́гі лю́ди, як той ко́ник, ліни́ві, недба́лі і живу́ть тільки сьо́годнішнім де́нем і ні про що інше не ду́мають; вони́ любля́ть розважа́тись і ні про жа́дні спра́ви не жури́тись. І за те, як і ко́ник, спра́ведливо поку́тують свою́ безжу́рність.

Пита́ння:

1. Про ко́го ця ба́йка розпо́відає?
2. Як ко́ник провóдив сво́є лі́то?
3. Що в той са́ме час робі́ла мура́шка?
4. Чо́го ко́ник при́йшов до мура́шки?
5. Що відпові́ла мура́шка?
6. Чи спра́ведлива бу́ла відпові́дь мура́шки?

Завда́ння:

1. Хто є ва́ртніший для житт́я: мура́шка чи ко́ник?
2. Які лю́ди прино́сять біль́ше користи́: чи такі як мура́шка, чи такі як ко́ник?
3. Що ма́є біль́шу ва́ртість: пра́ця чи одна́ лиш заба́ва?

СНІГОВА КУЛЯ

Коли ми сьогодні вранці вийшли із школи, сталася погана подія. Юрба хлопців почала на вулиці кидати кúлями із снігу, а сніг вже топився і кúлі з нього були тяжкі та тверді, мов камінь.

На хідникú було багато людей. Якийсь пан крикнув: “Набік, хлопці!” — а в ту саму хвилину хтось застогнав по другім боці вулиці. Ми побачили, як якийсь дідусь захитався, як капелюх спав йому з голови; якийсь хлопчина біля нього кричав: “Рятуйте, рятуйте!”

З різних сторін позбігалися люди, дивляться, а того дідуся снігова кúля поцілила в саме око. {

Хлопці вмиль порозліталися¹⁾. Я стояв перед дверми книгарні, куди ввійшов мій батько, а тут, ні сіло, ні впало, підбігло кілька товаришів. Стали собі та вдають²⁾, що оглядають виставку книжок: і Гароне із своїм хлібом у кишені, і Кореті, і мулярчук, і Гарофі, той “збирач поштових значків”.

А коло дідуся зібралася тим часом ціла юрба. Міський сторож і ще кілька людей бігало то сюди, то туди з погрозами, допитуючися:

— Хто це зробив? Котрий із вас? То ти кинув? Зараз кажіть хто? — І оглядали хлопцям руки, чи не мокри вони від снігу.

Гарофі стояв найближче до мене. Мені відалося, що він тремтить³⁾ і що обличчя його бліде, як у неживого.

— Хто кинув? . . . Котрий із вас? — кричали люди довкола нас.

Нараз чую, Гароне говорить тихо до Гарофі:

— Іди признайся! Це негарно, коли замість тебе затримують іншого.

— Але ж я ненавмісне... — шепну́в Гаро́фі, трем-
тячи́ усі́м ті́лом, як осі́ковий листо́к⁴).

— То нічо́го. Скажи́, бо це твій обо́в'язок, — ка́зав
да́лі Гаро́не.

— Я бо́юся...

— Не бі́йся, я під́у з тобо́ю.

А сторожі́ крича́ли, як пе́рше:

— Хто кіну́в?... Котри́й кіну́в?... Вби́ли йому́
окуля́ри в о́ко⁵)! Ослі́пи́ли його́! Розби́шаки!

Я ду́мав, що Гаро́фі за́паде́ться⁶) в зе́млю.

— Іди́ — ка́зав йому́ Гаро́не, що рі́шився на все.
— Я бу́ду тебе́ боро́нити.

І взяв його́ за ру́ку, потягну́в за собо́ю і підтри́му-
ючи його́ вля́сним раменéм⁷), пові́в, як хво́рого.

Поба́чили це лю́ди, зрозу́мили, як і що, і кі́лька з них
наста́вилось із кула́ками. Але Гаро́не заступі́в това́риша
собо́ю і ка́зав:

— Що ж це? Де́сять на одно́го?

Лю́ди стрі́малися, розсту́пи́лися, а сто́рож взяв за
ру́ку Гаро́фі й заві́в його́ до кра́мниці; тут да́лі пе́ршу
допомо́гу поранено́му.

Ко́лі я побачи́в ра́неного зблизька, за́раз пізна́в у
ньо́му старо́го урядо́вця, що жив із свої́м пле́мінником⁸)
у на́шому буди́нку на четве́ртому по́версі.

— Я ненавмісне! — кри́кнув Гаро́фі на́півживи́й з
переля́ку. — Ненавмісне!...

Дво́є чи тро́є люде́й пхну́ло його́ си́лою напе́ред.
Почу́лися о́клики.

— Па́дай ни́ць, просі́ ви́бачення!

І кину́ли його́ на зе́млю. Але в цю са́му хвили́ну
які́сь си́льні ру́ки підне́сли його́ з землі́, і почу́вся си́ль-
ний чоло́вічий го́лос:

— Ні, панове!

Це був наш дирéктор⁹), що все бáчив.

— Коли хлопчіна мав відвагу признáтися, — казав він, — то ніхтó не має прáва знущáтися¹⁰) з ньóго.

Всі втіхли.

— Просі вібачення! — звернўся тепér дирéктор до Гарóфі, що заливáвся сльозáми й обіймáв коліна старéнького¹¹).

А дідусь дошукáвся¹²) руко́ю йогó голові і погладив йогó по волóссі.

Почу́лися звору́шені¹³) голосі.

— Йди, хлопче, додóму! Йди! Йди, звідки прийшóв.

А бáтько відтягнў менé від юрбї на́бик і по дорóзі додóму казав:

— А ти, Енріку, мав би в подібнім випадку відва́гу спóвнити свій обóв'язок і признáтися до вини?

— Мав би, — відповів я.

— Дай же мені, сїну, — ка́же бáтько, — слóво чéсного хлопця, що ти так зробів би.

— Моé слóво, тáту!

Едмондо де-Амїчїс.

ПОЯСНЕННЯ.

Словá:

1) **порозлітáлися** — порозбїгáлись у рíзнi стóрони, повтіка́ли з тóго мiсця, поховáлись; 2) **вда́ють** — рóблять вiгляд, назвérх показують; 3) **тремтіть** — трýситься з переля́ку; 4) **як осі́ковий листóк** — як лiстя вiд вiтру на дереві осйці; 5) **вбїли йому́ окуля́ри в о́ко** — загна́ли йому́ в о́чi (снiговóю кúлею) йогó окуля́ри; 6) **западéться в зéмлю** — ка́жуть ще: провáляться крізь зéмлю; 7) **раменéм** — плечéм; 8) **племі́нник** — син брáта або сестрі; 9) **дирéктор** (гiмнá-

зії) — принципал вищої школи (гай скул); 10) **знущатися** — зневажати, мучити; 11) **обіймав коліна старенького** — жалював свого чину і просив старенького, щоб простив його; 12) **дошукався рукою** — відшукав рукою (дідусь був ранений сніговою кулею і stráтив зір); 13) **зворушені** — схвилювані.

Питання:

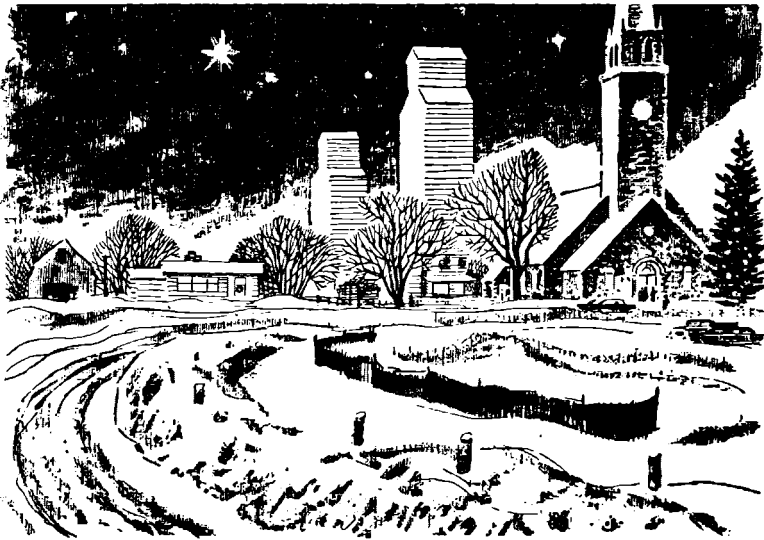
1. Про що ви читали в цьому оповіданні?
2. Хто винен у тому нещасті, яке в оповіданні описується?
3. Чи Гарофі сам признався?
4. Яку кривду зробив Гарофі дідусеві?
5. Як він напéрав свою вину?
6. Як велика вина Гарофі?
7. Яке питання поставив батько своєму сину, Енрикові?

Завдання:

1. Опишіть, як діти грались сніговими кулями і яка з того трапилась подія.
2. Яка вина Гарофі і чому він не був покараний?
3. Наука батька Енрикові й обіцянка Енрика.

Висновок з цієї події:

Кожний повинен до своєї вини призна́тись.

З и м а

“Мамо, іде вже зима,
Снігом травіцю вкриває,
В гаї пташок немає. . .
Мамо, чи кожна пташина¹⁾ —
В вірій²⁾ на зиму літає?”
В неньки³⁾ спитала дитина.
— Ні, не кожна, — одказує мати, —
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, —
Ще zostалась пташина маленька.
“Чом же вона не втіка?⁴⁾
Нащо морозу чека?”
— Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної⁵⁾,
Не боїться зими навісної⁶⁾.

Жде, що знову приліне⁷⁾ весна.

“Мамо, ті сіві пташки

Сміливі, напівне, ще й дуже,

Чи то безпечні такі, —

Чуєш цвірінькають так,

Мов їм про зиму байдуже!

Бач — розспівалися як!”

— Не байдуже тій пташці, мій сінку,

Мусить пташка малесенька дбати,

Де б водіці дістати краплинку,

Де б під снігом поживку шукати.

“Нащо ж співає? Чудна!

Краще шукала б зерна!”

— Спів пташині потіха⁹⁾ одна, —

Хоч голодна, співа веселенько,

Розважає пташина серденько,

Жде, що знову приліне весна!

Леся Українка.

ПОЯСНЕННЯ.

Слова:

1) **пташина** — збірний ім'єнник, як звірина, худобина й інш., тут замість пташка; 2) **вирій** — теплий край; 3) в **неньки** — у матері; 4) **не втіка, чека** — замість: не втікає, чекає; 5) **рідної** — треба рідної, але тут задля рими; 6) **навісна** — дурнівата, безглузда, не сповна розуму; 7) **приліне** — прибуде; 8) **сміливі** — треба сміливі, але тут сміливі — задля ритму; 9) **потіха** — радість.

Зміст:

У цій вірші маленький хлопчик розпитує свою маму про те, чому горобчики залишаються в Україні й на зиму?

Ма́ма відповідає си́нові, що пта́шечка ця не бо́їться зимі́ і лю́бить цю́ свою́ кра́їну і не хо́че її покида́ти; вона́ го́това терпі́ти го́лод і хо́лод, але живі́ й очікує, що насту́пить весна́ і наві́ть співа́є, розважа́є сво́є се́рце. Любо́в пта́шки до сво́єї кра́їни сильні́ша за ті невиго́ди, які вона́ зазна́є під час зимі́.

Пита́ння:

1. Які пта́шки тут у Кана́ді й на зи́му залиша́ються?
2. Чим пта́шка зимо́ю живи́ться?
3. Чим поясні́ти, що горобчи́ки й інші́ пта́шки в ці́й кра́їні й зиму́ють?
4. Куди́ відліта́ють інші́ пта́шки?
5. Як ма́ма пояснює си́нові, чо́му горобчи́к не відліта́є в інши́й край?
6. Чим ма́ма пояснює, що горобчи́к і зимо́ю цвірі́нькає (співа́є)?
7. Кого́ розумі́є ма́ма під пта́шкою?
8. Чим мо́жна поясні́ти, коли́ лю́дина не покида́є свого́ кра́ю?

Іде́я:

1. Та лю́дина, що сво́й край покида́є, або зму́шена це робі́ти під впли́вом тяжкі́х обста́вин, і ці́ обста́вини її́ ви́правдують, або не лю́бить його́ й ї́й байду́же, де жи́ти.
2. Та лю́дина, що при́ вся́ких обста́винах залиша́ється у сво́ім кра́ю і ніку́ди не і́де, ду́же сво́й край лю́бить.

Завда́ння:

1. Розка́жіть, ді́ти, або опиші́ть, які́ ви зна́єте пта́шки, що лі́то й зи́му залиша́ються тут у Кана́ді?
2. Які́ пта́шки відліта́ють на зи́му у те́плі кра́ї?
3. Які́ лю́ди зму́шені виї́здити до чу́жих кра́їн?

СОНЕЧКО

Юра вже не маленький. Торік йому було п'ять років, а тепер він — віріс на цілий рік¹⁾. Він не тільки в хаті не боїться сидіти одін, а й до бабусі дорóгу знає. А як ма́ма захворіла, Юра подава́в їй води й хату підміта́в. . .

Його́ лічко з блакітними оченятами, з рядко́м білих зубів за́вжди втіпно²⁾ усмі́халося. Бабу́ся за цю усмі́шку зва́ла Юра́ся со́нечком.

Цього́ ве́чора со́нечко³⁾ похмарніло⁴⁾.

Юра́ сиді́в пря́мо на столі́ біля ві́кна і вслу́хувався в ти́шу. Хоча́ йому́ здава́лося, що ніби щось шепоче́ в те́мному ку́тку, але́ він не бо́явся. Він не впе́рше⁵⁾ так до́вго чека́є ма́му з робо́ти.

За ві́кном усе́ потону́ло⁶⁾ в сні́гу, а ви́шня, здава́лось, зацві́ла під Рі́здво́ бі́ло та ря́сно. Крі́зь ши́бки, розма́льовані́ взора́ми⁷⁾, бли́щав мі́сяць, і ві́кно́ було́ ніби парче́ю⁸⁾ зо́лотою заві́шане. А від с́яйва то́го зо́лота ясні́ли на щі́чках у Ю́рі дві захо́лолі сльозі́нки.

Але́ Юра́ не пла́кав. Ось у́же якийсь раз він чу́є, як щось трі́сне під ві́кном і заті́хне.

То ма́буть Ді́д-Моро́з прині́с ялі́нку йому́. Бабу́ся розпо́відала, що Ді́д-Моро́з на свя́та усі́м ді́тям прино́сить ялі́нки. Але́ ма́ми нема́є. Юра́ зна́є, що дvereй ні́кому відчи́няти не мо́жна. І дві краплі́нки гаря́чого жа́лю⁹⁾ засти́гли на лі́чку у Ю́рі.

А як прийшла́ ма́ма, Юра́ не ві́тримав і розпо́кався. Жаль бу́в до ма́ми, що так до́вго не прихо́дила.

Ма́ма пригорну́ла Юру́ до груде́й, заку́тала платко́м¹⁰⁾ і сі́ла погрі́тись. Юра́ їй розпо́віда́в, як Ді́д-Моро́з до́вго сто́яв під ві́кном, уве́сь у бі́лому і в бі́лих рукави́цях, він прино́сив ялі́нку. А яка́ вона́ га́рна. Уся́ світі́лася зі́рочка́ми, як на не́бі. . .

Довго чекав він під вікном, щоб Юра впустив до хати, а потім пішов — мабуть холодно йому стало.

А в мами інше на думці: де це татусь? Чи живий, чи скоро вернеться з війни? Як його і свято зустрічати без родини, без господаря в хаті. Сльози навернулись¹¹⁾ на очі.

— Мамó, тобі теж шкода ялінки? Не плач. Я сам підú до лісу й вірубаву ще кращу, як у Діда-Мороза.

Я вже великий.

— О, ти мій хорóший, моé сонечко. Тільки в мене й підмоги¹²⁾, що ти...

Зігрітий під серцем у матері, Юра щебетав, всміхавчись до матері соняшним¹³⁾ личком...

Ось він іде лісом із сокірою, санчата¹⁴⁾ везе за собою. Сокира велика, блищить від місяця. Тихо кругом... Зайчик вибіг на доріжку, покивав¹⁵⁾ йому і стрибнув¹⁶⁾ за дерево. А там чорно¹⁷⁾, дерева наставляють волохаті гілкі, мов би хочуть його вхопити. Але Юра не боїться нічого. Він сміливо йде далі у ліс, де ростуть гáрні зелені ялінки. Ліс колишеться¹⁸⁾, гойдається, і все тихне, стихає...

П. Миргородський.

П О Я С Н Е Н Н Я .

Слова:

1) **віріс на цілий рік** — на рік став старший; 2) **втішно** — радісно, весело; 3) **сонечко** — Юра; 4) **похмарніло** — за сумувало, стало сумне; 5) **не вперше** — не перший раз, часто; 6) **потонуло** — сховалось, зникло; 7) **взорами** — образами; 8) **парчею** — матерія золотом проткана; 9) **дві краплінки гарячого жалу** — дві крапліни гарячих сліз; 10) **платком** — хустиною; 11) **навернулись на очі** — виступили з

очей, вступили в очі, показались на очах; 12) підмоги — помічі, допомоги; 13) соняшним личком — радісним, веселим, просвітленим з радості личком; 14) санчата — саночки; 15) покивав — помахав ланкою на прощання; 16) стрибнув — скочив; 17) чорно — темно; 18) ліс колишеться — хитається, хилиться то в один, то в другий бік.

Головна тема:

Мрії хлопчика Юрі про ялінку.

Питання:

1. Чому бабуся назвала Юрі сонечком?
2. Який жаль мав Юрі до мами?
3. Чи дійсно Юрі ходив у ліс, чи то були лиш мрії?
4. З якою метою мріяв Юрі піти в ліс?
5. Якою картиною закінчується оповідання?
6. Яка різниця між думками й бажаннями Юрі і його мами?

Завдання:

1. Я в лісі зимою.
2. Різдвяна ялінка — дитяче веселе свято.
3. Моя ялінка.

На Святий Вечір

Смеркається. Ослізлий¹⁾ день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огонь,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несє мене світами²⁾,
І я лєчу на крилах мрій
До батька і до мамі³⁾.

.....

Сніжок падє, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куті дідух⁴⁾,
Пустують в сіні діти.

Знайшли собі свистун горіх⁵⁾
І свіщуть в перегони⁶⁾;
Лящять⁷⁾ в ушах діточий сміх,
З дзвіниці дзвонять дзвони⁸⁾.

Гей, скільки то мину́ло літ⁹) !
А я так до́бре чу́ю¹⁰)
Кожу́хів ше́лест, скрип чо́біт,
І щі́ру пі́сню ту́ю.

Дале́кий сві́т, вели́кий час,
Пливу́ть лі́та ріко́ю,
А я все пам'ята́ю вас,
Як йде́те з колядо́ю.

Ще й нині́ чу́ю, як Юрко́
Співа́є: “Бог предві́чний”,
Як сопрано́м пи́щить Фе́дько́,
Баско́м реве́ Зарі́чний¹¹).

Скриплі́вий¹²) наболі́лий спі́в,
Та́кий, як хло́пські гру́ди.
Та хто його́ раз зрозу́мів
До сме́рти не забу́де.

Ще й нині́ ба́чу, як Фе́дір
“Вінчо́ване”¹³) голоси́ть.
Втвори́лись двє́рі нарозтві́р¹⁴)
І ба́тько в ха́ту про́сить.

І почина́ється рі́чна¹⁵)
У пан-отця́ гости́на.
Ці́ле село́ єдна́ється,
Немо́в одна́ роді́на. . .

Гово́рять, — а слова́ летя́ть
Моли́твою до Бо́га.
Та чи дійду́ть, чи долетя́ть?
Щаслі́ва їм дорóга! . . .

Далéкий світ, великий час,
Пливúть лiтá рiкóю,
Гей! Що чувáти там у вас?
Чи йдéте з колядóю?

Чи ще живий Федiр, Юркó,
I мий сусiд Зарiчний?
Чи й нiнi, як колись, давнó,
Спiвáють: “Бог предвiчний”?¹⁶⁾

Чи й нiнi мерехтáть зiркi
Над хáтою старóю? . . .
Гей, крáю мий, не знáєш ти,
Як тóжу за тобóю!

Богдан Лепкий

П О Я С Н Е Н Н Я :

Слова:

1) **осли́злий** — слизький від льóду після одли́ги; у́лишi тогó дня вкрiтi ожелéдою (слизьким льóдом); 2) **свiтáми** — по всьóму свiтi; 3) поёт перебувáв на чужинi далéко вiд рiдного селá i дóже тужив за дóмом; 4) **дiдóх** — снiп збiжжя, що стáвиться на Святий Вéчiр у головнóму кутi, на пóкуттi, а на ньóму в Укрáинi стáвиться кутá; 5) **свистóн-горiх** — горiх з дiрочкою, в яку подóти й горiх свiще; 6) **в перегóни** — навiпередки; контéст-змагáння, хто лiпше свiсне; 7) **лящiть** — неприёмно вiдбивáється в вóхах; 8) бiля цéркви; 9) **Гей, скiльки то минóло лiт** — як багáто минóло лiт вiд-тодi, як поёт ви́їхав iз свóго рiдного селá; 10) **А я так дóбре чóю** — а я ще й сьогóднi чóю; 11) **Юркó, Федькó, Зарiчний** — селянськi хлóпцi, що приходили колядувáти до рóдичiв поёта; 12) **скриплiвий** — зо скри́пом; 13) **“вiнчóване”** — по-здоровлення i святóчнi бажáння; 14) **нарозтвiр** — на́встiж,

зобсім; 15) річна́ гості́на — раз на рік; 16) “Бог предві́чний” — коляда́.

Розуміння твору:

Поёт виїхав із свого рідного села на чужину. Але він сильно тужив за своїм рідним краєм і зокрема за своїм рідним селом. Святий Вечір на чужині. Туга поета за рідними звичаями ще збільшилась. І під впливом такого настрою поет пише цей вірш, в якому виливає свою тугу за Святим Вечором, за колядою у ріднім селі, за тими селянськими хлопчиками, що на Св. Вечір колядували. Поет, згадуючи минулий Св. Вечір, запитує: чи й тепер ті хлопчики йдуть із колядою, чи живі вони... чи й тепер над рідною хатою так само мерехтять зірки? І з болем у серці поет закінчує вірш апострофою:

Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою!

Питання:

1. Де поет перебував, коли цей вірш писав?
2. Що то було за свято?
3. Як він описує Св. Вечір на ріднім селі?
4. Як довго вже він там не був?
5. Як він пригадує співи колядок?
6. Які в кінці питання він ставить перед собою?
7. Якою тугою поета цей вірш закінчується?

Завдання:

1. Мій Святий Вечір вдома.
2. Перекажіть думки цього вірша.
3. Як я ходив із колядою.
4. Туга поета за дімою й Україною.

Я Л И Н К А

1.

Настав Святий Вечір.

У Якiмoвiй хатi кипiла¹⁾ робiта. У печi трiщав²⁾ oгiнь та сичав³⁾ борщ. Олiна, мати Васiлькова, крутила голубци на вечiрю. Васiлько сидiв доли i тер мак до кутi. Васiльковi було дванадцять лiт. Він був найстарший в сiм'ї. Васiлько тер мак i все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на бiтька, що сидiв на полi, схиливши гiлову.

“Чого бiтько журиться? — думав вiн. — Чи того, що нездужає, чи того, що нема грошей викупити вiд шевця маминi чоботи?”

Рiпнули⁴⁾ дверi. У хату ввiйшов якийсь чоловiк.

— Добрiдень вам, — удався⁵⁾ вiн до Якiма. — Чи не продали б ви, чоловiче, тiєї ялинки, що росте у вiшiм садiчку? Панi послали мене знайти дiтям ялинку на Святий Вечiр; я вже дуже довго шукаю i не можу знайти гарної.

Яким мовчав...

— А що ви дали б? — запитав вiн перегiдом⁶⁾.

— Та вже не будемо торгуватись. Кажiть цiну...

— Три карбóванці дастé? — запита́в Які́м.

— Дóбре, я дам три карбóванці, — обі́зв́ався чоло-
ві́к, — але мýсите приста́вити ялі́нку сьогóдні, бо пані́
ще хо́чуть прибра́ти її на ве́чір.

— А як її приста́вити, коли́ я сла́бий, а хло́пець ма-
ли́й ще, — сказа́в Які́м.

Чолові́к гля́нуv на Васи́лька.

— Не так то вже й мали́й ва́ш хло́пець... Та й не-
далéчко їхати — годі́ну... За́відна⁷⁾ завезé, за́відна
й ве́рнеться.

— Я завезу́, та́ту, — сказа́в Васи́лько рі́шуче.

Які́м подúмав і махну́в руко́ю.

— Яко́сь воно́ бу́де... Місте́чко не за гора́ми.

Чолові́к дав завда́ток⁸⁾, розка́зав, куди́ завéзти ялі́н-
ку, і пішо́в.

Які́м тро́хи повеселі́шав: за три карбóванці мо́жна
було́ ви́купити від шевця́ жі́нчині чо́боти. Хвалі́ти Бо́га,
Оле́на не ході́тиме на св́ята в по́драних⁹⁾ чо́ботях.

Він огля́нувся, взяв сокі́ру й пода́вся¹⁰⁾ в садо́к. За
ба́тьком побі́г і Васи́лько.

У садо́ку лежа́в глибо́кий сні́г. Які́мові но́ги, узúті
в здо́рові чо́боти, глибо́ко порина́ли в сні́г і лишáли за
собо́ю ці́лу низку́ ямо́к¹¹⁾. Васи́лько то стриба́в у ті ям-
ки́, то розгорта́в нога́ми бі́лий пухкі́й сні́г. Чо́рні го́лі
дерева́ стоя́ли в сні́гу, настовбу́рчившись заме́рзлим
гілочка́ми, і, на́че ме́ртві, не ворухі́лися від ві́тру. Під
дерева́ми, на бі́лому, як цу́кор, сні́гу, сі́ткою лягла́ ті́нь.
Аж ось зда́лека зеле́ною гли́цею¹²⁾ замая́чила ялі́нка. Ва-
си́лько з ба́тьком підійшли́ до ялі́нки.

Які́м підійшо́в бли́жче, замахну́вся сокі́рою і вдá-
рив по стóвбу́рі. Ялі́нка затремті́ла від ни́зу до вер-
пéчка, на́че зляка́лася несподі́ваного ли́ха, і кі́лька зе-

лених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялінка тремтіла, як у пропасниці¹²). Аж ось деревце похилилося, хруснуло й, підтяте, впало на сніг... Василько бачив, як батько взяв ялінку за стовбур, закинув на плечі й поніс. Вершечок з ялінки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку.

— Васильку, а йди сюди! — гукнув з подвір'я батько.

Василько побіг до батька.

— Лагодь¹³), сину, сани, відвезеш ялінку. Та хайся¹⁴), сину, бо вже дуже нерано¹⁵), а треба ще вернутися завідна. Коли б ще снігу не було, — казав Яким. вдивляючись у край неба, — наче хмара насувається. Не гайся¹⁶), Васильку, не гайся, бо нерано...

На стареньких саннях лежала вже ялінка. Василько почав лагодитись у дорогу. Він запряг коні, надіг¹⁷) козушину й виїхав з двору¹⁸).

2.

Василько відвіз ялінку до міста і вертався під вечір додому, радій, що заробів для батьків гроші.

Повівав холодний вітрець¹⁹). З краю неба насувалися білі, наче молочні хмари. Різко бігли минасті²⁰) коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затіки²¹).

На обидва боки від дороги, скільки скінеш²²) оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння²³) сідало громадами на сніг і знову здіймалося²⁴) з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари й оповіли небо. Сонце зайшло за хмари. Посипав сніжок. Василько виокнув²⁵) на коні, й вони побігли підтюпцем²⁶), наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ні-

ми. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах²⁷). Їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг. . .

Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налязив за комір. . . Мипіасті коні зовсім побіліли, осліплені снігом. Василько загорнув руки в рукави, насунув на очі шапку і схилив голову, щоб хоч трішки захиститись від холодного вітру та снігу. Він і не спостеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч. Нараз сани пішли в затоки і вдарились у горбок. Трісь! Щось тріснуло в саннях і Василько дав сторчак²⁸) в сніг. Коні стали. Василько підвівся, обтріпуючись із снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві копили²⁹) зламались, васаг³⁰) лежав нарізно³¹) від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не можна було. “Підожду, може хто над'їде та дасть мені яку раду”, — подумав він, поглядаючи на дорогу, яку раз-у-раз замітав³²) сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гудів межі деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечинь³³) . . . Василько ступів кілька ступнів наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явився ярок, якого не повинно бути на його дорозі. Що тут робити? Хіба лишити розбиті сани в лісі, а самому вертатись додому? Василько випряг коней, сів верхи й поїхав додому.

У лісі посутеніло³⁴). Настав вечір. Василько їхав лісом. Коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так, лісом, навмання³⁵). Він став. “Треба кінче знайти дорогу, — подумав Василько. — Вернись назад до саней і звідти поїду напвпростець³⁶) дорогою.” Він повернув коней і поїхав назад. Довго їхав Василько

проти вітру та снігу, а саней не було. “Я десь узяв дуже соб³⁷), а треба трохи цабе³⁸), — подумав він і повернуv ліворуч³⁹).

У лісі зовсім стемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячили⁴⁰) цупкі замёрзлі стóвбури дерев, закúрених снігом.

Васілько їхав, а саней не було. Кóні. брьóхаючись⁴¹) по замéтах⁴²), потóмились і стали. Васілько заблудів. Йому було хóлодно і стра́шно. Навкруги віла хуртовина⁴³), бурхав хóлодний вітер та крутив снігом, а Васількові згадалась тёпла, ясна ба́тькова ха́та. Ох, коли б хоч ви́їхати з цьóго мёртвого лісу, побáчити дорóгую ха́ту... Васілько торкнóв⁴⁴) кóней: кóні рúпили з мiсця і нешвидко побрели по глибóкому снігу. Алé що це? Васілько ви́разно побáчив свою ха́ту. Йому ви́далось, що в малéньких вікнах блiмнув⁴⁵) о́гoнь. Васілько зрадів і повернуv до ха́ти. То був ку́щ, обси́паний снігом, і здалека вида́вся ха́тою. Васілько й рúки опу́стив. Що тут чини́ти? Він глiнув навкруги: здо́рові дуби́ стояли в лісі, мов страхо́ви́ця, і звiдусю́ди⁴⁶) простяга́ли до ньóго цупкі чо́рні гіл́ки. Васількові здало́ся, що то мерці, закúтані білим покривáлом, простяга́ють до ньóго свої рúки. Йому стало стра́шно. Нараз щось зiрва́ло Васількові ша́пку з голо́ви, хóлодний сніг посiпався йому на го́лову... То гілля́чка зачепи́ла ша́пку і зби́ла її в сніг. Тiльки Васілько нава́жився зли́зти з ко́ня по ша́пку, як десь да́леко почу́лось: а-у-у-у! — і луно́ю покотíлося в лісі. — А-у-у-у! — відгукну́лося з дру́гого бо́ку і до́вго не вга́ло.

Васілько похóлов з о́страху. Во́лосся полі́зло догори́, се́рце перестáло стúкати в гру́дях. Він в не́сті́мі⁴⁷) затя́в⁴⁸) кóней і зник помі́ж дере́вами.

Васілько вїїхав на узлісся^{48a}). За лісом було поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Васілько побачив хрест і зрадів. “Адже я на дорозі. . . Це дорога до села, де живе мій дядько. . . Недалеко до села. . .” Васілько вїїхав на дорогу. Але що це за вогники блімають під лісом? Що це чорне ворухнеться в снігу? Враз коні жахнулися і сіпнули вбік. “Вовки!” — подумав Васілько. Він щосили затяв коней і вхопився за гриву. Переляканий, без шапки, заporошений снігом, мчався Васілько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ними навздогінці⁵⁰) бігли два вовки, вигинаючи сірі хребті.

А хуртовина віла, крутила снігом та замітала їх сліди. . .

3.

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер стих і чистий свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво в білу сорочку.

Скоро розвіднілось, Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Васілька. Олена намагалася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та не весело було на серці в Якіма і в Олені. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Васілька. Але всюди було рівно, біло: сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього. Вони вїїхали в ліс. Олена пильно дивилась межі дерев: їй все здавалося, що вона бачить то сани, то світку Василькову, то кінські ноги. . .

— Коли б хоч їхав хто, — обізвався Яким, — розпитали б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось чоловіка однією конячкою.

Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати.

— Я бачив зламані старі сани, — сказав той. — По-
дайтесь лісом управоруч⁵²).

— Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини!
— заголосила Олена. Той крик серця болісною луною роз-
лігся в Якімовому серці.

Ще здалеку замаячили⁵³) на дорозі поламані присі-
пані снігом сани. Яким чим скоріше під'їхав до саней.
Олена перша зіскочила й почала припадати до саней та
тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову.
“Так, — думав він, — Василька з'їли вовки...” Наріз
щось під'їхало. Яким озірнувся і не хотів вірити своїм
очам. Перед ним стояли його коні, а на саннях сидів Петро,
братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — скрикнув Яким.

— Та хазяїн послав мене по вапні сани. Я мав їх від-
везти вам до двора. Василько обломився вчора, збився з
дорogi і ледве добився до нас уночі.

— То Василько живий?! — скрикнули разом Яким
й Олена.

— Авже ж живий! Оце недавно поїхали вдвох з на-
шим Омельком додому.

— Чи ти не брешеш?!

— Хіба ж я пес — брехати! — образився Петро.

Зраділи бідлашні⁵⁴), що син живий.

Петро взяв на свої сани поламані санки, Олена при-
мостілася на Якімових. Яким виїхав⁵⁵) на коні, поспі-
шаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з
радіости, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали
вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

Михайло Коцюбинський.

ПОЯСНЕННЯ:

Слова:

1) **кипіла** — швидко, скоро робили; 2) **тріщав** — тріщало дерево, що горіло; 3) **сичав** — шипів; 4) **ріпнули** — закрипіли; 5) **удався** — звернувся; 6) **перего́дом** — пізніше; 7) **завідна** — поки видно, завчасу, до часу як стемніє; 8) **завда́ток** — аванс (кеш); 9) **в по́драних** — в подёртих; 10) **пода́вся** — пішов; 11) **ямка** — невелике заглиблення в снігу; 11а) **гли́цею** — голками.

12) **пропа́сниця** — недуга, що трясé людиною; тут: ялінка трусилась (**тремтіла**); 13) **ла́годь** — приправляйся, збирайся; 14) **хапáйся** — поспішай, роби́ скоро; 15) **не́рано** — пізно; 16) **не га́йся** — не затриму́йся, не роби́ поволі; 17) **на́дяг** — одягну́в; 18) **з двору́** — з подві́р'я; 19) **ві́трєць** (зменш.) від — вітер; 20) **миша́сті** — сірі як миш; 21) **в за́токи** — скóвзались на бо́кі доро́ги; 22) **скі́неш о́ком** — гля́неш, охо́пиш о́ком; 23) **вороння́** — табу́н, згра́я воро́н; 24) **зді́ймало́ся** — зрива́лося; 25) **вбо́кнув** — крикну́в на коні: "вьо!", нагна́в ко́ней; 26) **підт́юпцем** — не дуже́ скоро побі́гли; 27) **в за́мєтах** — в на́сипах сні́гу; 28) **сто́рчакá** в сні́г — сто́рч голово́ю в сні́г; 29) **копи́лі** — дере́в'яні висту́пи, вбі́ті в поло́зкі са́нєй і до них прикрі́плене сиді́ння; 30) **васа́г** — сиді́ння на са́нях! 31) **на́різно** — окре́мо; 32) **за́міта́в** — вирі́внював і заси́пав всі́кі слі́ди доро́ги; 33) **дале́чінь** — да́ль, відда́ль, дале́кий про́стір; 34) **посу́теніло** — стемні́ло, ста́ло те́мно; 35) **навмання́** — куди́ попáло; 36) **навпросте́ць** — про́сто; 37) **соб** — до се́бе, влі́во; 38) **цабе́** — від се́бе, впра́во: так керу́ють вола́ми; кіньми: **ксо́бі** — влі́во, **геття́** — впра́во; 39) **лівору́ч** — влі́во; 40) **мая́чили** — приви́джувались; 41) **брьо́хаючись** — бродя́чі в на́сипах сні́гу; 42) **по кучугу́рах** — по ку́пах, по на́сипах сні́гу; 43) **хуртові́на** — бу́ря; 44) **торкну́в** — до-

торкнўвся батіжком; 45) **блімнув** — засвітився; 46) **звідусюди** — зо всіх боків, зо всіх сторін; 47) **в нестямі** — з переляку; 48) **затяв** — ударив; 48а) **на узлісся** — на край лісу; 49) **сіпну́ли** — шарпну́ли, кинулись; 50) **навздо́гінці** — слідом, щоб догна́ти; 51) **рипі́ли** — скрипі́ли; 52) **управору́ч** — вправо; у пра́вий бік; 53) **замаячи́ли** — привиді́лись; 54) **бідолáшні** — бідні; 55) **вбо́кав** — поганя́в.

Основні частини оповідання:

Вмальовується в нім сім картин: 1. Родина Якіма у Святий Вечір сумна́; 2. Радісна картина: Якім продає ялинку і має гроші. 3. Василько везе ялинку до пана; 4. Василько вертається додому і в лісі заблудів: блукає в лісі. 5. Родичі журяться і їдуть шукати Василька. 6. Василько живий і радість родичів; 7. Василько оповідає родичам про свої пригоди в лісі.

Питання:

1. Хто був Василько?
2. Чи добре він зробив, що повіз ялинку?
3. Чи мав хлопець відвагу їхати?
4. Кому́ Василько хотів зробити радісний Святий Вечір?
5. Яка пригода трапилась йому́ в лісі?
6. Який кінець оповідання: сумний чи веселий?

Завдання:

1. Мої пригоди в лісі.
2. Василько оповідає про свої пригоди в лісі.
3. Яка різниця у святкуванні Святого Вечора: Василька і його́ родичів?

Я л и н к а

Раз я взўвся в чобіткі¹),
Одягнуўся в кожушінку²),
Сам запригся в саночки
І поїхав по ялінку.
Лёдве я зрубáти встиг,
Лёдве став ялінку бра́ти,
Як на мене за́йчик плиг³)!
Став ялінку одніма́ти⁴).
Я сюди́, а він туди́⁵).
— Не відда́м, кричи́ть, ніза́що!
Ти ялінку посади́,
А тоді рубáй, леда́що!
Не відда́м, і не проси́!
І цяцька́ми⁶) мо́жна гра́тись:
Поруба́єте ліси́,
Ніде бу́де і схова́тись.
А у лісі скрізь вовки́,
І ведме́ді, і лиси́ці
І воро́ни, і граки́⁷),
І розбі́йниці сини́ці.
Стра́шно ста́ло... — Ой, пусти́!
Не держи́ мене́ за по́ли⁸),
Лю́бий за́йчику, прости́...
Я не бу́ду бі́льш ніко́ли⁹).
Нізько, нізько я вкло́нівсь,
Іще ни́жче ски́нув ша́пку...
За́йчик ве́село всміхну́всь
І пода́в сіре́ньку ла́пку.

О. Олесь.

П О Я С Н Е Н Н Я.

Слова:

1) в **чобіткі** — зм́еншене від **чобіт**, взуття на но́ги діт́ей з до́вгими халя́вками, до́вшими як у чере́вїка; 2) в **кожу-шінку** — в ко́жущок, в ху́тєрко; 3) **як на ме́не за́йчик плиг!** — за́йчик скóчив на хлóпчика, що зруба́в ялі́нку; 4) **одні-ма́ти** — ви́дира́ти, ви́дбира́ти; 5) **я сю́ді, а він ту́ді** — я до се́бе, а він до се́бе; я в оди́н бі́к, а він у дру́гий бі́к тягну́в ялі́нку; 6) **цяцкáми** — забавкáми; 7) **гракі** — чо́рні пта́хи, крукі; 8) **за по́ли** — за ни́жчу пе́редню ча́стїну ко́жущка; 9) Я не бу́ду бі́льш ні́коли рубáти ялі́нки.

Головна думка твору:

Хлóпчик, що пішо́в у лі́с рубáти ялі́нку, живе́ в селі́. І лі́с йому́ чужий. В лі́сі живе́ за́йчик, що потребу́є за́хисту від воро́гів. Тому́ ко́жне дере́вце́ йому́ доро́ге, особли́во ялі́нка з її кри́слáтими ві́тами аж до землі́, під я́кими за́йчи-кові до́бре хова́тись. І хлóпчик не ма́є пра́ва рубáти чужу́ (за́йчикову) ялі́нку без за́йчикового до́зволу. Тим бі́льше, що він ялі́нки й не са́див, не догляда́в її. І тільки тоді́ за́йчик дозво́лиє хлóпчикові в́зяти ялі́нку, коли́ він пе́ред за́йчи-ком ви́бачився й попроси́в, щоб за́йчик його́ відпусти́в, запевни́вши його́, що бі́льше він без до́зволу не бу́де рубáти ялі́нки.

Пита́ння:

1. Хто пої́хав по ялі́нку?
2. Яка́ приго́да з ним ста́лась?
3. Чим за́йчик поясню́вав, що хлóпчик не повинен ру-ба́ти ялі́нки?
4. Як хлóпчик поста́вився до за́йчика?
5. Чи хлóпчик призна́в свою́ вину́?
6. Чим скінчи́лась ця приго́да з за́йчиком?

Завда́ння:

1. Перекажі́ть ві́ршика свої́ми слова́ми.
2. Чи мав ра́цію за́йчик не дава́ти хлóпчикові ялі́нки?
3. Яке́ значе́ння ма́ла ялі́нка для хлóпця, коли́ він ви́брався сам за не́ю аж до лі́су?

М О Р О З

(Народня казка).

Був собі Дід і Баба. У Діда була донька і в Баби була донька. Отож, у Баби була пасербиця¹⁾ та її рідна донька. Рідну вона любила. І що рідна не зробить, за все те її по головці поглядять, похвалять і скажуть, яка вона розумна та роботяща. А пасербиця, як тяжко і старанно не робить, -- нічим вона мачусі²⁾ не догодить, бо все не так, все погано. І мачуха пасербицю дуже не любила.

Одного разу задумала мачуха зовсім позбутися пасербиці.

— Вези, вези, старий, її, куди хочеш, тільки б мої очі її не бачили, тільки б мої вуха про неї не чули! Та не вези ти її до рідних у теплу хату, а вези її дорогою рівно, а там звернеш із дороги направо і просто до густого лісу, до тієї сосни, що стоїть на горбочку.

Старий дуже зажурився, заплакав, але побоївся заперечити. Посадив дочку на сани, повіз у ліс і посадив під сосною, перехрестив, поцілував, а сам — швидко додому, щоб не бачити, як дочка вмирати буде.

Залишилась бідолашна³⁾ дівчина і зо страху аж тріскається. Хотіла було встати та сил не мала, бо так змерзла, що аж зуби цокотіли⁴⁾ . . .

Але раптом вона чує: біля неї на яліниці тріпцять Мороз, з яліниги на ялінку перескакує й опинився на тій сосні, під якою сиділа дівчина, і питає її:

— Чи тепло тобі, дочко?

— Тепло, тепло, дідусю Морозе!

Мороз почав спускатися ніжче й потріскувати ще дужче. І згодом⁵⁾ знову питає у дівчини:

— Чи тепло тобі, дочко? Чи затишно⁶⁾ тобі, люба?

А дівчина ледве дихає від холоду, але не признається:

— Тепло, дідусю Морозе, тепло, рідний!

Мороз ще сильніше затріщав, ще дужче заляскав по сосні й питає у дівчини:

— Чи тепло тобі доню, чи затишно тобі, люба?

Дівчина вже замерзала й ледве чує⁷⁾ промовила:

— Ох, тепло, тепло, дідусю Морозе!

Жаль узяв Дідуся, і він закутав дівчину в хутро й відігрів⁸⁾ її. А потім він приніс їй високу та важку скріплю⁹⁾, повну всякого добра. Сіла вона в хутрі на скріпні весіла і гарна. Тоді наблизився до неї Мороз і поглядає на гарну дівчину. Вона привітала Дідуся, а він подарував їй сукню, віншиту сріблом і золотом. Убравшись у сукню, дівчина стала така гарна, що й пером не описати. Сидить і пісню співає.

А ма́чуха вдо́ма по ній помі́нки¹⁰⁾ справля́є, млинці́в¹¹⁾ напекла́ й ка́же чолові́кові:

— Їдь, старій, і привези́ своєю́ дочку́. Будемо́ її хо́вати¹²⁾.

Старій поїхав, а пє́сик під столóм:

— Гав-гав!... Дідову дочку́ в срі́блі-зо́лоті везу́ть, а ба́бину дочку́ жени́хи не беру́ть!

— Мовчи́, дурний! На, млине́ць і кажи: — Ба́бину дочку́ жени́хи беру́ть, а дідової са́мі кісточкі́ везу́ть¹³⁾!

Пє́сик із'їв млинця́ та й зно́ву:

— Гав-гав!... Дідову дочку́ в срі́блі-зо́лоті везу́ть, а ба́бину дочку́ жени́хи не беру́ть!

Баба йому і млинці давала й біла його, а пѣсик — все своє¹⁴):

— Дідову дочку в сріблі-золоті везуть, а бабину дочку женихи не беруть!

Ріпнули¹⁵) ворота, розчинилися двері, несуть скріню важку-преважку та високу... іде пасербиця, як велика пані сяє. Мачуха глянула й руками розвелá.

— Зараз запрягай старій і ліпших коней та вези мою дочку в ліс на те саме місце!

Повіз старій бабину дочку в той ліс і посадив її на те саме місце...

А Мороз у далині вже потріскує та з ялинки на ялинку перескакує і ближче та ближче підбігає й бабину дочку вітає:

— Чи тепло тобі, моя дівчино, чи змерзла ти, моя голубко?

— Ой, Морозе, мені дуже зімно.

Мороз почав нижче спускатися та дужче потріскувати.

— Чи тепло тобі, дочко, чи загілась ти вже, мої дівчино?

— Іди геть від мене! Хіба не бачиш, що в мене руки й ноги відмерзають!

А мороз спустився ще нижче й питає:

— Чи тепло тобі, дівчино?

— Геть іди і згинь, поганий Морозе! — зі злістю промовила бабина донька й з місця¹⁶) задубіла на смерть.

А вдома мати її каже до свого чоловіка:

— Старій, запрягай найліпших коней і їдь у ліс та привозь мою дочку. Гляди тільки, саней не перекинь і скріні не розбий!

А пѣсик під столóm:

— Гав-гав! Дідову дочку женихí свáтають, а ба́биної дочкí лиш кісточкí в мішкú везу́ть!

— Не брешí! — ка́же ба́ба, — на, періг, та скажí: — ба́бину дочку в сріблі-зо́лоті везу́ть!

Розчинíлися ворóта, старá ви́бігла дочку зустрíча-ти. Алé, за́мість сріблом-зо́лотом обдарóваної донькí, об-няла вона́ тíльки її за́костенíле¹⁷⁾ тіло. Запла́кала, заго-лосíла за́здрісна ма́ти, зрозумíла сво́ю несправедлíвість, алé бу́ло вже пізно.

П О Я С Н Е Н Н Я.

Слова́:

1) **па́сербиця** — не рíдна донька́; 2) **мачу́ха** — не рíдна ма́ти; 3) **бiдола́шна** — бiдна; 4) **цокотáли** — від хо́лоду тру-сiлася нiжня губá i зúби нiжнi стúкали об ве́рхнi; 5) **зго́дом** — пі́зніше; 6) **за́тишно** — спо́кійно i при́ємно; 7) **ле́две чу́тно** — тiхо; 8) **вiдiгрі́в її** — від хо́лоду до теплá на́верну́в; 9) **скрі́ня** — ку́фер вели́кий, в якому дiвчина склада́є на від-даннi свiй посáг (вiно) i як одру́житься, заби́рає ту скрі́ню з собо́ю; 10) **помі́нки** — приготува́ння, щоб спра́вити по поме́ршiй донцi обiд; 11) **мли́нцi** — ко́ржики з ті́ста на па́те́льнi (сковоро́дi) сма́женi; 12) **ховáти** — по́хорон спра́вляти, в моги́лу (у грiб) опу́ска́ти; 13) **самі кісточкí везу́ть** — задубі́лу, замéрзлу на кісткi везу́ть; 14) **а пѣсик — все сво́є** — все одну́ й ту саму́ думку вислóвлює; 15) **Рíпнули** — заскри́пили; 16) **змі́сця** — яксти́й, ра́птом, в тiй хви́ли; 17) **за́костенíле** — замéрзле на кістку.

Головна́ думка́:

Дiд i дiдова дочка́ бу́ли до́брi, працьовiтi i справедлi-вi. Ба́ба й ба́бина донька́ бу́ли злi, лiнiвi i за́здрiснi. Тому́ до́ля (Дiд Морóз), за до́бро i пра́цю ще́дро ви́нагородила дiдову доньку́ й тя́жко за зло пока́рала ба́бу й ба́бину доньку. Ото́ж, до́бре робí, до́бре й то́бi бу́де.

Питання:

1. Хто була пасербиця, чия донька?
2. Хто була мачуха й комусь вона такою приходилась?
3. Кого баба не любила?
4. Що баба задумала?
5. Що зробив дід із своєю донькою?
6. Як поводитись із Морозом дідова донька?
7. Як із ним поводитись бабина донька?
8. За що винагородив Мороз дідову доньку?
9. За що він покарав бабину доньку?
10. За що задумала баба згубити дідову доньку?
11. Хто був заздрисний — Дід чи Баба?
12. За що покарав Мороз Бабу?

Завдання:

1. Розкажіть цю казку так, ніби її розповідає дідова донька.
2. Опишіть цю казку своїми словами.
3. З'ясуйте на письмі головні думки цієї казки.

З а й ч и к и

Метé і метé¹⁾.
Для зайчиків — пуста²⁾:
Минулась капуста,
Нічого нідé.
Мороз — без ослабку³⁾
Вже мало не плачуть...
Все бігають, скачуть,
Постукують в лапки⁴⁾...
Хухнуть та потруть⁵⁾,
Та все надарémно...
Ах, як неприémно,
Що лапок не чуть⁶⁾!...

Олекса Стефанович.

П О Я С Н Е Н Н Я.

Слова:

1) **метé і метé** — безперестánку падае сніг і вітер ним замітає і вигладжує поле; 2) **для зайчиків** — **пўстка** — сніг усé поле покрів і зробив із ньóго пустýнню і для зайчиків нема жáдної поживи; 3) **морóз** — **без осла́бку** — це́бто морóз áні на хвілью не змéншується, не ослаба́є (“без осла́бку”); 4) **посту́кують в ла́пки** — це́бто зайчик змерз у ла́пки і щоб загріти їх, він б’є ла́пкою об ла́пку; 5) **ху́хнуть та потру́ть** — ху́хають те́пле повітря з ро́тика на ла́пки і труть ла́пку об ла́пку, щоб загріти їх; 6) **що ла́пок не чу́ть** — ла́пки так позамерза́ли, що від хо́лоду позатерпа́ли, і зайчик вже не чу́є сво́їх ла́пок.

Головна думка:

Бідні зайчики! Зимóю їм дуже тяжко: їжу з-під снігу тяжко добува́ти; а до то́го ще й морóз їх тісне, що лё́две витриму́ють.

Питання:

1. Хто метé і метé?...
2. Чо́му зайчикам мину́лась капўстка?
3. Хто ма́ло не пла́че?
4. Чо́му зайчикам вихо́дить усé надарéмно?

Завдання:

1. Як живéться зимóю зайчикам?
2. Зимá в степу́?

ДІВЧИНА З СІРНИКАМИ

1. Дівчинка-сиротá на вулиці.

Надворі був страшний холод, завірюха крутила снігом, й ніч насувалася, остання ніч старого року, саме на Маланки.

У таку темну та холодну ніч, коли добрий господар і пса не вигнав би з хати, вбога дівчина, боса, блукала зуплицею. На ній, правда, були черевіки, коли вона виходила з хати, але ненадовго; вона взяла була матеріні старі та великі і не зглянулась, як дуже скоро їх загубила, перебігаючи через вулицю, бо саме тоді перестрілись дві карети¹⁾, що їхали одна на зустріч одній і трохи не переїхали дівчини. Тоді, втікаючи від коней, вона загубила один черевік і ніяк не могла його знайти, а другий взяв якийсь проїждисвіт, кажучи, що в тому черевіку він буде колисати своїх дітей, як колись діждеться їх.

І тоді пішла бідна дівчинка по холодному камінні, ступаючи мокрим, босими ноженнями, червоними і аж синіми від холоду. У неї у квартирі²⁾ було чимало коробочок сірників, а одну коробочку вона держала в руці, сподіваючися, що ось-ось хтось у неї купить. Та на цей раз ніхто не питав сірників, і нічого вона не вторгувала за цілісінський день.

Голодні й перемерзла з холоду, ледве йшла бідна дитина і здавалась вона дуже переляканою й заштурханою³⁾. Сніг укривав її довге кучеряве волосся, що так гарно огортало шию і плечі. Та вона не дбала про свою дівочу красу. З усіх вікон лилося променісте⁴⁾ світло, і по всіх улицях чувся запах смачної смаженої гуски. Сьогодні був святій великий вечір напередодні Нового Року, і думка про це свято все роїлася⁵⁾ в голові дівчини.

У куточку між двомá будінками, що з них одін виходив на вулицю трóхи дáлі, ніж другий, дівчина сіла трóхи спочити.

Вона вся зігнулася, підгорнувши під себе холодні ноженята, а холод усé дужчав і дужчав: вона не наважувалась іти додóму, бо ні цента⁶⁾ не вторгувала, і їй нічого булó нести додóму.

Вона знала, що до́ма вітчим⁷⁾ її бітиме і що там однаково холодно, бо через дра́ну стріху⁸⁾ вітер сту́дів⁹⁾ хату, не зважаючи на те, що більші щілини були позату́лювані соломою й ганчірками¹⁰⁾.

У дівчини рученята зовсім задубіли.

2. Дійсність і уява дівчинки.

Бо́же, як би га́рно булó засвітити хоч одін сірні́чок! Мо́же б він хоч трóхи обігрів посинілі пáльчики.

Та вона спі́рну не наважувалась вийняти сірні́к, засвітити його й погріти задубілі рученята від лю́того холоду. Пі́тім бідна дитина такі вийняла одін. “Чи́рк!” — і засвітіла. Вона прикри́ла сірні́к долóною. Як сірні́к спалахну́в¹¹⁾! як він га́рно пала́в¹²⁾! Він світі́вся те́плим і ясним по́дум’ям, мов невеличка сві́чечка, коли її огорну́ти рука́ми. Це булó дівне, чарівне сві́тло: дівчині ввижа́лося¹³⁾, ніби вона сидіть перед вели́кою залі́сною гру́бою¹⁴⁾, га́рно окóваною залі́зом й оздо́бленою міддю, вогóнь так лю́бо¹⁵⁾ горів, що дитині схоті́лося простягну́ти но́ги й погріти їх — аж сірні́к погас. Гру́ба де́сь зникла, — і дівчинка сиді́ла з мале́сеньким недога́рком¹⁶⁾ сірні́ка в рука́х.

Вона засвітіла дру́гий сірні́к; він горів і яснів, і те місце сті́ни, куди па́дало сві́тло, ста́ло прозо́ре, мов скло. Мо́жна булó диві́тися про́сто в се́редину кімнати,

посеред якої, на чісто засланому блискучою білою скатертю¹⁷⁾ столі, різно стояв гарний посуд і пахла¹⁸⁾ смачним запахом смажена гуска, начинена яблуками та сливками. І що було найдивніше, так це те, що гуска вістрибнула¹⁹⁾ з полумиска додолу, і, хитаючись, подібала з ножом і виделкою в спині простісінько до бідної дівчини. І саме тоді сірник погас, і перед дівчиною знову стояла товста, холодна, кам'яна стіна.

Вона ще засвітила сірник, і їй тепер увижались діти під чудовою святковою ялинкою. Ялінка була далеко більша і багато краще завітчана ніж та, яку вона колись на Свят-Вечір²⁰⁾ бачила через скляні двері у якогось то багатиря. Тисячі свічок на зелених вітах, сила малюнків, які вона бачила за вікнами у крамничках, визирали звідусіль: і дитина простягла до них угору обидві руки. . . Тоді погас сірник. Свічки на ялинці стали підійматися все вгору та вгору і вже здавалися ясними зорями на темному небі. Одна з них упала додолу, лишаючи за собою довгу вогнисту смужку через усе небо.

— Хтось умер, — промовила дівчина, бо так вона чула від своєї бабусі: це була єдина приятелька до неї людина, яка вже давно була на тому світі.

Бабуся раз-у-раз казала:

— Коли котиться з неба зірочка, тоді чийсь душа йде до Бога.

Ще раз черкнула дівчина сірником, і знову кругом стало світло, і посередині сядва стояла її стара бабуся — така осяяна та приятелька.

— Бабусю, — гукнула дівчинка, — візьми мене до себе. Я знаю, що ти зникнеш, як зникла тепла грубка, смачна гуска й велика чарівна ялінка.

Швидкс засвітіла вона відразу всю рєшту сїрників, що ще були в коробочці, бо їй так хотїлося, щоб бабўся липїлася з нєю. І сїрники так яскраво палали, що було яснїше, як у найяснїший день.

Нїкóли бабўся не була така гáрна, така чудóва. Вона взяла на рўки малу дівчину і полїнула з нєю далєко-далєко вгóру, у край сáйва і радощів, кудї нема стєжки для хóлоду й переляку; вона понєсла бідну дитїну у Бóжий рай.

3. Зустріч новóго рóку.

І тїльки в кутóчку коло будїнку сидїла рáнїшньою хóлóдною порóю малєнька дівчинка з рум'яним обличчям і весєлим посміхом на устáх. Вона замєрзла в остáнній день старóго хóлóдного рóку. І новорічний рáпок показáв лўдям малєнький трўпик з пáчкою сїрників і однїєю спáленою коробочкою.

— Мабўть вона хотїла погрїтися, — казáли лўди.

І нїкóму не спадáло на дўмку, як багáто чарівнóго бáчила ця дитїна, у якóму сáйві вона зустрїчає із своєю бабўсею цей новїй рїк.

Ганс Христїян Андерсен.

П О Я С Н Е Н Н Я.

Словá:

1) **карєта** — крїтий пóвїз; 2) **хвартўх** — надївається пóвєрх бóягу задля охорóни йогó (англ. *apron*); 3) **заштўрханою** — прибитою, понїженою; 4) **променїсте** — сáюче, яркє; 5) **роїлась** — здавáлась, перебувáла, впєрто носїлась; 6) **нї цєнта** — нї грóшá, нїчóго; 7) **вїтчїм** — нерїдний бáтько; 8) **через дрáну стрїху** — через дїрáвий дах; 9) — **студїв** — вихóлóджував; 10) **ганчїрkáми** — рїзними непо-

трібними шматками матерії; 11) **спалахну́в** — ра́птом заго-
рівся; 12) **пала́в** — я́рко, си́льно горі́в; 13) **ввижа́лося** — ви-
дава́лося; 14) **залі́зна гру́ба** — залі́зна пі́ч для огріва́ння по-
ме́шкання; 15) **лю́бо** — га́рно, чудо́во, прие́мно; 16) **недо-
га́рок** — недогорі́вший сі́рник; 17) **ска́тертю** — обру́сом;
18) **паші́ла** — си́льно па́хла; 19) **ви́стрибнула** — ви́скочила;
20) **Свят-Вечі́р** — свя́тий ве́чір напередо́дні Різдва́ Христо́-
вого.

Що хотів сказа́ти письме́нник?

Ганс Христі́ян А́ндерсен — да́нський письме́нник (1805—1875), що пи́сав чудо́ві казкі́ для діте́й. Ді́ти ду́же його́
тво́ри любі́ли, бо він розкрива́в ді́тям чарі́вний сві́т уя́ви
й ка́зки; розкрива́в їм та́кож любо́в до найбі́дніших діте́й і
глибо́ко співчува́в їх го́рю, як напри́клад, у ці́й ка́зці спів-
чува́в го́рю дівчи́нки. Тому́ 'са́ме ця ка́зка про дівчи́нку з
сі́рника́ми і сви́дчить про вели́ку любо́в А́ндерсена до не-
ща́сної сироти́, що загі́нула у мрі́ях про кра́щий сві́т, про
яли́нку і про свою́ улю́блену покійну бабу́сю, що взя́ла свою́
вну́чку до се́бе.

Пита́ння:

1. Чого́ дівчи́нка му́сила блука́ти на моро́зі і продава́ти
сі́рники́?
2. Чого́ вона́ була́ бо́са?
3. Яку́ прие́мність робі́ли дівчи́нці запале́ні сі́рники́?
4. Яку́ раді́сть робі́ли ї́й во́гники від сі́рників?
5. Хто ви́нен, що дівчи́нка загі́нула?
6. Які́ карти́ни ввижа́лись дівчи́нці від горі́ючих сі́рни-
ків?

Завда́ння:

1. Перекажі́ть свої́ми слова́ми цю́ ка́зку.
2. Мо́же, ді́ти, хтось із вас пригада́є собі́ поді́бну при-
го́ду?
3. Напиші́ть оповіда́ннячко на цю́ са́му те́му.

Я л и н к а

I.

Не лишé міста́ і сéла,
Людські сéла і міста́,
Облетіла вість весéла
Про спові́того Христá, —
Скрізь пронéслася по світі,
Скрізь той вітер¹⁾ пролетів. . .
Як рокóчуть²⁾ верховіття
Розколісаних садів!

Од стебліни при дорóзі
До хмарíни угорí
Все у радíсній тривóзі
З довгождáної зорí.
Всюди радíсть господáрить³),
Все дарí приготóвля...
Як ті “цáріє со дарí”⁴),
Поспішає вся землá
Привітáти немовлá.

II.

А найбíльше з дарáми кваплíве⁵),
А найбíльше щаслíве, ясáве⁶) —
Цáрство зелéне, шумлíве⁷),

Шумлíве та кучéряве.

Найбíльша радíсть в прирóді —
Зелéная⁸) радíсть лiсiв i садiв...
Вгинáтися бóдуть од квітiв, плодiв
Столi у Господнiй госпóді!⁹)

.
Сливи щоднá наливáються сóлодом¹⁰),
Сливи солóдкими стáли, як мед;
Грúшi мiж вiтами свiтяться зóлотом,
Грúшi запáлять зелéний намет¹¹).
Свiтиться грúша i яблóко свiтиться...
Квiти конвáлій питаються вас:
“Гáрна для Пáнни Пречiстої¹²) кiтиця
Бóде з пахúчих, роздзвóнених¹³) нас?”
Вiшнi залляли зелéне метéливо¹⁴)
Радíсно-краплим¹⁵), червóним дощém¹⁶)...
Кóжня квiтка i кóжне дéрево
Дари готóє в таёмний Бетлém¹⁷).

III.

В краю, де півночі вляда¹⁸⁾,

В білому полі одна, —

Тільки ялінка сумна,

Тільки ялінка не рада.

“Добре їм там,

Під небом ласкавим¹⁹⁾,

Під сонцем яскравим...

Що ж я йому дам?

Ні ягодинок, —

Тільки сніжинки оці,

Тільки сніжинки...”

Але що це — сніться чи ява?²⁰⁾ —

Хтось ялінку світлом заливá,

Хтось крилом од вітру закривá —

І голублять розласкавлені слова²¹⁾:

“Не журися, моя сиротó,

Не сумуй, деревце моє гóже²²⁾: —

З цього часу без тебе ніхтó

Не ославить Нарóдження Бóже²³⁾.

Як осяси ти свято Різдвá,

Як усі тобі б́дуть радіти! —

А найбільше — найменші ества²⁴⁾,

А найбільше радітимуть діти.

Як ти вмітимеш вабити їх,

Як ти кр́сно для їхньої втіхи

Позолóтиш на гілках своїх

Помарáнчі, цукérки, оріхи!

І не б́дуть оці льодові²⁵⁾,

А полум'яних²⁶⁾ сі́ла-силéнна²⁷⁾

Загорі́ться зірок на тобі,

Моя з віку до віку зелéна!

Не журіся ж, ялі́нко ма́ла,
Коро́лівно Різдв'я́ного св'я́та: —
До сьо́годні ти бі́дна бу́ла, —
Від сьо́годні ти бу́деш ба́гата!

О. Стефанович.

П О Я С Н Е Н Н Я :

Слова́:

1) **той вітер** — це́бто та “вість весела́”; 2) **рокочуть** — хвилю́ються, почу́вши ту вість, що ві́тром пронесла́ся по дерева́х; то́му вони́, розго́йдані (розко́лісані) тим ві́тром, шумля́ть (рокочу́ть); 3) **господари́ть** — господарю́є, приправля́є дару́нки для немовля́ти; 4) **“ца́ріє со да́ри”** — це ви́слів із коля́дки “Ой, ви́дить Бог, ви́дить Тво́рець”, що розпо́відає про трьох коро́лів, що принесли́ немовля́ті Ісýсові да́рі; 5) **ква́пливе** — що за́надто ква́питься, поспіша́є, — швидко́, поспі́шне, спі́шне; 6) **яса́ве** — від яса́ти, це́бто ра́дісно ска́кати, з ра́дості підска́кувати — ска́ку́че, ско́чне; 7) **зеле́не, шумлі́ве** — зеле́ні сади́ і ліси́ шумлі́ві (з ра́дості); 8) **зеле́ная ра́дість лі́сів і сади́в** — це́бто ра́дість зеле́них лі́сів і сади́в; 9) **у Госпо́дній госпо́ді** — це́бто у до́мі Го́спода Бо́га, у місці наро́дження Ісýса Хри́ста. Те місце приза́чене Бо́гом, і воно́ ста́ло до́мом Госпо́днім, Йо́го госпо́дою; 10) **со́лодом** — со́лодощами, стаю́ть со́лодкими; 11) **гру́ші запáлять зеле́ний наме́т** — тре́ба розу́міти: гру́ші між ві́тами сві́тяться зо́лотом; оскі́льки вони́ сві́тяться, то вони́ свої́м зо́лотим бли́ском осві́тять і зеле́ний наме́т, зеле́не ша́тро, зеле́ні верхові́ття дере́в, спле́тені між со́бою, і тво́рять ніби зеле́не ша́тро, наме́т; 12) **для Па́нни Пречі́стої** — для Пречі́стої Діви Ма́рії; 13) **роздзвоне́ні** — охо́плені го́лосною, дзві́нкою ра́дістю; 14) **ви́шні залля́ли зеле́не мете́ливо** — ви́шні залля́ли хвилю́ючі, розго́йдані зеле́ні ві́ти дере́в; 15-16) **ра́дісно-кра́плим черво́ним доще́м** — ра́дісними кра́плями черво́них ви́шень, ніби кра́плями черво́-

ного дощү; 17) **Бетлём** — Віфлеём — місце (і місто) народження Ісуса Христа; 18) **півночі влада** — влада північного холоду, морозів, глибоких снігів ("біле поле"); 19) **під небом ласкавим** — під теплим небом яскравого, гарячого сонця; 20) **яв́а** — уява, те, що людина може собі тільки уявити, вифантазувати; 21) **і голублять розласкавлені слова́** — ялі́нка на півночі відчува́є, що хтось її голубить, пестить ласкавими словами; 22) **го́же** — га́рне, хоро́ше; 23) **Наро́дження Бо́же** — наро́дження Ісуса Христа; 24) **найме́нші еств́а** — найме́нші істо́ти, створі́ння, це́бто діти; 25) **льодо́ві** — це́бто сніжи́нки, півні́чний лід, оздо́би з льо́ду; 26) **а полум'яних** (тре́ба: полум'я́них) **зіро́к** — горіючих, гарячих, вогня́них; 27) **си́ла-си́ленна** — вели́ка си́ла, ду́же ба́гато.

Зміст:

Ялі́нка, ко́лі ще не бра́ли її до ха́ти на Різдв'я́ні Свя́та, зажури́лась, засумува́ла, що всі дерева́, кві́ти ма́ють чимсь приві́тати наро́джене́го Ісуса. Тільки вона́ не мо́же ні́чим ви́явити сво́єї ра́дості і взя́ти у́часть у та́кім вели́кім свя́ті. І Бог її поті́шив тим, що й вона́ від то́го дня, ко́лі наро́дівся Ісу́с, візьме́ у́часть у ті́м свя́ті, ста́не коро́лівною то́го вели́кого Різдв'я́ного свя́та: її бу́дуть бра́ти до ха́ти, га́рно приби́рати найрі́зномані́тнішою оздо́бою і дару́нками. І вона́ ті дару́нки бу́де дава́ти ді́тям. І відто́ді з невідо́мості ялі́нка попа́де в ко́жну ро́дину і там прикра́шена ста́не найкра́щою й найбага́тшою з усі́х дере́в.

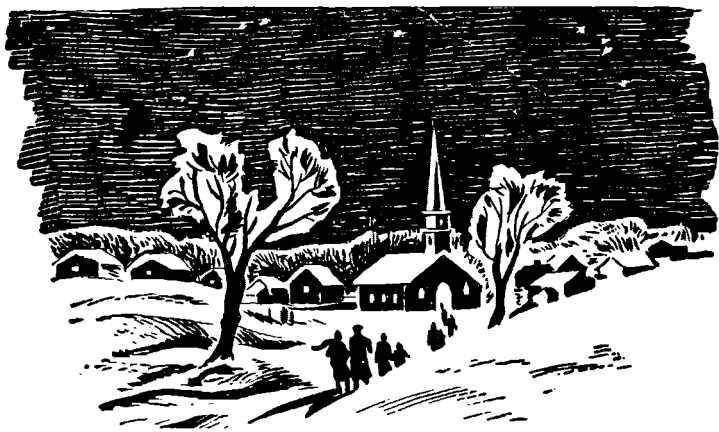
Пита́ння:

1. З чо́го повста́ла ра́дість у сві́ті?
2. В чи́м вона́ ви́явила́сь у приро́ді?
3. Чим дерева́ і кві́ти приві́тали Новона́ро́джене́го Ісу́са.
4. Хто тільки ду́же засуму́вав?
5. Чо́го ялі́нка ста́ла смутна́?
6. Хто її поті́шив?

7. Чим Бог її потішив?
8. Кому ялінка має служити?
9. Чим вона має служити дітям?

Завдання:

1. Моя ялінка в цім Різв'янім святі (оповідання).
2. Ялінка в на́шій школі (о́пис).
3. Ялінка розповідає про те, яка ста́лась подія, як усі деревá вітали Ісуса, як вона́ засумувала і як Бог наділів її оздо́бою й повинні́стю служити дітям (оповідання або вірш).

Коляда

Підлилі в лямпаду ма́сла¹⁾,
Щоб лямпа́да не пога́сла,
Щоб світила з не́ба я́сна,
Та на я́сла.

Біля я́сел — Ма́ти Бо́жа,
Ма́ти Бо́жа, Па́нна го́жа²⁾,
Па́нна чи́стая, хоро́ша,
На́че ро́жа.

В я́сла гля́нула, роскві́тла, —
І на мить немóв ослі́пла,
Сті́льки впало́ в о́чі сві́тла,
Сті́льки срі́бла!³⁾

“Тéпле сіно́ та не до́сить, —
Загорну́ти Йо́го⁴⁾ в ко́си-б. . .”
Тéплу ніч у Бо́га про́сить
Йо́му Йо́сип.

Прóсиш, Йо́сипе, не всу́є⁵⁾ —
Круторо́гі у хліву́ є —
Нім язик, та ву́хо чу́є:
Бог варгу́є:

Ось вони́ все б́ли́жче. б́ли́жче —
Сі́ві, глі́ві і які ще⁶⁾ . . .
На дити́ну ко́жен ди́ше,
Щоб теплі́ше⁷⁾ . . . :

Як ля́мпа́да по́вна ма́сла,
Сві́тить па́нна лю́ба — кра́сна.
По́вні срі́бла, сві́тять я́сла⁸⁾.
Но́че я́сна!⁹⁾

Олекса Стефанович.

П О Я С Н Е Н Н Я :

Слова́:

1) **ма́сла** — оли́ви; 2) **го́жа** — га́рна, хоро́ша; 3) **срі́бла** промі́ння зорі́; 4) **Йо́го** (тре́ба: Йо́го) — Ісуса́ Христа́; 5) **не всу́є** — не дареме́не; 6) **сі́ві, глі́ві і які ще . . .** — тут розумі́ються во́лі різно́ї ба́рви; вони́ ще і **круторо́гі**, це́бто з вели́кими за́гнутими ро́гами; **глі́ві** (во́лі) — це́бто сіро́жовто́ї або чо́рножовто́ї ба́рви; 7) **щоб теплі́ше** — щоб бу́ло теплі́ше; 8) **по́вні срі́бла, сві́тять я́сла** — по́вні сві́тла, то́му і сві́тять; **я́сла** — при́стінок, до яко́го во́лі прив'язу́ються і куди́ кладеться для них сі́но; 9) **но́че я́сна!** — тут а́втор сам ні́би любу́ється красо́ю різдв'яно́ї но́чі і з захо́пленням цю фра́зу промови́в у тако́му се́нсі: яка́ ніч я́сна і чуде́ва!

Зміст:

Ко́ли наро́дівся Ісу́с Хри́сто́с, то́ді Бог засві́тив на не́бі ля́мпаду, це́бто зору́. І та зоря́ осві́тила Бо́жу Ма́тір, пре́красну, чи́сту Па́нну. Бо́жа Ма́тір, ко́ли зоря́ осві́тила не-

мовля, побачила стільки світла. Немовля, маленький Ісусик, лежить на сні. Але Йому холодно і Божя Мати, не маючи в що Його сповити, просить у Бога, щоб ця ніч була тепла. І тоді круторогі волі стали дихати на дитину і Його гріти. І Божя Мати з радості, освітілась світлом ясним, як та зоря. І ніч освітілась промінням зорі. О, ніче, ясна!

Питання:

1. Яка подія в ту ніч сталась?
2. Що то за лямпіада, що світила з неба?
3. Хто був біля ясел?
4. Що Божя Мати просить у Бога?
5. Як волі стали гріти Ісуса?
- 6) Якою тоді стала Божя Мати?

Завдання:

1. Опишіть Різдвяну ніч свого села, міста.
2. Що ви, діти, знаєте про колядку?
3. Чому цей вірш називається коляда?

ВОРОНЬКО

1. Антіп.

Старій конюх²⁾ Антіп поставив біля ясел³⁾ дві цебёрки⁴⁾ води. Жалібно дзенькнули залізні дужки, й вода хлюпнула через вінця на вкритий соломою дерев'яний поміст низенької, тісної, підземної стайні. Старій колишній шахтарь плюнув з пересёрдя й почав замішувати палицею поліву, хлюпаючи на неї пригоршнями^{4а)} холодну воду.

Воронько відступив од ясел на повід⁵⁾ і все тягся до цебёрки з водою.

— Ну-ну, підождеш, за шию не капає⁶⁾, — бурчав⁷⁾ під ніс Антіп. — Знаю, що кортить⁸⁾. Та ба, — виходить таке правило, що не можна

— Гу-гу-гу-гу! — тремтів ніздрями Воронько. Широко розплющивши свої ласкаві, зчорна-сині очі й напорошивши⁹⁾ вуха, він повертав голову то до діда, то до цебёрки.

— Стривай-стривай¹⁰⁾, замішаю, тим часом ти прохолонеш трохи, — провадив своєї¹¹⁾ дід. — Небійсь набігався за півдня¹²⁾?... А то ж як?... Зробити, товаришу, півупряжки — то не люльку викурити. Тото бо й є. Упрієш, ото! ще й як упрієш. Ти думаєш, дурна голова, Антіп не знає? Знає він добре... Дід Антіп, голубе, бачив смаленого вівка¹³⁾, був під конём, був і на коні¹⁴⁾. А тепер ось, скажемо, й знов під конём, — навряд уже чи й відряпається з-під нього. Куді там!... А колісь... ого-го! А ти думав як? Він, голубе, був колісь не конюхом, а забойщиком¹⁵⁾, справжнім забойщиком. Краще од нього ніхто було не врубав вугілля. А тепер що Антіп?... Пху! абіщо¹⁶⁾ — конюх...

Довго ще бубонів дід, стукаючи палицею в дно ясел. Потім від обтер полою руки, витяг з кешені кесет¹⁷⁾ і почав набивати люльку. Воронько, нарешті, переконався, що всеїдно, поки дід не схоче, води не нап'ється, й заспокоївся, похнюпившись¹⁸⁾.

2. Під землею.

Сумно... Ледве миготіть на землі біля ясел мідяний каганчик, то притухаючи зовсім, то часом розгоряючись. Чорна сажа розходиться від нього у вогкому теплому повітрі й сівим димком сповняє стайню. Чорна химерна дідова тінь нешвидко коливається на стіні. на густо-поставлених дубових стовпцях, сягає до стелі з таких самих поперечок, з білими пухнотими плямами біля щілин: то розрісся слизький мох — єдина рослина в підземнім царстві пільми.

Тіша... могільна²⁰⁾... Глухо лунають — може далеко, а може й близько — стукування шахтарського кайла²¹⁾ об тверде, як камінь, вугілля; лусне²²⁾, як з пістолія²³⁾, стрільне, дубова поперечка під страшенною вагою землі; з грюканням, брязкотом, тупанням, промайнé повз стайню "партія" вагончиків з чорним, виблискуючим іскорцями, вугіллям, — і знову все затіхне, тільки й чути, як набридливо, невгавачи^{23a)}, бренить по рівчакіх під стінами "продольної"²³⁶⁾ вода.

Все згуки, давнó й гаразд відомі Воронькові, згуки, що давнó колись жахали його, але тепер на них він не звертав найменшої уваги, ніби й віріє під цю важку гнітючу музику шахти.

Років з чотири томú, його ганебно зкрутили вірьовками²⁴⁾ люди й спустили сюди, в цю темряву, від повного весняних згуків, соняшного сáйва й тепла, спустили в

пекло й цілий місяць дбали про те, щоб він уважав убоге миготіння чадного каганця — за сонце, за світло, а вогке, смердюче, нерухоме повітря — за ніжний подіх вільного, западного²⁵) степового вітру, могільні підземні згуки — за чудову музику степу, гнітючу²⁶), пекельну темряву — за дивну, теплу, ласкаву, зоряну літню ніч. І вони, люди, дійшли свого.

Промінув рік²⁷), і Воронько навіть забув про все. Тільки вряді-годи, після тяжкої, неприємної праці, дрімуючи біля своїх ясел, бачив він казкові, чарівні сни. В його конячій голові виникали пішні картини минулого, й він часто-густо довго не хотів розпліщувати очей, аж поки твердий закаблук старого Антипа не доводив йому, що то — сон, мрія й більш нічого.

— Повернісь,! назад! проклятий! — кричав тоді своїм хрипучим голосом дід Антип, й важкою зашкорублою долонею бив Воронькові по теплих, вогких, м'яких ніздрях²⁸). Воронько з просоння високо підкидав голову, прищупивши вуха й уникаючи дідового кулака, й довго ще не міг прийти до пам'яті — де він і що він. — Ач, який! ба — спить собі... Солодко мабуть заснулося. Ще може й приснилося гарненьке, хе!... Но! здох би ти йому ще маленьким!... лютував старий конюх, шарпаючи за повід і виводячи коня із стайні, щоб запрягти в "партію" порожніх вагончиків²⁹).

Воронько ніяк не міг звикнути до такої дідової несталості, збагнути, чого він часом так лютує. Аджеж він бувас іноді таким лагідним, зве Воронька товаришем, навіть братом. В глибинах свого конячого серця почував він, що й дідові мабуть увижаються чудові сни минулого, але свідомість, що все те — річ безповоротня, робить діда скаженим.

Булі ще хвилини, й навіть по де-кілки разів на день, коли на Воронька невиразно, ніби з імлі сучасного, віяло чудовим минулим. Це тоді саме, коли старий Антіп приніс у ясла оберімок свіжого, запашного сіна, що так його любив Воронько. Сіно так гарно пахло чимсь рідним, дорогім, але даліким... А то проходила повз стайню юрба млявих шахтарів, що щойно спустилась у шахту згорі, й сердешний кінь чулими ніздрями удихав з їхньої брудної одіжі приємний п'янкуватий пах соняшного променю й тепла.

3. Воронько рятuje...

Нудно в шахті... Воронько тільки й знав, що возив по рейках сюди то туди залізні вагончики: даліко в глибині — порожні або з дубовими стійками (стовпцями), а звідтіля — повні сірого глею або чорного вугілля. Він ніколи не розмірковував (чи не тямив, чи не хотів) над тим, кому й за-для чого потрібні ці блискучі тверді камінючки: впрягали його — він віз їх, важко ступаючи й оступаючи^{29а}) на шпалах, укритих глеюною липучою калюкою³⁰) й посипаних жужелицею³¹), розпрягали й вели до ясел — він пив, їв і спочивав.

Ось і зараз, підживившись тріхи, він мусів поспішати до далікого штрэка³²), щоб поодтягати звідтіля вагончики, бо побіч з тим штрэком шахтарі вже вибрали вугілля й вибивали стійки³³), що підпирали стелю, бажаючи завалити те порожнє місце.

Дід набів тютюнóм люльку й, поклавши її на край ясел, не поспішаючись, напоїв коня, одгорнув рукою мішку³⁴) й насипав йому гарнець вівса. Потім перевернув догори дном цебрó, сів на нього й почав викрешувати огню. Дóвго він цóкав кресáлом по кременю й лаяв

на чім світ не вість когó³⁵). Нарешті, губка затлілась, червоний óгник від люльки освітив настобурчені жовта сиві підстрижені вуса, край облупленого червоного носа й відбівся в помутнілих старечих очах. Дóвгий хрипучий кашель хитну́в сухорлявою, віснаженою довголітньою працею, по́статю дідовою, ди́ко свіснув під низькою стéлею ша́хти, уцц́х³⁶) на мить і зно́ву кинув дідом наперёд і наза́д. З кашлем ви́бухнуло з трухлявих грудей лю́те прокля́ття на гірке безпросвітне життя́. По́тім все зати́хло, й тільки Воронько́ве пірхання й хрусті́ня вівса на зуба́х, та таємні́чі стука́ння й тріск порушували ме́ртву ти́шу.

— Гей-гей! дідьку старій! — розітну́лось по ша́хті, — до́вго ще куня́тимеш там? Подава́й Воронька́ — час ваго́нчики поодтяга́ти!...

Дід Анти́п не поворухну́вся. Він знав, що то галасу́є де́сятник, але не зверну́в ува́ги. Бага́цько їх ба́чив він на сво́ім віку́ й звук до їхніх по́криків, ла́йки й наві́ть биття́.

— Гука́й, гука́й собі на здоро́в'ячко, — бубоні́в старій, — така тво́я соба́ча служба. А на́ше діло слухати й робі́ти своє... Підóждеш, — не собі ро́биш, хазя́їнові³⁷)! Не ві́зьме тебе́ лиха́ го́діна, а хазя́їн не з'убо́жів, коли́ Анти́п спочи́не трóхи...

Прома́йнуло ще з чверть го́дини. Дід мовча́в, не випуска́ючи з зубів сво́єї лю́льки. Він підпе́р го́лову рука́ми, обпе́рся лі́ктями в ко́ліна й ти́хо дріма́в. Воронько́ теж скінчи́в свій овес, не схоти́в мішки, а напоро́пивши ву́ха, дослуха́вся до чо́гось, поверта́ючи го́лову на обі́два бо́ки. Почу́лося чва́кання³⁸) чо́біт по калю́жці, бли́снула ля́мпочка й осві́тила ста́йню, Воронька́ в ній і зі́гну́ту по́стать старо́го ко́нюха.

— Чи ви бачили отакé? — обурився десятник на дідову недбалість. — Він спить, га!... Ось я тебе як потягну оцім бато́гом, то ти зна́тимеш мені, шкарба́не³⁹⁾ нікче́мний, як спа́ти, ко́лі діло́ жде...

І десятник підня́в із землі бато́га. Дід схо́пився, прито́пта́в па́льцем поту́хлу лю́льку і схова́в у ке́шеню. Мету́пливо поча́в він одв'язува́ти від я́сел по́вода, замахну́вшись на Воро́нька кула́ком.

— Ну-ну, не ду́же кричи́, — бурча́в він. — Бага́цько вас зна́йдеться та́ких коменде́рів...

— Щоб за́раз мені кінь бу́в у штре́кові, — ќинув де́сятник і зник.

— За́раз, за́раз, про́йво^{39a)}, ба́чиш, що одв'язу́ю, не пови́лази́ло ж⁴⁰⁾ то́бі... Диви́, я́кий лю́тий, галасу́є... Наза́д, прокля́тий!...

Старий одв'язав по́вода й повів Воро́нька низько́ю мо́крою “продо́льною” до штре́ку. Колива́юче сві́тло дідово́ї ля́мпочки одсві́чувало в кра́плях на сті́нах мі́льйонами і́скор. Гу́ста те́мрява жахли́во тремті́ла й посу́ва́лася да́лі й да́лі.

Воро́нько́ почува́в себе́ неспо́кійно й ворухи́в ву́хами, вило́влюючи з гробово́ї ти́ші та́ємні ше́рехи, ще незнайо́мі йому́. Що-блі́жче до штре́ка, звідкі́ля вже до́носи́лось сту́кання со́кір у сто́йки, невідо́ма триво́га опанува́ла його́ істо́тою. Він переля́кано поверта́в го́лову право́руч і ліво́руч, сі́паючи по́водом. Дід махну́в на нього́ ля́мпочкою й пога́но ви́лаявся. Але́ Воро́нько́ не помі́тив то́го, захо́плений го́стрим передчу́ттям на́глого ли́ха. Но́ги несамохі́ть сту́пали обере́жніш, ті́ло здрига́лося... Стра́шно... Стоса́жне́ва то́вща зло́вісно мовча́ла, похму́ро наві́спи над голо́вою.

Ось і штрек. Ласкаво замиготіли праворуч шахтарські каганчики під низькою страшною стелею, котру підперто було вже тільки кількома стовпчиками: більшість було повибівано й поскладано у вагончики, що стояли низкою⁴¹⁾ на рейках вздовж штрéка.

— Насілу спромігся! — гукнув десятник, почувши чвакання кінських копит. — Запрягай швидше та подтягай вагончики: зараз завалюватимо.

— Но! — повернувся дід до Воронька. Але Воронько, піднявши голову й гостро напружившись, скаже́нням переляком дивівся в глибінь штрéка й ловив вухами, йому самому тільки чу́тні, згўки.

— Но! бодай ти йому здох, анахтемо! — запінився дід і підняв ногу, щоб штовхнути коня. Воронько присів на задні ноги, захріп і посунувся назад у темряву. — Чи не здурів оце кінь! — здивувався дід.

Десятник нетерпляче вчепився за повіді і з усієї сили потяг Воронька до себе. Кінь смиконув головою, вірвав у нього з рук повіді і, стукаючи копитами по рейках та шпáлах, зник у пiтьмі.

— Що за лиха година! ніколи не траплялось раніш такого, — розвів руками десятник.

Страшенна думка блискавкою промайнула старому шахтарéви в голові. Він не своїм го́лосом гукнув:

— Хутчі́й тікай хло́пці, за́раз зава́литься!... Ско́ти́на чу́є ли́хо...

Не треба було вдрўге гукати. Шахтарі лéдве встигли ви́хопитись, як важка стéля в "стовбі" й над штрéком, з надзвичайним грю́котом і тріском, завалилася, пощепивши товсті дубові підпори на тонієйські трісочки.

Мабу́ть з хвили́ну стояли лю́ди нерухо́мі, скам'яні́лі, пополотні́лі від жа́ху; смерть зазирну́ла їм у ві́чі. На-

решті, немов по команді, почали христитись і дякувати Богові за рятуюнок.

А Воронько стояв спокійно в стайні. Підвівши голову, він смікав крізь щаблі запашне сіно, навіть не знаючи про те, що вірятував розумних людей від наглої смерті.

**

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком тяглась тяжка, безпросвітня довічна ніч.

Воронько возів вагончики, їв, пив. Од доброї їжи зробився гладкий, круглий, як опецок, але від постійної шестилітньої біганини по калюці занепадав на ноги. Стоячи похнюпившись біля ясел в стайні, підгортав він по черзі то одну, то другу ногу і часто у сні важко з присвистом зідхав.

Дід Антін давно вже завважив, що з Вороньком діється щось погане. Не раз він підходив до нього, нагинався, стогнучи, й тікав кривим, корячкуватим⁴³⁾ пальцем коневі в коліна, вище копит, і все бурчав, все бубонів і лаявся.

— Що товаришу, непереливки⁴³⁾ мабуть нам з тобою? А ти ж як думає, — ми з каменю з тобою, чи що?... Ні, брате, — камінь і той не видержує, а ми ж, що не говорі, живі створіння. У мене, товаришу, ще раніш твого ноги болять... і груди... ох, як болять... дихати боляче. А ти думав ні? Ти думав, старий Антін із заліза?... І залізо, голубе, іржавіє... То вони тільки, — дід махав рукою в темряву, — думають, що нам зносу немає, що ми ледащо... Тобі що? — дурниця. Вітягнуть нагору й доб'ють довбнею, й шкуру знімуть, а мене, товаришу, довбнею не дістанеш, і шкури не здіймеш, хоч би й забажав. Закону такого ще поки не ві-

йшло. Та й навіщо комú мо́я шку́ра? Бубона з неї не зробиш, на́дто обшáрпалась... А жéрти трéба, животá не урезóниш. Ну, й тягтíму... А чим — спита́й? І сам не зна́ю. Ві́смоктали, все ві́мотали⁴⁴), нічо́го не зоста́лося.

Пройшло́ ще кі́лька ти́жнів. Воронько́ не міг вже сто́яти, перестáв їсти, ляга́в, натягну́вши по́води, й ти́хо дріма́в. Не зна́ти було́, чи дума́в він про що, чи мо́же чека́в тільки на смерть. І химéрною⁴⁵) здава́лася думка, що над тако́ю гладко́ю, здоро́вою й могу́тною істо́тою, вита́є смерть.

Завіта́в я́кось до ста́йні ште́йгер⁴⁶), прочу́вши, що Воронько́ сла́бий. Подиві́вся він на лежа́чого коня́, не пони́в віри хворобі, взяв бато́га і три́чі опереза́в Воронька́ впо́перек. Кінь не підві́вся, а тільки триво́жно розплю́щив о́чі, мотну́в голово́ю і зно́ву спусти́в її до землі, зле́гка здрига́ючись під шипу́чим хльо́сканням бато́га.

— Що з ним? — зверну́вся ште́йгер до ді́да Анти́па.

— Но́ги, сказа́ть, ніють, — запобі́гливо обі́звався старі́й, зду́пивши⁴⁷) з голо́ви картуза́. — Пройшли́ наскрі́зь во́гкістю, сказа́ть, як би римáтиз...

— Ревмáтизм?... Хе... Вже ти й ска́жеш, слуха́й тільки.

— Так то́шно, ва́ше благо́родіє.

— Ну, то нічо́го його́ держа́ти тут, — промови́в ште́йгер, штовхну́вши Воронька́ чо́ботом, — тягну́ть наго́ру! Скажу́, щоб дали́ дру́того.

— Слу́хаю, — му́ркнув деся́тник.

Ште́йгер ви́йшов.

— Отака́-то, това́ришу, — ре́шта^{47а}) !

Дід, ва́жко зітхну́вши, сів на цебро́ біля я́сел, подиві́вся на Воронька́, вітяг кесéт і лю́льку й поча́в колу-

п'ати в ній пальцем. Дві буйні⁴⁸) старечі сльози тремтіли на віях.

За годину прийшло чоловіка з шість кремезних байдужих шахтарів, підвели стусанами Воронька з-під ясел і повели до кліті. Там вони сп'утали його, повалили на кам'яні плити, скрутили мотузками, поклали на низьку дерев'яну вагонітку й стягли в кліть. Дід Антін в останнє погладив його по крижах... Кліть піднялася, тремтячи, й Воронька обгорнула чорна-чорна страшна пітьма й скажений жак. Напруживши останню силу, він рванувся, але цупко було затягнуто вузли на мотузах. Воронько більш не силкувався. Його підіймали, а йому здавалося, що він падає кудись глибоко-глибоко в чорну безодню. Хвилина здалася за вічність...

...Що воно?... Давно забутий пах залоскотав йому в носі. Воронько широко роздів ніздрі й жадено⁴⁹) удихав його всіма легеньми. Блискавкою встало перед ним все минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі?... Світло, справжнє, соняшне світло... Ще мить — і Воронько нагорі. Бурхливим потоком полилися йому в вуха надземні вільні згукі, дівна музика степу; блискучими пасмами злотістого сйива засміялася до нього гаряча, весела весна. Його боляче різонulo по очах, ніби хто ножем провів по них... Але Воронько радо-радо заиржав: він ще раз бачив... сонце!...

Його розв'язали, розплутали й поставили на ноги. Молодий бадьорий шахтар сіпнуv за повіді: но!...

Воронько не йшов.

— Но!...

Воронько повернуv голову й мазнуv другого шахтаря в обличчя ніздрями.

— Та він, товариші, нічого не бачить!...

Так. Воронько́ осліп, осліп в ту мить, як сонце ласка́во блиснуло йому́ в вічі... За до́вге пробува́ння в те́мній прокля́тій ша́хті, Воронько́ одвік од сві́тла, а лю́ди, розу́мні люди, піді́ймаючи серде́гу наго́ру, забу́ли зав'язати́ йому́ ганчі́ркою о́чі...

С. Черкасе́нко.

П О Я С Н Е Н Н Я :

Слова́:

1) **Воронько́** — ім'я коня́; 2) **ко́нюх** — той, хто ходи́ть коло ко́ней: году́є, прибира́є, чи́стить і т. д.; 3) **я́сла** — при́стінок у ста́йні, до яко́го прив'язу́ють ко́ні і куди кла́дуть ко́ням їсти; 4) **цебе́рка** — залі́зне відро́; 4а) **при́горшнями** — обома́ рука́ми ра́зом; 5) **по́від** — шнур, яки́м прив'язу́ють коня́ до я́сел; **на по́від** — на довжи́ну по́вода, скі́льки по́вода ви́старчи́ло, на ці́лий по́від; 6) **за ши́ю не ка́пає** — не спі́шно; 7) **бурча́в** — се́рдився, сварі́вся про себе́; 8) **корти́ть** — хо́четься, ціка́во; 9) **нашоро́шивши** — наста́вивши, насто́роживши; 10) **стрива́й** — чека́й, почека́й; 11) **своє́ї** — то́ї са́мої мо́ви, те са́ме; 12) **за півд́ня** — протя́гом півд́ня; **а то ж як?** — а що ж, хіба́ ні? 13) **ба́чив спа́леного во́вка** (при́казка) — не одне́ ба́чив, ба́гато на свої́м віку́ ба́чив; 14) **був під коне́м, був і на коні́** (при́казка) — був у бі́ді вели́кій, був і в до́брі, бу́ло зле, бу́ло й до́бре; 15) **забо́йщик** — той, що са́мості́йно руба́є вугі́лля в ша́хті (ма́йні), фахови́й робі́тник; 16) **аби́ що** — не зна́ти що, так собі́ щось; ні те́, ні се́ — лише́ ко́нюх, це́бто — щось найоста́нніше; 17) **кесе́т** — торби́нка на тютю́н; 18) **похню́пившись** — опу́стивши го́лову, суму́ючи; 19) **сяга́є** — діста́є; 20) **моги́льна** — по́вна, як у моги́лі — нія́кий звук не дохо́дить; 21) **кайло́** — стру́мент, яки́м руба́ють вугі́лля; 22) **лу́сне** — го́лосно трі́сне; 23) **пісто́ль** — інстру́мент, з яко́го стрі́ляють зблизька; 23а) **невгава́ючи** — не нереста́ючи, пості́йно; 23б) **“продо́льної”** — на́зва по́вздо́вжної пече́ри, у́лички в ша́хті; 24) **вірьо́вками** — мо-

тузками, шnúрами; 25) **запашного** — свіжого, півного степового паху; 26) **гнітючу** — що придушує людину до землі, що пригнічує її, скобує її життя, рух і т. д.; 27) **проминув рік** — минув рік; пробіг, пройшов рік; 28) **ніздрі** — проходи в носі, через які людина дихає; 29) в **“партію” порожніх вагончиків** — у певну кількість порожніх возиків, якими звозять у шахті вугілля; 29а) **оступаючись** — спотикаючись, зачіплюючись ногами; 30) **калюка** — гліяна слизька рідинá; 31) **жу́желиця** — перегорівше вугілля і злите в штрипіхаті, колючі грудки; 32) **штрéка** — довга печера під землею в шахті; 33) **сто́йка** — стовпчик, яким підпирають стéлю штрéки; 34) **мішка** — мішанина, яку кинь їсть: з солóми січеної, полóви й інш.; 35) **не вість когó** — не знáти когó; не відóмо когó; 36) **ущу́х** — затіх, притіх; 37) **хазяїнові** — господареві шахти, власникові; 38) **чва́кання** — ступáння чобіт по воді; 39) **шка́рба́н** — знóшений черевик, а в перенóсному значенні: непóтріб; 39а) **проя́ва** — нікче́ма, приблúда, проні́за; 40) **не пови́лази́ло ж то́бі** — не пови́лази́ли ж то́бі о́чі; до́бре ба́чиш; 41) **ни́зкою** — рядóчком, вря́д; 42) **коря́чкува́ті** — пори́ті від пра́ці; 43) **неперéливки** — не жа́рти; 44) **ви́мотали** — ви́сотали, ви́тягнули всі си́ли; 45) **химéрний** — дивни́й, примховáтий; 46) **штéйгер** — догля́дач за робо́тою в ша́хті; 47) **зцу́пивши** — стягну́вши, схопи́вши; 47а) **ре́шта** — оста́нок, оста́нне, кіне́ць; 48) **дві бу́йні** — вели́кі; 49) **жаде́нно** — пожа́дливо, з жадо́бою, жади́бно.

Сенс опові́дання:

В цім опові́данні áвтор змальову́є по́стать ко́нюха Анті́па і ко́ня, Воро́нька, що ста́ли же́ртвою ша́хти, перебува́ючи там у ві́чній те́мряві при тяжко́й пра́ці. Крім то́го, Воро́нько сво́ім передчу́ттям урятува́в робітників-шахтя́рів від немину́чої сме́рти, коли штрéка ма́ла завали́тись. Але лю́ди вия́вили невдя́чність до Воро́нька, не зав'я́зали йому́ оче́й, коли його́ хво́рого взяли́ на сві́тло де́нне і в на́слідок то́го Воро́нько ослі́п. Оці́ думки́ мав на ува́зі С. Черкасе́нко, коли пи́сав це опові́дання.

Пита́ння:

1. Хто такий був Воронько́?
2. Про що він зга́дував у ша́хті?
3. Що йому́ нага́дувало про со́нце, степ і життя́ на во́лі?
4. Чи до́бре було́ йому в ша́хті?
5. Чим бу́ли поді́бні до се́бе і сво́го життя́ ко́нцях Анти́п і Воронько́?
6. Як урятува́в Воронько́ шахтя́рів від сме́рти?
7. Від чо́го захво́рів Воронько́?
8. Чому́ його́ взя́ли наго́ру?
9. Чого́ Воронько́ ослі́п?
10. Чи спра́ведливо поста́вилися лю́ди до пра́ці і же́ртви Воронька́?

Завда́ння:

1. Воронько́ оповіда́є про сво́є життя́.
 2. Анти́п оповіда́є про життя́ Воронька́.
 3. Яке́ до́бро зробі́в Воронько́?
-

З М І С Т

	Стор.
Учися, дитино — В. Масляк	7
Добре діло	11
Літо	19
Осінь наступає — Олекса Стефанович	22
Зайчик і кролик	24
Івасик-Орлик	31
Бузько і крук	33
Сон — Т. Шевченко	36
Два сини — Марко Вовчок	38
Осінь — С. Черкасенко	48
Фарбований лис — Іван Франко	50
І небо невмите — Т. Шевченко	56
Під школою — С. Васильченко	58
Тарасова могила — Богдан Лепкий	64
На фруктовій фармі — М. Муха	68
Осінь — Олекса Стефанович	75
Про білочку мандрівницю	78
Осінні настрої — О. Олесь	85
Тополя — Тарас Шевченко	88
У жнива — С. Васильченко	98
Казка про вбіту сестру і про калинову дудку	122
Верба — Марко Черемшина	126
Перший сніг — Олена Пчілка	128
Мурашка та коник польовий — Михайло Старицький ..	129
Снігова куля — Едмондо де-Амічіс	133
Зима — Леся Українка	137
Сонечко — П. Миргородський	140
На Святий Вечір — Богдан Лепкий	143
Ялинка — Михайло Коцюбинський	147
Ялинка — О. Олесь	156
Мороз — (Народня казка)	158
Зайчики — Олекса Стефанович	162
Дівчина з сірниками — Ганс Христіян Андерсен	164
Ялинка — О. Стефанович	169
Коляда — Олекса Стефанович	175
Воронько — С. Черкасенко	178

